

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Antropogeneze vědomí

Anthropogenesis of Consciousness

Diplomová práce

Autor: Bc. Jan Bažant

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Šípek, CSc.

Hradec Králové

2006

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 15. prosince 2006

Obsah

ÚVOD	1
TEORIE VĚDOMÍ	3
VZNIK POJMU	4
<i>Starší filosofické teorie</i>	4
<i>Psychologické a filosofické teorie 19. a poloviny 20. století</i>	7
<i>Současné teorie</i>	9
<i>Úvahy o teorii a vědomí</i>	13
VÝVOJ VĚDOMÍ	15
<i>Rozvoj prefrontální kůry</i>	20
<i>Hladovějící mozek</i>	21
<i>Úvahy o vývoji a vědomí</i>	22
KULTURA JAKO MOŽNÝ EKVIVALENT VĚDOMÍ	23
<i>Teorie memů</i>	24
<i>Teorie kognitivní evoluce</i>	25
VĚDOMÍ V MYTOLOGII	28
METODOLOGIE ZKOUMÁNÍ MÝTŮ	31
<i>Interpretace mýtů</i>	32
<i>Výkladové systémy mýtů</i>	37
MÝTY O PŮVODU OHNĚ	40
<i>Popis kategorií</i>	42
<i>Popis atributů</i>	53
ZÁVĚR	55
ILUSTRACE	56
TABULKY	62
LITERATURA	72
RESUMÉ	76
SUMMARY	77

Úvod

Jaký je vlastně vývoj vědomí? První způsob, jak zodpovědět otázku, spočívá ve vymezení vědomí a sledování, jestli se popsaný pojem měnil v průběhu času. Ale hned se objevuje první problém. Jak vymežit vědomí?

Před asi dvěma lety jsem přicházel se zpožděním na přednášku Suzan Blackmoreová o vědomí. Jen jsem vstoupil, otočila se a zeptala se mě: „Are you conscious?“ Bez váhání jsem odvětil: „Yes, I'm late.“ Tím naše konverzace skončila a ona dál pokračovala ve výkladu vědomí a jeho zvláštního vztahu k pozornosti. Já jsem ale dál přemýšlel, co mě přivedlo k takové odpovědi. Nabízelo se hned několik možností. Bylo to tak, že jsem měl v mysli vytvořenou mentální reprezentaci přednáškové místnosti a času, kdy se má přednáška odehrát? Pak jsem na základě plánování musel dospět k závěru, že se již nestihnu dostavit včas, a proto jsem začal vymýšlet omluvu. Odpovídalo by to teoriím opírajícím se při výkladu vědomí o schopnost vytvořit vnitřní reprezentaci vnějšího světa, s tou následně plánovitě a účelně pracovat a tak kontrolovat vnější svět – tj. užívat exekutivní funkce. Nebo jsem na základě učení a dlouhodobých zkušeností s pozdními příchody zapojil svou paměť a vybral nejúčinnější možnou odpověď, která vede k nejmenšímu odporu? Potom by to odpovídalo teoriím, které vědomí spojují s jinými kognitivními funkcemi, mezi které učení a paměť patří. Je zde ale i ta možnost, že jsem ve chvíli příchodu zapojil v rámci kognitivních funkcí i receptivní funkce – vnímání, abych zjistil, na co se mě Suzan Blackmoreová ptá, a po zorientování se v prostoru, vyhodnocení otázky prostřednictvím srovnání s jinými případy v paměti a vytvořením odpovědi pomocí myšlení, jsem spustil expresivní funkce, mezi které se kromě jiného řadí jazyk a výrazy tváře, a odpověděl. Ale to už na první pohled vypadá krkolomně a kromě popisu chování a duševních pochodů tím nic nového neobjasňuji.

Je zjevné, že vykládat vědomí ze souhrnu částí je nedostatečné. Vědomí je celek, který vše výše zmíněné obsahuje, ale kvalitativně přeměňuje v novou celistvou a jednotnou entitu, která se již nedá vysvětlit vyjmenováním podružností.

Někdy se pro vymezení vědomí používá „protikladu“ bezvědomí, resp. se používá stupnice vigilance – bdělosti prožívání. Jenže tak lze získat jen značně omezenou informaci. Navíc záměna nepřítomnosti vědomí v bezvědomí za protikladnost je zavádějící. Stejně jako světlo nejde vysvětlit ze tmy, protože už slovní spojení vysvětlit ze tmy zní podivně, ani vědomí se nedá objasnit ze své nepřítomnosti. Otázkou zůstává, jakou roli při výkladu vědomí může hrát nevědomí. Co je ale jisté, že vědomí si je člověk alespoň vědom, ví o něm z každodenní zkušenosti, zatímco k nevědomí je nutné se nejprve přes vědomí dopracovat. A to není dobrá výchozí pozice.

Nebo je vědomí opravdu jen spojení několika milionů neuronů plus něco navíc, jak tvrdí jeden neurologický aforismus? Celá řada zejména neurálních teorií se opírá o vývoj čelních laloků či jiných oblastí a funkcí mozku, ale vždy dospěje ke stejné otázce. Opravdu je vědomí zapříčiněno a vysvětleno výlučně evolucí mozku nebo je potřeba, aby byly vytvořeny a zvnitřněny pojmové struktury kultury – to něco navíc mimo mozek?

Nebylo by proto účelnější postupovat právě od projevů vědomí v kultuře a sledovat tyto proměny. Takový postup nezavrhuje použití výše zmíněných poznatků, ale přesouvá zaměření od jednotlivostí k jevům celku. Jednak se nabízí srovnávání archeologických nálezů předků z rodu Homo a dalších členů podřádu vyšších primátů, jak učinil ve své knize Merlin Donald, když vymezoval tzv. epizodickou, mimetickou, mytickou a teoretickou úroveň kultury. Ale použité měřítko pro zkoumání vývoje může být mnohem jemnější jako například práce Juliana Jaynese, která se zabývá jedním zlomovým obdobím před zhruba 3500 lety a popisuje rozpad starší dvoukomorové organizace mysli a vytvoření dnešního celistvého vědomí. A lze jít ještě dál při úvaze, že nalezená krize nemusí být osamoceným případem. Je možné a pravděpodobné, že jich lidstvo muselo zažít víc a že se tyto změny musely někde a v něčem odrazit.

Mohl by být mýtus tou strukturou, ve které je obsažena hledaná informace? Souhlasím s Karlem Kerényim, když říká, že: „Aby se něco stalo předmětem mytologie, musí to být nutně nadindividuální moc, schopná člověka uchvátit, a přitom plnit jeho duši obrazy.“^(27,13) Vědomí je právě taková moc, která nelze vysvětlit běžným způsobem. A mýtus naopak poskytuje potřebný superprojektivní materiál, ve kterém se odráží nadčasová lidská zkušenost. Mircea Eliade při vymezení mýtu používá obrat mýtus jako vzorové chování, ideální božská předloha, kterou je nutné opakovat a stále znovu naplňovat, aby člověk mohl být člověkem. Zároveň se ale mýtus projevuje jako průnik předhistorických událostí do dnešní historické doby. Pozorování vývoje mýtu v jednotlivých kulturách a jeho proměn je tím potřebným citlivým měřítkem pro sledování vývoje vědomí u samotného druhu Homo sapiens sapiens.

Dříve než se pustím do takové analýzy, bude dobré si vytvořit představu a základní přehled, které pojmy se nejčastěji při vysvětlování vědomí užívají. V první části se budu zabývat teoriemi popisujícími jak podstatu a vlastnosti, tak i vývoj vědomí. Zároveň se pokusím vymezit kulturu jako celek zachycující a zrcadlící vědomí. Druhá část práce pak bude věnovaná specifickým odrazům vědomí v mytologii.

Teorie vědomí

Gerald M. Edelman ⁽¹³⁾ uvádí, že vědomé stavy mají rysy, které se dají rozdělit na obecné, informační a subjektivní. Mezi obecné rysy řadí jednotnost, integrovanost a souvislost s mozkiem, resp. vytváření vědomých stavů v mozku. Vědomé stavy mohou být nesourodé, přesto vnitřně diferencované. Jsou organizované v čase, probíhají sériově a neustále se mění. V každém okamžiku odrážejí provázanost mezi různorodými modalitami vnímání. Vědomé stavy dokáží konstruovat tvary (ve smyslu gestaltů), případně je dokončovat nebo uzavírat. Obecné rysy poukazují na kontrast mezi jednotou prožívání každého vědomého stavu a zároveň na jeho vnitřní nesourodost a proměnlivost pramenící jak z časovosti vědomí, tak ze smyslových dat neustále zpracovávaných mozkiem.

Informační rysy se ukazují v první řadě prostřednictvím intencionality, tj. zaměření na objekt nebo událost. Vědomí téměř vždy napíná pozornost k něčemu. Zároveň ale přistupuje a srovná to něco s pamětí, případně to zpracovává a modifikuje představivostí. Uplatňuje se zde schopnost vědomých stavů asociovat různé obsahy, kvality a děje. Asociativní procesy probíhají v prostoru, který má svůj střed – nejjasnější místo vědomí, okolí středu a okraj. Okraj vědomí (fringe of consciousness) je oblast proměnlivé jasnosti vědomí, ve které dochází ke střídavému vyjasňování a zatemňování obsahů. Pozornost může přitahovat obsahy do centra vědomí tím, že se na ně zaměří. Rozdíl mezi jasností a zřetelností (diferenciací gestaltů) je v tom, že v centru vědomí mohou být i obsahy, které nemají zřetelné tvary.

V subjektivních rysech vědomých stavů se odráží jedincovy pocity, nálady, libosti a nelibosti, qualia¹ a fenomenalita². Vědomí je tak zakotveno ve světě a prostoru, stejně jako je obecnými rysy uchyceno v čase. To vše dává vyrůst pocitu známosti, běžnosti nebo naopak nevšednosti zážitku.

Vedle rysů vědomí je možné zachytit i různé významy, ve kterých se při komunikaci používá. Adam Zeman ⁽⁶¹⁾ vymezuje tři základní významy vědomí ve vztahu k mozku. Prvním významem je vědomí jako stav bdělosti (awareness). Tento pojem má kořeny zejména v psychiatrické literatuře. Má tam svůj neoddiskutovatelný význam, protože umožňuje rozlišovat mezi vědomím a spánkem, ale hlavně mezi stavy bezvědomí, které mohou být zdraví a životu člověka potenciálně nebezpečné. Jde tu hlavně o behaviorální projevy člověka při vědomí. Druhým často používaným významem je vědomí jako prožívání, resp. zkušenost

¹ Quale (množ. č. qualia) – subjektivní kvalita duševní zkušenosti

² Fenomenalita – bezprostřední smyslová zkušenost

(experience). Takové vědomí je zažívané od jednoho okamžiku ke druhému a je osobní zkušeností každého člověka. Na rozdíl od prvního významu už nejde o vnějšně pozorovatelné projevy, ale o naprosto vnitřní prožitek. Je to vědomí ve výše uvedených rysech. Třetí nejčastější význam, ve kterém se vědomí používá, je mysl (mind). Jde tu o předpoklad, že jedinec, prožívající své vědomí, má schopnost nahlédnout vědomí a další psychické procesy i u ostatních jedinců.

Vznik pojmu

Ve většině západoevropských jazyků pojem vědomí pochází z latinských slov *conscio*, resp. *conscientia* nebo se na něj odvolává jako na vzor³. Kromě toho se v latině používalo i slovo *scientia*, které kromě významu vědomí⁽⁵⁵⁾ mělo i další významy jako vědění, znalost, věda^(55;46). Slovo *conscio* vzniklo spojením předložky *cum* (*s*) a slovesa *scio* (rozhodnout, vědět, znát, umět). Znamená být si vědom⁽⁵⁵⁾, ale i mít čisté svědomí⁽³¹⁾. *Conscientia* s významy vědomí⁽⁴⁶⁾, vědomost vědomí a svědomí⁽⁵⁵⁾ pravděpodobně vznikla přesným přepisem řeckého *syneidesis*. Řecký výraz je ale odvozený od slovesa *synoida* (vím společně *s*) a jeho významu nést svědectví o někom, o další osobě. Tato vědomost nebo znalost přitom byla tajná nebo se týkala tajemství. Další výrazy odvozené od *synoida* znamenaly také sdílet vědění se sebou, znát se. V obou jazycích měla slova široký rámeček obsahů, ze kterých se do moderních jazyků prosadily dvě hlavní významy – svědomí (angl. *conscience*) a vědomí (angl. *consciousness*). Vědomí přitom představuje významově slabší odvozeninu, protože předpona „con-“, resp. „syn-“ nemění slovo, ke kterému je připojena a které je synonymem pro znalost.^(39,2)

Starší filosofické teorie

V samotné antice nebyl pojem vědomí vůbec ustanoven. Pokud mluví Aristotelés o duši jako o entelechii těla, rozhodně tím nemá na mysli budoucí Descartovo rozdělení. Duše je pro něj základní princip života organismu, forma (*eidos*), ve které se látka těla uskutečňuje. Sama o sobě nemůže existovat, protože je netělesná. Přesto, když mluví o rozumové složce duše, duši myslící (*dianoétiké*), kterou vlastní jen člověk, a zejména o činném rozumu, blíží se k vymezení vědomí. Rozumová složka je podle Aristotela závislá na vnímání, které je její podmínkou. I když činnost rozumu není jen pasivní recepcí a střídáním, resp. slučováním smyslových zkušeností, právě závislost na vnímání ji činí trpnou (*pathétikos*). Ale v tom, že

³ *Consciousness* [anglicky] – *conscience*, *connaissance* [francouzsky] – *conscienza*, *consapevolezza* [italsky] – *consciência* [portugalsky] – *conciencia*, *conocimiento* [španělsky]⁽³¹⁾

duch skuteční v podobě pojmů to, co je jako inteligibilní⁴ ve smyslovém materiálu potenciálně obsaženo, se skrývá jeho činná stránka. Činný rozum (nūs poiétikos) uskutečněním toho, co si osvojil jako myslitelné, myslí sám sebe a tím je podobný vědomí. Takový rozum ale není vázaný na žádný orgán a je transcendentní. Přistupuje k člověku z vnějšku a je něčím božským, nesmrtelným, na rozdíl od ostatních smrtelných částí duše. ^(75,92) Ještě ve středověké latině se ale slova vědomí a svědomí nerozlišují. Conscientia se používala ve dvojitým smyslu. Jednak jako „scio me scire“ (vím, že vím), ale také jako „scio me agere“ (vím, že jedním). ^(35,379) Tomáš Akvinský používá pojem dokonce ve trojitým smyslu, když se ptá, jestli je conscientia schopnost, danost nebo aktualizace. Z hlediska danosti podle něj představuje conscientia božské premisy (např. požadavek na konání dobra). Díky svobodné vůli má člověk schopnost naplňovat premisy a jednat podle nich. Aktualizace je vědomý aspekt, kdy si je člověk vědom, co myslí a co volí. ⁽³⁹⁾

Teprve v 17. století je vědomí pevněji ustanoveno René Descartem v pojmu reflexivního vědomí, když říká, že pod slovem myšlení míní všechno, co se v nás odehrává a jsme si toho vědomi. Zároveň považuje samotné myšlení a tím i vědomí za jediný nezpochybnitelný bod lidské existence. Sebejistota myslícího a tím i vědomého já je východiskem pro všechny další úvahy. Konečně neříká tím nic nového, protože už v Augustinově díle Soliloquia⁵ se nachází následující rozhovor mezi Rozumem a autorem:

„Ty, který si přeješ znát sám sebe, víš-li, zda existuješ? Vím. Odkud to víš? Nevím.

Cítíš se být jednoduchým nebo složeným? Nevím. Víš, že se pohybuješ? Nevím.

Víš, že myslíš? Vím. A tak víš, že existuješ, víš, že poznáváš.“ ^(75,78)

Baruch Spinoza oponoval Descartovo tvrzení poukazem na jednotu mysli a těla. Předmětem ideje, která konstituuje lidskou mysl, je tělo. Mysl poznává sama sebe jen do té míry, do které vnímá ideje stavů těla. Zároveň ale mysl nic jiného vnímat nemůže, protože předmětem mysli je jen existující tělo. Proto lidská mysl ani nevnímá žádné vnější těleso jako skutečně existující, to je úkol těla. Čím je pak tělo vhodněji uzpůsobené k výkonu některých činností, tím je mysl vhodněji uzpůsobená k vnímání většího počtu věcí najednou. ⁽⁵⁰⁾

Přesto měly Descartovy myšlenky velký vliv na způsob uvažování o vědomí. John Locke byl jedním z těch, kteří se nechali ovlivnit. V Eseji o lidském rozumu si předsevzal zkoumat původ, jistotu a rozsah lidského vědění:

⁴ Inteligibilní – poznatelné jen rozumem, intelektem, myšlením

⁵ Soliloquia – samomluvy

„Neříkám, že člověk nemá duši, protože ji ve spánku nevnímá. Ale říkám, že nikdy nemůže myslet, at' již bdí nebo spí, bez toho, aby ji vnímal. Naše vnímání duše není potřebné pro nic jiného než pro naše myšlenky, a pro ně to existuje a pro ně to vždy bude potřebné.“ ⁽⁵⁸⁾

Pro jeho uvažování je typické zaměření na autentickou zkušenost, které ho vede k závěru, že v mysli nejsou žádné vrozené principy. Člověk je nepopsaný list, resp. tabula rasa, jak prvotní stav rozumu popisují stoikové a před nimi Aristotelés, na který je potřeba teprve skrze zkušenost přinášenu smysly „zanést“ první ideje. Primární jednoduché ideje rozum jen pasivně přijímá. Jsou to danosti, ze kterých lze vytvářet ideje složené pomocí rozumových operací jako je rozlišování a rozeznávání, srovnávání, skládání, pojmenování a abstrahování. K všeobecným idejím se dospívá zejména přes abstrakci: „Ideje jsou obecné, jakmile jsou ustanoveny jako reprezentace mnoha jednotlivých věcí.“ ^(57,279)

Lockův součastník Gottfried Wilhelm Leibnitz přispěl k pojmu vědomí z opačné strany tím, že naznačil možnost nevědomí, resp. podvědomí. V práci Nové eseje o lidském rozumu oponoval Lockovi tezi „nihil est in intellectu, quad non ante ferit in sensu“⁶ dovětkem „nisi intellectus ipse“⁷, čímž jednak obrátil smysl výroku o 180° a také se přihlásil k tradici aristotelského činného rozumu. Tento výrok mělo podporovat i rozlišení percepce (smyslového poznání) a apercepce (racionálního poznání). A právě koncepce malých a nepocítovaných perpcí, kterým je člověk neustále vystavován, ale které se nikdy nedostanou do plného vědomí, tj. nebudou reflektovanými apercepce, předznamenala budoucí pojmy podvědomí, nevědomí a práh vědomí. Živočichové pak ani jiné než neuvědomované percepce nemají. ^(57,320)

Asocianistická psychologie, která následovala myšlenky Locka, Huma a Milla, se zaměřila na objevení principů, kterými se jednotlivé vědomé myšlenky nebo ideje navzájem ovlivňují. Opírala se zejména o Lockovo pojetí paměti s představou, že pokud se dostatečně často opakují vjemy v časové a prostorové souvislosti, po určité době se při expozici jednoho z těchto vjemů vybaví i vjemy ostatní. Pro Immanuela Kanta bylo takové pojetí omezující a nedostatečně vysvětlující zkušenost a fenomenální vědomí, které podle něj vyžadovalo mnohem složitější mentální a intencionální organizaci. Fenomenální vědomí nemohlo být jen sledem asociací, ale minimálně muselo být zážitkem vědomého já situovaného v subjektivním světě strukturovaném s ohledem na čas, prostor a kauzalitu. ⁽⁵⁸⁾

⁶ Není nic v rozumu, co by dříve nebylo ve smyslech.

⁷ Kromě rozumu samého.

Psychologické a filosofické teorie 19. a poloviny 20. století

Ještě při nástupu vědecké psychologie v polovině 19. století se na vědomí pohlíželo jako na základní a víceméně jedinou c charakteristiku lidské psychiky. Zakladatel experimentální psychologie Wilhelm Wundt považoval vědomí za abstrakci poukazující na podstatný znak duševního života, resp. zkušenosti. ^(35,379) Někteří Wundtovi následovníci prosazovali hypotézu, podle níž psychický stav nemohl být nazván psychickým, pokud nedosáhl alespoň prahu vědomí. Edward Bradford Titchener, představitel amerického strukturalismu a žák Wundta, spatřoval hlavní úkol psychologie v analýze procesů probíhajících ve vědomí. Pro každý stav vědomí měla být vyčleněna struktura a zjištěny determinanty. Zajímaly ho vztahy, zákonitosti a kombinace složek vědomí, ke kterým se snažil dostat pomocí experimentů a introspekce. ^(22,14)

Reakcí na zkoumání duševních struktur byl funkcionalismus. Psychologům už nestačilo jen popisovat a analyzovat psychické elementy, chtěli vědět, jak vlastně vědomí funguje a zejména jak ovlivňuje schopnost adaptace organismu. Vědomí přestalo být pasivním příjemcem zkušenosti, ale začalo se považovat za aktivně zapojené do procesu adaptace. William James, který je považován za předchůdce a tvůrce konceptů funkcionalismu, vědomí charakterizoval jako proud, v němž se neustále střídají psychické obsahy. Tyto obsahy mají vztah jak k přítomnosti – vnímání a přemýšlení, tak k minulosti – vzpomínky a představy, i k budoucnosti – plánování. ^(35,379) Zároveň mají čistě osobní povahu ve smyslu, že všechny myšlenky, které člověk zažívá, jsou „jeho vlastní“ – jeho fyzické vlastnictví. Koncept jáství (Self) představuje zážitek tohoto vlastnictví jako vnitřního a smysluplného. ^(47,463) Proud vědomí chápe James jako tranzitivní⁸ stavy psychiky, které mají funkci konceptů, v nichž prožívání získává svou konzistentní podobu jako osobní zkušenost. Koncepty jsou přitom sdílené mezi jedinci a zároveň i společně vytvářené. ^(22,50) V tomto smyslu lze koncepty interpretovat jako ustanovující prvky kultury.

V roce 1909 se Sigmund Freud během návštěvy na Clarkově univerzitě seznámil s Williamem Jamesem. Freud si ale na rozdíl od Jamese nemyslel, že by vědomí mělo být centrálním pojmem psychologie. V tomto směru byla pro Freuda mnohem důležitější libidinózní energie, která vyživuje jak pudy Id, tak i další osobnostní funkce Ego a Superego. Skutečným nositelem vědomí jedince je Ego, které se vynořuje v ontogenezi z Id. Ego se řídí principem reality a má za úkol skrze testování reality zprostředkovat vhodné a praktické uspokojení Idských požadavků ve světě. Ke komunikaci se světem využívá Ego systém vnímání-vědomí a zde i

⁸ Tranzitivní – spojující, přechodný

samotný fenomén vědomí vzniká. Cílem Freudovy psychoanalýzy je pomocí zvědomění pudových pohnutek Id posílit a rozšířit hranice vědomého Ega a učinit ho méně závislým na Superegu. ⁽¹⁸⁾ Pro Carla Gustava Junga není vědomí pouhým sluhou třech pánů (Id, Superega a reality). Sice vyrůstá jako Freudovo ego z nevědomí, avšak nejen z osobního, ale i kolektivního nevědomí. Protože má vědomí hluboké fylogenetické kořeny, může mít i různé stupně jasnosti, z nichž některé jsou archaické. Ve vědomí proto neexistuje žádný obsah, který by v jiném pohledu nebyl nevědomý. Ale jen na nejvyšší lidské úrovni je vědomí reflektované komplexem já, který jej sjednocuje v relativní celek. Vývoj vědomí není nikdy ukončen a v průběhu lidského života je možné stále připojovat nové, dosud nevědomé oblasti.

„Na animálním a primitivním stupni ještě není vědomí jednotou, protože není centrováno pevně spojeným komplexem já; vzplane hned tu, hned tam, kde ho právě probudí vnější nebo vnitřní události, instinkty a afekty. Na tomto stupni má charakter ostrovů, případně souostroví. Ani na vyšším a nejvyšším stupni vědomí není zcela integrovanou oblastí, nýbrž je schopno neurčitého rozšíření. I k modernímu vědomí mohou být stále připojovány rozbřeskující se ostrovy, ne-li celé kontinenty.“ ^(25,43)

V Evropě se na přelomu 19. a 20. století objevuje fenomenologická psychologie, částečně jako odpověď na snahy přetvořit psychologii v přírodní vědu. Její vznik je úzce spjat s filozofy jako je Wilhelm Dilthey, Edmund Husserl a Martin Heidegger. Husserl předpokládal, že podstaty věcí korelují s vědomím a to tak, že se skrývají ve struktuře vědomí. Pomocí analýzy vnitřních stavů vědomí, je možné dospět od fenoménu, předmětu konkrétně psychického zážitku, až k čisté podstatě, kterou nazýval jako Aristotelés eidos. Fenomenologická redukce pro analýzu nabízí tři nástroje: epoché, transcendentální a eidetickou redukci. Pomocí redukce lze převést reálnou věc na fenomén, tedy na to, jak se věc jeví. Průzkumem vztahů, stavů a variací fenoménu se dochází k tomu, co věc je. Husserl navazoval na pojem intencionality svého učitele Franze Brentana, když tvrdil, že „vědomí je vztah k já neboli vědomí znamená předmět pro já.“ ^(22,61) Vědomí je vždy vědomí něčeho. Pro Brentana byla intencionalita základní charakteristika lidské psychiky a vyjadřoval tím, že obsahu mysli je imanentní předmětnost. Proti předmětnému vědomí stojí existencialistická teorie vědomí Jean-Paula Sartra s koncepcí vědomí jako absolutní zřejmosti. Vědomí nemá obsah a ego (Brentanovo předmětné já) není jeho vlastník, ale jen objekt mezi dalšími objekty světa. Vědomí je spontaneitou, pouhou aktivitou přesahující k objektům. Všechny obrazy, reprezentace, ideje, fenomény či smyslová data jsou jen objekty pro vědomí, ale ne objekty ve vědomí. Vědomí podle Sartra nemůže pochopit jiné vědomí než samo sebe. Transcendentní sféra vědomí je dostupná jen

fenomenologii. Je to sféra absolutní existence, čisté bezobsažné spontaneity, která je neosobní, protože v každém okamžiku vzniká ex nihilo – z ničeho. ⁽⁴⁵⁾

Začátek 20. století přinesl změnu v pojetí vědomí, která měla dalekosáhlé důsledky. V roce 1913 John B. Watson prohlásil, že vědomí je jen nahrazení pojmu duše. Watsonův a později Skinnerův behaviorismus vyhostil pojem vědomí a zkoumání subjektivních stavů jedince z vědecké psychologie do černé skříňky. Psychologie se měla zajímat jen o chování, protože to jediné je vědě přístupné. Přesto se vědomím zabýval např. George H. Mead v rámci sociálního behaviorismu, a holografický model mozku Karla H. Pribrama se stal předlohou pro modelování stavů vědomí.

Současné teorie

Teprve v 60. letech 20. století se vzestupem kognitivní psychologie a jejím důrazem na zpracování informace a modelování vnitřních mentálních pochodů nabylo vědomí vědecké důležitosti. Přesto až na přelomu 80. a 90. let se plnohodnotně obnovuje zájem o vědomí podpořený jmény jako Dennett, Chalmers, Penrose, Searle, Damasio a další. Protože rozsah teorií, které současná věda nabízí je velmi široký, uvedu nejprve určitou typologii teorií od Roberta Van Gulicka a následně dvě z nich podrobněji popíšu.

Podle odpovědi na otázku „Jaký je ontologický status vědomí ve vztahu ke světu tělesné reality?“ lze dnešní metateorie vědomí rozdělit do dvou směrů – dualismu a fyzikalismu, které odpovídají tradičnímu řešení vztahu mysli a těla, resp. vědomí a mozku. ⁽⁵⁸⁾ První skupina metateorií, dualismus, vychází z předpokladu, že se tělo a mysl musí lišit. Mysl proto musí alespoň v nějakém aspektu vybočovat z fyzikálních hranic. Substanční dualismus vychází z představy existence odlišných substancí, ze kterých se tělo a mysl skládají. Substance jsou od sebe oddělené a není mezi nimi komunikace. Dualismus vlastností předpokládá, že existence vlastností vědomí, ačkoliv není identická nebo redukovatelná na vlastnosti tělesné, může být nicméně vysvětlena pomocí stejných pojmů jako tělesné vlastnosti. Patří sem dualismus fundamentálních vlastností, který považuje vědomé duševní vlastnosti za obdobně konstituující realitu světa jako tělesné vlastnosti. Obě entity se sice mohou ovlivňovat v kauzálním smyslu, ale ontologicky jejich existence nejsou na sobě závislé. Dualismus emergentních vlastností naproti tomu zachází s vlastnostmi vědomí jako s vyrůstající složitou formou organizace tělesných prvků, která je ale natolik radikálně odlišná od tělesných příčin, že je překračuje a převyšuje. Vlastnosti vědomí pak nejsou a priori vysvětlitelné v pojmech s přísně tělesnou povahou. Třetím typem je neutrální monistický dualismus vlastností, který považuje jak tělesné, tak psychické vlastnosti za svým způsobem závislé a derivované z mnohem základnější úrovně reality. Ta pak není svou podstatou ani psychická a ani tělesná.

Protože ale psychické, ani tělesné vlastnosti nejsou prvotní podstatou reality, vyděluje se tento přístup z úzce pojímaného dualismu. Panpsychismus pro změnu považuje jakoukoli hmotu potenciálně obdařenou nějakou formou proto-psychických vlastností, které jsou od ostatních tělesných vlastností odlišné.

Druhá skupina metateorií náleží k fyzikalismu. Podstatou fyzikalismu je redukce psychiky nebo alespoň sloučení tělesného a psychického pod jednu kategorii. Eliminativistické teorie popírají existenci vědomí, nebo přinejmenším některých z jeho jinak obecně přijímaných rysů. Radikální zastánci popírají vědomí vůbec jako zmatený a špatně zaměřený pojem a tvrdí, že rozlišení na vědomí/nevědomí dostatečně nevystihuje duševní realitu. Ideu vědomí považují za nedostatečně výhodnou pro efektivní eliminaci a nahrazují ji jinými koncepty, které podle nich lépe odpovídají pravé podstatě mysli.

Teorie identity předpokládají totožnost vědomých stavů a procesů s tělesnými projevy činností zejména neurální a neurofyziologické povahy. To znamená, že kvalitativní prožitek fenoménu červené je v mozku zastoupen související neurofyziologickou vlastností. Obecně se dá říct, že realitu vědomí definují, jako kdyby se objevovala s tělesným, byla tělesným utvářena nebo realizována. Teorie identity typ-*typ* je pak striktním vymezením předešlé teorie, protože předpokládá, že vztah mezi psychickými a tělesnými *typy* je analogický vztahu vody a být složen z molekul vodíku a kyslíku v poměru H₂O. Předpokladem je, že když bude uznána identita obou entit, odpadá nutnost vysvětlení kauzality, resp. primárnosti jedné z entit či tvoření nějakých komunikačních spojení. Tělesné nebo psychické není příčinou toho druhého, ale je tím druhým. Potom už nemá smysl ptát se, jestli je to identické samo se sebou. Funkcionalistické teorie vycházejí z poznámky o realizaci vědomí v tělesném. V souladu s funkcionalismem jsou stavy a procesy považovány za dané mentálním nebo duševním *typem* na základě funkční role, kterou hrají uvnitř vhodně organizovaného systému. Existující tělesné stavy realizují náležité duševní *typy* hraním vhodných rolí uvnitř většího fyzického systému, který je obsahuje. Funkcionalisté často apelují na meziúrovňové vztahy, kdy vlastnosti nebo fakta jedné úrovně jsou realizována na základě složité interakce položek v podléhajících úrovních.

Neredukující fyzikalismus odmítá, že by teoretické a konceptuální zdroje, které se odpovídajícím způsobem vypořádávají s fakty na nižších úrovních realizace, musely být adekvátní stejně tak dobře pro vyšší realizovanou úroveň. To znamená, že fakta ze společenskovedních oborů mohou být považována za fyzicky realizovaná bez toho, že by nutně musela být vysvětlována pojmy z přírodních věd.

Specifické teorie vědomí

Kromě dvou metateorií je možné rozlišit šest typů specifických teorií, které z pozic dualismu nebo fyzikalismu vycházejí. Teorie vyššího řádu (higher-order theories) analyzují představu o vědomých stavech v pojmech reflexivního meta-duševního sebeuvědomění. Klíčovou ideou je, že to, co dělá duševní stav M vědomým duševním stavem, je skutečnost, že je doprovázen simultánním a nepřímým odvozeným stavem vyššího řádu, jehož obsahem je právě M. Nevědomý stav je potom ten, který nemá náležitý, o něm vypovídající stav vyššího řádu. Je nevědomý, protože není reflektovaný. Teorie vyššího řádu se dělí podle toho, jestli považují za meta-stav druh myšlení nebo vnímání.

Teorie reprezentace vycházejí z předpokladu, že vědomí reflektuje funkci symbolických procesů, které ustanovují mentální reprezentaci nějaké vnější či vnitřní danosti. Proces, ve kterém se vědomý zážitek uskutečňuje, zahrnuje jak intencionální a obsahové aspekty, tak i následnou kauzální roli významu a modu. Mezi teorie reprezentace patří i níže probíraná neospinoziánská teorie Antonia Damasia.

Modely, které se snaží vysvětlit vědomí v pojmech kognitivních procesů, spadají pod kognitivní teorie vědomí. Nejznámějším příkladem je mnohonáčrtový model (multiple draft model) vědomí od Daniela Dennetta. Model odráží skutečnost, že obsah vědomí je v každém okamžiku fixován v mozku mnohým způsobem. Obsah se nestane vědomý tím, že by se odehrával v nějaké privilegované sféře, ať již prostorové nebo funkční, ale tím jak moc ovlivňuje budoucí vývoj ostatních obsahů. Hlavní důraz je kladen na to, jak se efekt ovlivnění projevuje ve výpovědích a chování, které jedinec vytváří jako odpověď na různé průzkumy toho, co by mohlo naznačovat jeho vědomý stav. Jedinec proto může podávat o svém vědomí různá tvrzení v závislosti na provedeném způsobu průzkumu. Pro Dennetta z toho vyplývá, že není možné nalézt obecný fakt o povaze vědomí, který by nebyl svázaný s nějakým druhem průzkumu. Další kognitivní teorií je teorie globálního pracovního prostoru (global workspace) od Bernarda Baarse. Hlavní ideou teorie je, že vědomí je limitovaný zdroj schopnosti nebo modul, který umožňuje informaci, aby byla vysílána do různých částí systému, a dovoluje její mnohem sofistikovanější zpracování.

Neurální teorie vědomí zavádějí do výkladu vědomí pojem neurálního korelátu vědomí, čímž myslí, že proměny stavby a činnosti nervových buněk jsou ve vztahu, korelují s vědomím. Jednou z nich, teorii naturalizujícího se vědomí, rozebírám podrobně v následující kapitole. Skupina neurálních teorií je poměrně pestrá a slučuje množství vysvětlujících modelů. Ve všech případech se ale snaží ukázat, jak se v organizaci a aktivitě jistě neurální úrovně odráží hlavní typy a rysy vědomí.

Z oblasti fyziky vyvstaly kvantové teorie vědomí, spojené nejčastěji se jmény Rogera Penrose a Stuarta Hameroffa⁹. Ti zastávají model, podle kterého se vědomí objevuje kvůli kvantovým efektům nastávajícím uvnitř nižší buněčné struktury neuronů – mikrotubulů. Tato teorie i většina ostatních pracuje s pojmem superpozice, tj. pozice, ve které jsou možné všechny stavy objektu, a jejího kolapsu do jednoho přesně definovaného stavu, čímž se má vyvolat specifická aktivita potřebná pro vznik vědomí.

Naturalizující se vědomí

Teorie Geralda M. Edelmana a Guilia Toniniho⁽¹³³⁰⁾ zdůrazňující neurální a biologickou povahu vědomí. Vědomí je nahlíženo ve smyslu Jamesovy perspektivy jako proces. Objevuje se z interakce mozku, těla a prostředí. Není vázáno na specifickou oblast, ale je spíš dynamickou interakcí množství skupin neuronů z různých částí mozku. Zásadní význam pro esenciální vědomou aktivitu má thalamokortikální systém, který ale z velké části interaguje sám se sebou. Proměny jeho aktivity mají přímý vliv na vědomou zkušenost. Samotný thalamus pak řídí úroveň vědomých stavů tím, že mění prahové hodnoty kortikální aktivity prostřednictvím vstupů z intralaminárních thalamických jader. Proces, ve kterém vzniká vědomí, nazývají Edelman a Tonini návratovým dynamickým jádrem. Je to krátkodobý funkční systém, kdy se na několik set milisekund sjednotí jinak vysoce diferencovaná činnost talamu a různých částí mozkové kůry. Tato činnost je mnohem více integrovaná vnitřně, než nakolik je v součinnosti s ostatními částmi mozku. Po uplynutí doby vzniká úplně nový systém, jinak uspořádaný, s jinými zahrnutými oblastmi, který je podkladem pro další vědomou zkušenost. Různé skupiny nervových buněk tak vstupují a zase vystupují z dynamického jádra podle okolností. K propojení do dynamického jádra dochází jen tehdy, když je podnět „nový“ či „nečekaný“ anebo když je na něj zaměřená pozornost. Pokud je mu mozek opakovaně vystaven, procesy se zautomatizují – „naučí“ a dochází jen k aktivaci příslušných smyslových systémů. Takové procesy jsou nevědomé.

Edelman předpokládá, že vznik vědomí souvisí s potřebou integrovat ohromné množství sensorických dat s paralelně probíhajícími pohybovými odpověďmi. Nervový systém propojuje vnímání s pamětí a představivostí a tak uvádí do vztahu komplexní sensorické informace s odpověďmi naučenými v minulosti a s budoucími potřebami. Schopnost rozlišovat

⁹ Stuart Hameroff zveřejňuje většinu svých prací na stránkách www.quantumconsciousness.org, kde je dostupná i elektronická verze knihy „Ultimate computing. Biomolecular Consciousness and NanoTechnology“, vydané nakladatelstvím Elsevier v roce 1987.

mezi velkým množstvím vstupů, zatímco jsou sjednocovány způsobem odpovídajícím minulým zážitkům jedince, je evoluční výhodou, kterou žádný jiný tvor bez této schopnosti nemá. Tato schopnost je i podkladem qualií, jejichž odlišné prožívání koreluje podle Edelmana s rozdíly v neurální struktuře a její dynamice.

Neospinoziánské vědomí

Antonio Damasio ve svých argumentech vychází z pozice jednoty těla a mysli zastávané už Spinozou, ke kterému se také hlásí. Tvrdí, že i když vědomí a sebeuvědomění (jáství) nejsou totožné pojmy, vědomí a vědomá mysl jsou synonyma. Vědomí se objevilo a převážilo v evoluci, protože umožňuje uchovávat vlastní tělo. Vědomí pochází z mozku umístěného ve vlastním těle, s nímž je mozek v interakci. Prostřednictvím mozku je vědomí v těle ukotveno. Nejde tu jen o pasivní recepci signálů z těla, ale o aktivní vyhledávání, mapování tělesného schématu. Mozek vytváří neustále neurální mapy, které odpovídají strukturální změnám těla a zároveň tyto změny navozují.

„Jestliže se z vědomí odejme přítomnost těla, jako byste vědomí podtrhli nohy. Radikální přerušeni toku tělesných reprezentací, které jsou podkladem našich pocitů a našeho pocitu souvislosti může být samo o sobě svými důsledky příčinou radikálního přerušeni našich myšlenek o předmětech a situacích.“ (7,220)

Z neurálních map se mají stát mentální obrazy, jak se to stane, ale není podle Damasia jasné. I pro něj je existence neurální map sice podmínka nutná, ale ne postačující. Každopádně mentální obrazy umožňují snadnou manipulaci s informací, kterou by úroveň neurálních map neumožnila. Proces tvorby a manipulace mentálních obrazů jsou základními činnostmi vědomí. Mentální obrazy mohou přicházet z orgánů (funkce, struktura, stav, aj.) nebo ze speciálních smyslových sond (sítě zornic, sluchový hlemýžď, apod.). Nejedná se přitom o zrcadlení objektů, ale spíš o mozkové konstrukce spuštěné objekty. Z vývojového hlediska pak existuje řada shod mezi objekty existujícími nezávisle na člověku a nabídkou možných odpovědí organismu.

Jáství je pocit, který vytváří a zaměřuje zájem vědomí na organismus, je to idea druhého řádu. Vzniká z ideje vnímaného objektu a z ideje těla proměněného vědomím. Pocit jáství přináší informaci o probíhající interakci těla a objektu.

Úvahy o teorii a vědomí

Jedním z možných měřítek teoretického uvažování může být jednoduchost. Přitažlivost Darwinovy evoluční teorie nebo Einsteinovy teorie relativity je v jednoduché představě. Neznamena to, že by taková teorie byla triviální, nevycházela ze složitosti skutečnosti nebo ji

nemístně redukovala, případně že by nevedla ke složitým vývodům. Naopak. Domnívám se, že teoretické zkoumání, které je od počátku příliš složité, uchopuje zkoumaný jev neobratně, jako by neohrabaně, a vlastně už nedovoluje další myšlenkové nadstavby. Výsledkem dobré teorie nemá být ještě větší nepřehlednost a spletnost pojmů. Skutečnost, která do té chvíle byla možná jen intuitivně ale přece jenom chápaná, se nemá stát nepřehlednou džunglí pouček a postulátů. Elegantně a přitom lehce nadnesená teorie umožňuje dalším badatelům zapojit vlastní fantazijní a projektivní schopnosti, na jejichž základě definují nové otázky.

Podobně je tomu i s vědomím. Každému z lidí je subjektivně jasné, o co jde. Kdokoliv o něm uvažuje, musí jej používat a řekl bych, že je s ním dokonce obeznámen i o trochu víc než je běžné. Intuitivně vědomí všichni chápou, ale potíží nastává s vysvětlením. Z nástinu uvedených teorií je zřejmé, že se k němu člověk hned tak nedostane. Je to paradox, že jedna ze základních charakteristik lidství je stále ve své podstatě mlhavá. Přesto ale záplava faktů o mozku, nervových pochodech na všech úrovních struktury i fungování, nebo o psychických procesech, chování a dalších nesčetných podrobnostech svádí k představě, že vědomí je řešitelný problém, jak uvádí ve své knize František Koukolík.^(30,7) Jaroslav Peregrin v úvaze nad touto knihou konstatuje, že není možné nahlížet vědomí jako problém řešitelný ze vztahu mozku a vědomí, pokud chybí jasná idea o zúčastněných entitách.⁽³⁷⁾ Jestliže existuje poměrně ustálená představa pojmu mozek, pak pro vysvětlení vztahu musí být po ruce podobně stálý pojem vědomí. Věda se bez pojmů neobejde, jsou pro ni důležité. Je to právě pojmenování jevů, které na ně zaměřuje neustálou pozornost. Kolem vědomí krouží velká řada pojmů, jejichž ovládnutí je podle Koukolíka spíš osobním a technickým problémem. Takže se zdá, že věda má dostatečný arzenál pro vysvětlování, ze kterého stačí po obětování trochu času studiu a osvojování jenom čerpat. Ale tady potíže teprve začínají. Při zvládnutí technického problému poměrně brzy vyvstává neurčité podezření, že se některé pojmy sice vědomí týkají, ale stejně tak dobře se mohou týkat i jiných entit. Jiné pojmy jsou pro změnu určeny jen pro specifický aspekt vědomí. Když jsem se připravoval na psaní práce, hovořil jsem o svých myšlenkách se spoustou lidí a setkával jsem se s různými pojmy. Pokaždé, když jsem na nějaký pojem narazil, získal jsem pocit, že bude tím pravým. Jedním takovým pojmem byla intencionalita. Nicméně Dennett mě posléze přesvědčil, že intencionalitu, resp. intencionální chování mohou nalézt i u tvorů, kteří s velkou pravděpodobností vědomí nemají. Pro vědomí je to pojem důležitý, ale pomocný. A tak tomu bylo i s ostatními pojmy. K dispozici je celá řada pojmů, jenom pojem vědomí chybí.

V tomto směru chápu i výrok Davida Chalmerse, že vědomí je těžký problém, přemýšlím-li o něm jako o pojmu. Ale je tu ještě jeden paradoxní problém, který je sice notoricky známý, přesto stále nevyřešený. A sice, že pro mě vědomí není problémem, resp. být ve vědomí není

problematické. Osobně vědomí zažívám s velkou lehkostí a proto ho ani nemusím řešit. Problematické je sdělení a vysvětlení oné lehkosti. Problémem je, co mě s tak úžasnou jednoduchostí vede životem a proč se mi nedaří to sdělit. Chápu to, ale nerozumím.

Myslím, že spíš než hledání komplexního vysvětlení vědomí stojí za to pátrat po jednoduchém způsobu vyjádření vlastního niterného pochopení vědomí. Je totiž velký rozdíl mezi tím jen chápat, jen rozumět, anebo dokázat obojí. Jak už jsem řekl, každý člověk své vědomí chápe, a mnoho vědců si myslí, že skutečně rozumí určité části vědomí. Marně ale vzpomínám, komu se podařilo celek vědomí pochopit i porozumět, filosofovy nevyjímaje, aniž by musel být Buddhou, Ježíšem nebo jinou deifikovanou bytostí či přímo bohem. Ne, nemyslím si a ani nechci naznačit, že náboženství a víra je tou jedinou cestou. Jsem ve své podstatě člověk orientovaný spíš na vědění než na věření. Pouze přemýšlím, jak se vyjádřit k základnímu pojmu mé psychiky bez toho, že bych vyjádřil slepou víru, ať již náboženským pravdám nebo vědeckým axiomům.

Vývoj vědomí

Vývoj života na Zemi pokračuje již přes 3,5 miliardy let. Přestože nebyl nikdy úplně zastaven, často byl velmi ohrožen – obvykle srážkou s asteroidem jako tomu bylo na přelomu permu a triasu před 250 miliony let, a znovu na přelomu křídly a třetihor před 65 miliony let. Při katastrofách zahynulo více než 90% druhů, život se ale zatím vždy obnovil a nové druhy zaplnily pustiny. Při pohledu na rozličnost znovu a znovu se objevujících životních forem lze konstatovat, že většina se udržela při životě, pokud byly splněny alespoň tři, resp. čtyři podmínky: 1) dostupnost obnovitelné energie pro výživu, 2) schopnost účinně vylučovat produkty metabolismu, 3) schopnost obnovit fyzický stav po zranění nebo nemoci, a 4) schopnost se reprodukovat, mít potomky. S velkou pravděpodobností pozemský život nikdy nevybočil z těchto kolejí. Teprve evoluce primátů, jmenovitě hominidů, s sebou přináší novou podmínku přežití a tím je vznik vědomí. To, že jako lidé máme vědomí, je až příliš zřejmé, ale jaké jsou znaky vědomí v prehistorii a jak jsou doloženy?

Jak je vidět z Ilustrace 1 – Vývoj hominidů, neprobíhala evoluce člověka v přímé linii. Druhy se rozdělovaly do dalších větvení a bylo poměrně běžné, že v jednom čase vedle sebe existovalo více rozličných hominidů. Situace dnešního *Homo sapiens sapiens*, který obývá planetu samotný jako jediný zástupce čeledi, představuje spíš výjimku než pravidlo. Zhruba před 5 až 6 miliony let byla situace naprosto odlišná. Vyskytovaly se druhy jako *Ardipithecus ramidus* kadabba (5,2 – 5,8 milionu let) v Africe nebo *Sahelanthropus tchadensis* (6 – 7 milionu let) v Číně, kteří dali čeledi Hominidae vzniknout. Kvůli změnám životního prostředí, kdy se z neprostupných pralesů stávaly čím dál víc savany, hominidé byli donuceni sestoupit

ze stromů a chodit po zemi. Měli sice volné přední končetiny, ale nepoužívali je o nic víc než dnešní šimpanzi, kterým se podobali i svoji výškou. Dokonce ani rod *Australopithecus*, kam patří druhy jako *Australopithecus afarensis* (3 – 4 miliony let) nebo vyvinutější *Australopithecus africanus* (2,3 – 3,5 milionu let), nebyl o moc dál. Ze zachovalých otisků nohou je sice zřejmé, že chodili jen po dvou končetinách, a předpokládá se, že tvořili i sociální skupiny, ale s velkou pravděpodobností neužívali trvale žádné nástroje.

Teprve před 2,5 miliony let začal v Africe předchůdce člověka – pravděpodobně *Homo habilis* ⁽³⁶⁾ – používat opracované říční valouny jako nástroj. Byly to kameny velikosti dlaně se stranou opracovanou údery jiného kamene do ostré hrany. Předpokládá se, že nástroj byl vyroben se značnou předvídatostí, vzhledem k časové i prostorové vzdálenosti mezi výrobou a použitím. To by zároveň znamenalo, že *Homo habilis* mohl svou kognitivní úroveň převyšovat všechny současné vyšší primáty. Zástupci lidoopů sice umějí použít věc jako nástroj, ale není prokázáno, že by si dovedli připravit nástroj pro možné budoucí využití. *Homo habilis* si s výrobky „Oldowanského průmyslu“ ^(36;33) vystačil po další milion let.

Teprve s novým hominidem *Homo ergaster* se začaly objevovat nové nástroje. Několik set tisíc let po vyvinutí druhu nastala před 1 – 1,5 milionem let nová éra tzv. Acheuliánského průmyslu. ^(36;43;33) Tito hominidé a jejich nástupci *Homo erectus* – kosterní nálezy jsou datované v rozmezí 0,5 – 1,8 milionu let – vyráběli nástroje, které svým složitým opracováním vyžadují přítomnost mentálního předobrazu. Ostré, mnohonásobnými údery do rozličných tvarů opracované kameny sloužily jako ruční sekery, škrabky a sekáčky. Na výrobcích pozdního Acheliánu (viz Ilustrace 2) je vidět propracované ostří a snaha dosáhnout určitého ideálního tvaru. Pozdní vlna druhu *Homo erectus* dorazila i do Evropy. Lebka, kosti a kamenné nástroje nalezené v Atapuercu nedaleko Burgosu v severním Španělsku spadají do období před 800 000 lety. Představitelé této migrace byli pojmenováni jako *Homo antecessor*. ⁽³⁶⁾

I přes vylepšení techniky opracovávání kamenů další zřetelný pokrok nastává až zhruba 500 000 let př. n. l., kam jsou určeny nálezy prvních umělých přístřeší a ohnišť. Do tohoto období spadá i nález dřevěných kopí z okolí Schöningenu v Německu, města na rozhraní Dolního Saska a Saska-Anhaltska, které svědčí o schopnosti opracovávat dřevo, ale zároveň o změně lovecké techniky. ⁽⁵⁶⁾ *Homo heidelbergensis*, který se touto dobou objevuje (600 000 – 200 000 let př. n. l.), zanechává stopy po lovu velkých zvířat, jako jsou nosorožci, hroši a koně. Předpokládá se, že kvůli studenému podnebí musel být schopen vyrobit si oděv z kožešin, aby přežil. ⁽³⁶⁾ Stále se vedou spory, zda to byl právě *Homo heidelbergensis*, resp. *Homo antecessor*, u kterého by bylo možné doložit první pohřební rituál před již 300 000 lety. V již

zminěném Atapuercu byly objeveny kostry 32 lidí nahromaděné v jedné jámě společně s kamennou sekerou, která byla zároveň jediným lidským artefaktem. ^(44;36;33)

V období mezi 300 000 a 200 000 lety př. n. l. se v Evropě objevuje asi nejznámější z dávných hominidů Homo neanderthalensis. Spolu s ním vzniká i nová technika zpracování kamenných nástrojů, která umožňovala dosáhnout skutečně unikátních výsledků. Neandrtálci žili ve společenství, která dokázala vzdorovat neobyčejné klimatické nepřízni, která v Evropě panovala. Příležitostně je u nich doložen jednoduchý pohřební rituál bez záhrobních darů, a patrně se starali o znevýhodněné členy tlupy. Z porovnání mitochondriální DNA vyplynulo, že neandrtálci byly spíš jinou vývojovou větví než předchůdci dnešního člověka. ^(33;56) O zásadní rozdíl mezi neandrtálci a dnešními lidmi – používání symbolické funkce – se vedou spory. Analýza kanálku podjazykového nervu podporuje možnost ovládnutí nějaké formy řeči, ale žádné jiné nálezy, které by byly natolik zjevné jako u pozdějších lidí, se zatím nenašly. ^(36;33;56) Uvažuje se i tom, že se neandrtálci mohli naučit řeči od moderních lidí při kontaktu kultur, ale pravděpodobnější je, že si oba druhy spíš konkurovaly v lovu. Neandrtálci z boje o loviště, ať již to byl skutečný boj nebo prostě jen vylovení kořisti, vyšli jako poražení. Další možností je i teorie akulturace¹⁰. Konec neandrtálců se časově překrývá s příchodem kromaňonců do Evropy před 40 000 lety. Poslední neandrtálské pozůstatky se datují kolem 30 000 let př. n. l. Člověk kromaňonského typu patřil k Homo sapiens, novému druhu vyvinutému v Africe před 200 000 a 150 000 lety (některé výzkumy datují vznik o 50 000 let dříve, jiné o 50 000 let později). Tehdy se zde v poměrně malé skupině jedinců odehrála celá řada mutací, která měla zřejmě zásadní vliv na další vývoj. Crow ^(6;5) považuje za zásadní speciální¹¹ událost genetickou změnu na chromozomech X a Y, která umožnila hemisférám rozvinout se na poměrně vysokém stupni nezávislosti fungování. Tato změna, která se projevuje i v anatomické asymetrii asociačního kortexu, vedla podle Crowa ke vzniku jazyka, ale také ke specificky lidskému onemocnění – schizofrenii. Kohortový výzkum britských dětí prokázal, že odchylka v míře lateralizace je spojená se stupněm vývoje verbálních a neverbálních schopností. Specificky nízké výsledky dosahovaly zejména ty děti, které měly predispozice k dyslexii a schizofrenii, a které měly i nižší úroveň lateralizace schopností. Dalším podpůrným argumentem je zkušenost s násilným přeučováním leváků na praváky, kteří pak vykazovali mnohem častější řečové poruchy. Ačkoliv jednotlivé komponenty tvořící jazyk

¹⁰ Akulturace – proces sociálních a kulturních změn, které vznikají při kontaktu různých kultur. Výsledkem akulturace může být ztráta kulturní identity, kulturní dezintegrace a postupná asimilace slabší kultury.

¹¹ Speciace – proces vzniku druhu.

jsou umístěny v obou hemisférách a z jazyka tak činí funkci celého mozku, právě neustanovení klíčové komponenty jazyka – schopnosti fonologické souslednosti¹² – v dominantní hemisféře nebo její násilné přeučení do nedominantní hemisféry může být společně s poruchou indexikality¹³ jádrovým symptomem schizofrenie. Protože ze studie „WHO Ten Country Study of Incidence“ vyplynulo, že schizofrenie je stejně zastoupena ve všech zúčastněných zemích, předpokládá se, že geny pro její rozvoj s sebou Homo sapiens nese právě kvůli událostem, které předcházely nebo koincidovaly se vznikem tohoto druhu. Další studie doložily nálezy i u lidských společenství, které byly desetitisíce let odděleny (např. australští domorodci a afričtí Bantuové). Původ jazyka, zásadního sapientačního znaku, zřejmě souvisí se vznikem schizofrenie.

Ale jazyk není jediná novinka, která se u Homo sapiens objevuje. Poté, co se jazyk z relativně malé skupiny začal šířit světem (viz Ilustrace 4), začaly se objevovat i nové, do té doby nezaznamenané artefakty. Projektilová technologie lovu (luk a šípy) umožnila modernímu člověku lov na dálku a tím i zmenšila riziko zranění. Menší a méně vážná zranění, než jaká měli neandrtálci, podporují hypotézu úspěšnějšího lovce. Objevuje se také rybolov pomocí umělých nástrah a harpun. Zachované kostěné nástroje svědčí o neobvyklé zručnosti (viz Ilustrace 5). Podle dalších fyziologických rozdílů se usuzuje, že jedinci rodu Homo sapiens trpěli v dětství mnohem méně podvýživou. Nabízí se tak úvaha o přechodu od fyzického řešení problému chladného podnebí ke kulturnímu.⁽³³⁾

Nejstarší kulturní nálezy, jako je jeskynní umění, jsou z věků před 50 000 lety¹⁴.⁽⁶⁾ Proč trvalo přes 100 000 let, než se začaly objevovat první výrobky moderního člověka, není jisté. Je možné, že v chování ještě dlouhou dobu po dosažení anatomického stupně shodného s dnešními lidmi přetrvávaly archaické vzorce chování, které neumožňovaly plné využití skrytého potenciálu. Nicméně už první výtvořky se radikálně liší od všeho, co do té doby na světě vzniklo. Výjevy z lovu, zobrazení zvířat i lidí, obtisky rukou na stěnách jeskyní, sošky s nejrůznějšími motivy – to vše se objevuje v nálezech. Pro všechny předměty je typická vysoká řemeslná kvalita, smysl pro realitu a její přesné zobrazení (např. Ilustrace 6 a Ilustrace 7), ale i symbolická vyjádření v podobě totemových tvorů (viz Ilustrace 8). Homo sapiens z

¹² Fonologická souslednost (phonological sequence) – primární vlastnost řeči, která se podle de Saussura projevuje v její linearitě.

¹³ Indexikalita – umožňuje mluvčímu rozlišit své myšlenky od vlastní řeči a od řeči ostatních.

¹⁴ Tento údaj je spíše dohodou než faktem vycházejícím z celkové sumy nálezů. McBreatyová a Brooksová například zastávají odlišné datování odvozené z jiné interpretace nálezů. Přehled uvádí Ilustrace 3 – Inovace lidského chování v průběhu střední doby kamenné v Africe.

kostí nevyroběl jen hroty šípů, ale i jednoduché hudební nástroje – flétny. Dovedl využít i jiné organické materiály jako pštrosí vejce a mušle, která zřejmě používal k ozdobě těla. Důkazy o rituálech jsou ještě starší. Na nalezišti Qafzeh v Izraeli, kde bylo nalezeno 15 koster, se přinejmenším 4 jedinci dali interpretovat jako pohřbení a jeden z nich měl i záhrobní dary. Pozůstatky byly datovány do období před 90 000 – 120 000 let. ⁽³³⁾

Všechny uvedené nálezy a mnohé další svědčí o civilizačním procesu, kterým druh Homo sapiens procházel v rané historii. Vyrůstající rozmanitost artefaktů a standardizace jejich typů, technologie zpracování kamenných, kostěných a jiných organických materiálů, osobní ozdoby a nástěnné malby, strukturovaný životní prostor, rituály, rozšíření loveckých teritorií a lovených druhů a konečně i směnný obchod, to vše jsou znaky mladé lidské civilizace. Jak ale tyto nálezy svědčí o vývoji vědomí? McBreatyová a Brooksová podotýkají, že k tomu, aby se daly archeologické vykopávky interpretovat ve vztahu k dnešku, je potřeba definovat chování moderního člověka. Samy potom předkládají následující charakteristiky:

- abstraktní myšlení, schopnost jednat ve vztahu k abstraktním konceptům bez omezení prostorem a časem
- plánování, schopnost formulovat strategie založené na minulé zkušenosti a jednat na jejich základě v kontextu skupiny
- behaviorální, ekonomické a technologické inovace
- symbolické chování, schopnost reprezentovat objekty, lidi a abstraktní koncepty libovolnými symboly (zvukovými nebo vizuálními) a následně je zvěčnit v kultuře.

^(33,492)

Archeologické nálezy v Africe a v později i v Evropě a jinde na světě rozdělují do čtyř skupin: ekologie, technologie, ekonomie spolu se sociální organizací a symbolické chování (viz Tabulka 1). V ekologických aspektech se odráží schopnost člověka kolonizovat nové prostředí, což vyžaduje jak inovativní myšlení, tak plánování. Technologie prozrazuje kapacitu pro logické myšlení a opět schopnost inovace. Ekonomické a sociální nálezy ukazují lidskou schopnost dedukovat modely z individuálního i skupinového chování, vytvářet a uplatňovat systematické plány, konceptualizovat a předpovídat budoucnost, a konstruovat formalizované vztahy mezi jedinci a skupinami. A konečně symbolické chování demonstruje schopnost prostoupit střípky zkušenosti smyslem, komunikovat abstraktní koncepty a manipulovat symboly jako součást každodenního života.

Přesto, že zachované nálezy svědčí o vědomí, Julian Jaynes argumentuje, že vědomí, tak jak je zažívané dnes, se objevuje až po trojské válce. Svoji hypotézu bikamerální (dvojkomorové) mysli postavil na analýze jazyka Iliady – epické básni připisované Homérovi, která líčí důvody

a průběh dobývání maloasijského města Tróji okolo roku 1230 př. n. l. ^(23,69) Jaynes tvrdí, že významy slov, která se objevují v básni, byly odlišné od dnešního použití. Například psýché, slovo později překládané jako duše nebo vědomá mysl, se v příběhu objevuje v podobě životní substance typu krev či dech: umírající hrdina vypustil svou psýché na zem nebo ji vypustil s posledním vzdechem. Podobně thumos, který později získá význam emocionální duše, se v příběhu používá pro pohyb nebo neklid. Zároveň si všimá, že žádný z hrdinů Iliady se nezastaví a nezamyslí, neplánuje a ani jinak nepoužívá svobodnou mysl. Všichni jednájí na popud bohů, z vnuknutí, z příkazů nebo z důvodu slibů daných bohům. Hrdinové Iliady žijí v behaviorálním módu, kdy si nejsou plně vědomí své subjektivity, a vnitřní hlas vědomí zažívají jako hlas bohů. Důvodem pro takový stav psychiky byly nedostatečně lateralizované hemisféry, kdy komunikace mezi nimi byla zažívána jako cizí hlas. Pro staré Mykéňany hlas bohů vystupoval z pravé hemisféry jako kompas, který je navigoval v nových situacích. Tento stav je podle Jaynese velmi podobný schizofrenii, ve které spatřuje starší úroveň vědomí.

Rozvoj prefrontální kůry

Elkhonon Goldberg v knize Jak nás mozek civilizuje ⁽¹⁹⁾ zastává názor, že vědomí je nejvyšším vyjádřením mozku a paralelou vývoje prefrontálních funkcí Čelní laloky a zejména prefrontální kůra jsou evolučně nejmladší částí nervové soustavy. Samy o sobě nejsou nositeli žádných funkcí, a proto o ně zpočátku nebyl valný zájem. Nicméně už v 19. století Hughlings-Jackson rozpoznal důležitost čelních laloků a navrhnul, že by mohly obsahovat mapu celé kůry. Propojení prefrontální kůry s valnou částí oblastí mozku z ní tvoří ideální stanoviště pro řídicí funkce jako je rozhodování a plánování. Tato vlastnost je podle Goldberga kritická pro nakládání s niternými reprezentacemi. Mозek má schopnost tvořit niterné reprezentace na základě vnímání coby modely vnějšího světa. Ale teprve prefrontální laloky umožňují niterné reprezentace manipulovat a transformovat. Tato schopnost je důležitá zejména s ohledem na výrobu nástrojů, které se v přírodě přirozeně nevyskytují a musely být člověkem vymyšleny. Společně s vývojem jazyka a jeho zobecňujícími možnostmi se čelní laloky zapojují i do vzniku centrální oblasti osobnosti – jáství.

Jak již bylo zmíněno, Crow soudí, že lateralizace hemisfér souvisí s rozvojem jazyka. Goldberg k tomu namítá, že i jiní živočichové mají odlišné hemisféry, a to jak anatomicky, tak biochemicky. Dá se předpokládat, že rozdíl je i ve funkci, přesto tyto tvorové nevládnou jazykem. Pohnutky pro funkční lateralizaci u člověka je potřeba hledat v přesunu funkcí. V průběhu ontogeneze dochází k rozsáhlým přesunům psychických funkcí z pravé hemisféry do levé, které se ale netýkají a neomezují jen jazyk. Goldberg společně s Costou navrhuje, že pravou příčinou je odlišné zaměření hemisfér. Zatímco pravá hemisféra se orientuje na

kognitivní novinky, levá hemisféra má vztah ke kognitivním rutinám. Ačkoliv se na zpracování informací a na kognitivních procesech podílejí obě hemisféry, jejich relativní funkční podíl kolísá úměrně principu nové informace – rutina. Při přesunu pak nejde o doslovnou transpozici, jako spíš o odlišné tempo vývoje. Pravá hemisféra se v počátečních fázích učí rychleji, ale později se relativní rychlost obrací ve prospěch levé hemisféry. Protože je podíl novinek a rutin relativní (to co je nové dnes, je za čas rutinou) a individuální (novinky pro jednoho, jsou staré známé věci pro druhého), je nutné, aby vztah mezi nimi byl dynamický. Přesun proto probíhá v širokém časovém rozmezí od minut, jako je tomu u jednoduchých experimentů s učením, až k desítkám let, když se jedná o složité operace.

„Takový přesun je dokonce možné zaznamenat i v době, která přesáhne život jednoho člověka. Lze dokazovat, že celé dějiny lidské civilizace charakterizuje relativní přesun poznávacích schopností z pravé hemisféry do levé a to díky hromadění vypracovaných kognitivních ‚templátů‘ různých druhů.“ (19,69)

Lidstvo se naučilo kognitivní templáty ukládat i externě, mimo vrozenou paměť. Jedním prostředníkem je i jazyk. V průběhu učení pak jednotliví lidé jen internalizují připravené prefabrikáty různých typů. Goldberg, žák Alexandra Romanoviče Luriji, se tak hlásí k učení Vygotského kulturněhistorické psychologie.

Hladovějící mozek

Vedle předchozích teorií existuje předpoklad těsné koincidence vývoje mozku a tím i vědomí se vzrůstajícími nutričními nároky mozku. Vychází z poznatku, že mozek spotřebovává v poměru s ostatními částmi těla mnohem více energie, ačkoliv představuje jen 2% tělesné hmotnosti. Vývojem prvních neuronů před 600 miliony let a následně nervové soustavy získaly druhy evoluční výhodu umožňující specifitější odpovědi na prostředí a lepší kontrolu chování. Tito „chytřejší“ predátoři byli úspěšnější při hledání potravy a přebytek energie mohli investovat do růstu mozku.

Díky vývojovým průlomům jako byla myelinizace axonových vláken, využití čtyřvazebného hemoglobinu před 425 miliony let a dalším, se nervová soustava zefektivnila. V prvním případě se zrychlil přenos signálu a zároveň se významně zmenšila jeho energetická náročnost. V druhém případě se zvýšilo zásobování mozku kyslíkem. Tato a další vývojové novinky opět vedly ke zdařilejšímu přežívání a rozvoji mozku. Podobně i šetření energie za pomoci termoregulace poprvé dokumentované u Cynodontů (plazí předchůdci savců) před 260 miliony let a vznik neokortexu u savců před 85 miliony let, mělo stejný efekt. Zároveň ale nové mozkové struktury nutily živočichy ke hledání výživnější, jednoduše stravitelné potravy, resp. k získávání větší energie z živin. Před 50 miliony let se objevil druh *Smilodectes*, jeden z

prvních primátů. Chápavé končetiny sloužící zpočátku k pohybu na stromech a mozek rozšířený pro skladování sensorických informací složitého nadzemního prostředí přímo předurčovaly k další vývojové expanzi. Následné sestoupení uvolnilo přední končetiny pro manipulaci s nástroji, což je poprvé doloženo u *Homo habilis* před zhruba 2,3 miliony let. Společně s objevem použití ohně, který možná používal už *Homo erectus* před 690 000 lety⁽⁴³⁾, to umožnilo hominidům lovit ve velkém zvěř a tepelně ji zpracovávat. Lehce stravitelná, tepelně opracovaná strava dovolila zmenšení trávicí soustavy a tím opět uvolnění energie pro mozek.

S lepší stravou hominidé déle žili, starší členové tlupy tak měli možnost předávat nakumulovanou zkušenost mladým a přenášet ty kulturní hodnoty, které byly důležité pro přežití a ovládnutí životního prostředí. Protože větší mozek déle dospíval a potomci museli být pod permanentní ochranou rodičů, bylo třeba vytvořit rozšířené rodiny a společenství.

V mozku, který se vývojem stal velmi komplexním, uspořádaným, ale přesto plastickým orgánem zpracovávajícím informace z různých sensorů do zdánlivě hladkého vnímání, se vědomí objevilo jako „vynořující se“ vlastnost celku. To si prý lze představit jako když se z elementárního spojení vodíku a kyslíku vynořují fenomény oceánů, vodopádů a deště.⁽³⁶⁾

Úvahy o vývoji a vědomí

Úvahy o vývoji začnu vzpomínkou. Před několika lety jsem byl na přednášce, ve které se srovnávalo křesťanství s nějakým jiným, neevropským náboženstvím – buď buddhismem, nebo hinduismem. Výsledkem přednášky bylo tvrzení, že křesťanství je svou povahou lineární a druhé náboženství, že má podstatu kruhovou. Zdálo se mi to velmi názorné a měl jsem radost, jak se mnoho věcí vyjasnilo. Jenže dnes mě zaráží minimálně dvě pochybnosti, které mě tenkrát nenapadly. První je, jestli vůbec jiná kultura než evropská dokáže myslet o náboženství v geometrických pojmech. Je vůbec podobná představa přijatelná pro jinou kulturu, nebo je myslitelná jen v kulturním kontextu Evropy ovlivněném ideály Platónovy Akademie s proslulým nápisem „Nevstupuj, kdo neznáš geometrii“? Bez ohledu na možnou nebo nemožnou geometričnost víry, druhá pochybnost je ještě silnější. Jak vlastně samotní Evropané přemýšlí o vývoji? Je vývoj tím co předkládá Genesis, první Mojžíšova a první kniha Bible vůbec, tj. polopřímku od bodu 0 přes bod 7 a dál, kde každý bod je kvantitativně (vzdáleností od počátku) a kvalitativně (obsahem děje) odlišný od druhého, ale vývoj přitom stále někam směřuje? Nebo je vývoj úsečkou končící někde v nedohlednu bodem apokalypsy, jak předpokládá zjevení Janovo, poslední kniha Nového zákona? A nakolik jsou představy vývoje ovlivněny podobnými koncepty? Je vůbec možné nahlédnout mimo tyto koncepty?

Z tohoto úhlu pohledu by evoluční teorie Charlese Darwina nebyla ničím jiným, než pokračováním klasického myšlení ve stylu pantha rei – vše plyne – s dodatkem o růstu k čím dál větší složitosti. Ale možná, že zajímavou alternativou lineárního vývoje by mohla být metafora Věže tvoření a zkoušek, kterou Dennett představil ve své knize Darwinova nebezpečná myšlenka. Vychází z modelu, ve kterém každé patro obývají tvorové, kteří se rychleji, chytřeji a efektivněji přizpůsobují životnímu prostředí. V prvním patře žijí právě darwinovské organismy, které mají veškeré chování zakódované v genech a jejichž vývoj se odehrává podle čistě přírodního výběru. Buď jsou reakce organismu na prostředí správné, nebo organismus zemře. Poněkud lepší vyhlídky mají organismy skinnerovské z druhého patra. Ty se chovají v intencích operantního podmiňování, tak jak jej vymezil Burrhus Frederic Skinner. To znamená, že pokud se jim chování nevyplatí, dojdou k poškození nebo prostě jen nezískají, co chtějí, tak už chování neopakují. A naopak, když za chování dostanou odpovídající odměnu, v budoucnu ho zreprodukují. Evoluce je u nich rychlejší, protože mohou měnit a zkoušet různé typy chování. V dalším patře žijí organismy popperovské. Jmenují se podle Karla Raimunda Poppera, který jednou poznamenal, že schopnost přemýšlet o činech dovoluje našim hypotézám umírat místo nás. Organismus, který má schopnost představit si důsledky svých činů a přemýšlet o nich, je zjevně ve výhodě oproti slepě zkoušejícímu tvorů. Ale existuje ještě čtvrté patro, kde sídlí tzv. gregoryovští tvorové. Ti se nazývají podle psychologa Richarda Gregoryho, který si povšiml, že výroba kulturních artefaktů nejenže není možná bez inteligence, ale současně zvyšuje inteligenci osob, jež s artefakty zacházejí. A právě to je úroveň člověka, který se vyvíjí jako kulturní bytost. Gregoryovské organismy, žijící ve světě slov a významů, přebírají směřování evoluce do svých rukou a životem v kultuře a skrze kulturu sami vytvářejí další plán vývoje. ^(2,145)

Kultura jako možný ekvivalent vědomí

I když popperovští tvorové patří do nižšího patra Dennettovy věže, je to právě Popper, který vystihuje povahu jejich světa, když vymezuje tři vzájemně související kategorie Svět 1, Svět 2 a Svět 3. ⁽³⁹⁾ Svět 1 tvoří na nejnižší evoluční úrovni vodík a hélium, na vyšší úrovni se objevují těžší elementy, kapaliny a krystaly, a konečně vrcholnou úrovní jsou živé organismy. Je to svět fyzických objektů. Ze Světa 1 se vynořuje Svět 2 jako svět subjektivního prožívání, psychického bytí. Dělí se na úroveň pocítování, čímž Popper označuje zvířecí vědomí, a na úroveň vědomí sebe a smrti, která patří jen člověku. Konečně Svět 3 je světem produktů lidské mysli, který vyrůstá ze Světa 2. Zatímco Svět 1 je nezávislý na lidském vědomí Světa 2 a může smysluplně existovat i bez lidí, smysluplnost Světa 3 je úzce spojená s lidskou existencí. Svět 3 má nejprve úroveň lidského jazyka, na které je člověk schopen vytvořit teorie o sobě a

o smrti. Druhá úroveň zahrnuje produkty umění a vědy společně s technologií. Popper argumentuje, že vše, co je ve Světě 3, je abstraktní, i když nijak méně reálné. Produkty Světa 2 mohou mocně měnit Svět 1, ale dělají to jedině prostřednictvím lidské intervence. Dokonce se dá říct, že jedině díky procesům Světa 2 mohou lidské produkty konat ve Světě 1. Takto popsaný svět se ve své třetí kategorii, ve Světě 3, nevyvíjí podle klasické biologické evoluční teorie, ale podléhá obecné teorii evoluce.

Teorie memů

Mem je pojem od Richarda Dawkinse, který se jej snažil vymezit v knize *Sobecký gen*⁽⁸⁾ jako specifický druh replikátoru¹⁵. Memy jako geny podléhají vývodům obecné evoluční teorie, ačkoliv se v mnoha ohledech liší. Podle Dawkinse totiž nejsou geny jedinou cestou evoluce, ale jsou jen jedním z možných replikátorů. Úkolem memu je kódovat a přenášet kulturní situace tak, aby byla s co největší pravděpodobností předána budoucím generacím. Situace ve většině případů představují návod pro určitý typ chování, ale mohou to být melodie a ideje, nebo i hmotné věci jako vynálezy, móda, architektura apod.

Memy se šíří a předávají pomocí imitace a jejich nosičem je mozek. Edward Lee Thorndike vymezil imitaci jako „učení se vykonávat činnost, kterou vidíme konat jiné“.^(2,71) Podle Susan Blackmoreové se imitace liší od sociálního učení i od nákazy. Nákazu chápe ve významovém odstínu instinktivní imitace, resp. jako behaviorální nákazu. Jedná se o chování, které je vrozené jako smích, zívání nebo kýčání. Jedinec se ho nemusí učit. Za určitých podmínek je chování vyvolané, přičemž je jen velmi málo nebo obtížně vědomě kontrolovatelné. Sociální učení je ovlivněné pozorováním nebo interakcí s jiným jedincem. Imitace spadá pod sociální učení, ale odlišuje se od ostatních forem. Zatímco imitace je učení se chování prostřednictvím pozorování druhých, sociální učení v užším smyslu je učení se o prostředí pozorováním druhých. Aby se memy lépe šířily, mohou se sdružovat v koadaptované sady vzájemně propojených memů, tzv. memplexy. Obdobně i geny sdružené v jakýkoli organismus představují koadaptovanou sadu genů. Na rozdíl od memů budou geny tvořící jedince s každou další generací rozměňovány, až kdesi ve vzdálené budoucnosti některý z přímých potomků nebude mít pravděpodobně ani jeden gen z původní sady. Oproti tomu některé memplexy mohou přetrvat věky téměř nezměněné v podobě děl, která po sobě jedinec

¹⁵ Replikátor – podle Dawkinse jednotka přírodního výběru, to co je kopírováno (např. gen nebo mem). Nosič (též vehikl nebo interaktor) obsahuje replikátor, z něj a do něj je kopírováno, a vstupuje do interakce s prostředím (např. DNA).

zanechal. Přesto jsou s ohledem na vývoj lidstva geny jako jednotky trvanlivější a stabilnější než memy. Menší stabilita memů je zapříčiněná rychlostí, s kterou se mohou šířit. Jestliže se geny a jejich mutace přenášejí z generace na generaci, memy v podobně populární hudby nebo trendů v oblékání se rozlétnou světem během dnů a týdnů. Přesnost kopírování je nejdůležitější znak při přenosu genů, který se odehrává na principu všechno nebo nic. Memy mají v tomto ohledu mnohem větší možnost se měnit. Přesně se přenáší jen významově centrální část memu. Všechny tři vlastnosti trvanlivost, rychlost šíření a přesnost kopírování se liší mem od memu. Víra jako memplex je značně trvanlivá a obvykle i přesně kopírovaná. Přesto se jednotlivé způsoby víry liší v rychlosti šíření (např. oficiální církve versus sekty).

Interakce mezi geny a memy existují od počátku. Působení ve směru gen-mem nutí muže zajímat se o ženy, které vypadají plodně – mají správný poměr obvodu ňader, pasu a boků, a ženy jsou zase přitahovány muži s mocí a vysokým sociálním postavením. To je podstata sociobiologie. Na druhou stranu extrémní příkladem ovlivňování ve směru mem-gen je výběr dětí árijského typu na převychování za druhé světové války. Samozřejmě, že k tomu, aby došlo ke změně genu, je třeba mnohem delší doba, než byla necelá dvě desetiletí fungování nacistického programu. Interakce mem-gen je podstatou tzv. memetického tahu, který se skládá z procesů memetické selekce a genetické selekce. Při prvním procesu se šíří nové myšlenky a chování, přičemž některé memy přetrvávají na úkor jiných memů. Podstavou genetické selekce schopnosti imitovat memy, je výběr a zvýšení reprodukční zdatnosti jedinců nejlépe imitujících a osvojujících si memy, kteří plodí potomky s touto schopností. Genetická selekce na párování s nejlepšími imitátory znamená, že momentálně módní memy ovlivňují výběr sexuálního partnera. V důsledku působení všech procesů memetická evoluce ovlivní evoluci genetickou a nastane memetický tah.

Teorie kognitivní evoluce

Pro Merlina Donalda⁽¹⁰⁾ představuje kultura zásadní důkaz vývoje kognitivních struktur. Je to právě schopnost kulturních inovací, která stojí za tolik úspěšnou evolucí hominidů. Schopnost, která má vztah jak k používání jazyka, tak i k myšlení a reprezentování životního prostředí. Aktuální kognitivní struktura jedincovy mysli je vždy silně ovlivněna kulturou, ve které vyrůstá a žije, a je i tím jakým způsobem žije. Kultura restrukturuje mysl nejenom ve smyslu předávaných a sdílených obsahů, ale také přímo v neurální organizaci. Donald zastává názor, že každá schopnost spojená s kulturou si zaslouží neuropsychologický rozbor, který najde odpovídající informačně ohraničený modul. Moduly existující jako funkční jednotky v mozku jsou neurálním vyjádřením sdílených vzorců kulturního chování. Modulární představa se liší od Goldberga porozumění kognitivních funkcí a templatů, které jsou svojí povahou spíš

gradientové, tj. ne přesně vymezené strukturní a funkční jednotky s volnými přechody, než jasně ohraničené moduly.

Z těchto pozic Donald rozebírá i jednotlivá stádia vývoje kultury a vymezuje tři přechodové stavy. Přechody byly vždy obdobím radikálních kognitivních změn, nejen anatomických inovací. Vedly k úplné rekonstrukci podoby lidské kultury jako přímému výsledku změn v architektuře lidských kognicí. Prvním přechodem bylo opuštění epizodické kulturní úrovně opic a australopiteků a zrod mimetické kultury *Homo erectus*. Epizodická kultura byla úzce vázána na přítomnost vnímanou jako série konkrétních situací. Předchůdci *Homo erectus* sice dokázali díky široce rozvinuté percepci a epizodické paměti používat situační analýzu a paměť, ale nebyli schopni vnitřně reflektovat získanou reprezentaci. Limitací pro ně byla nepřítomnost sémantické struktury, která závisí na schopnosti abstrahovat. Proto museli reprezentace znovu a znovu vytvářet, nebo byli odkázáni na používání naučeného a zapamatovaného chování bez náhledu a schopnosti je změnit. Zlomovým okamžikem přechodu k mimetické kultuře bylo objevení základní úrovně lidských reprezentací – schopnosti napodobovat¹⁶ a znovu-zobrazovat skutečnost. Tabulka 2 shrnuje znaky mimetické kultury, která byla již poměrně složitá bez toho, že by obsahovala nebo vyžadovala jazyk. Ve světle skupinového kontextu se přítomnost mimetických schopností a dovedností sjednotila a vytvořila tak mimetickou kulturu, která byla po nejméně milion let stabilní adaptací člověka na okolní prostředí.

Druhým, vskutku revolučním přechodem bylo objevení jazyka. Odehrává se v době dokončené biologické evoluce *Homo sapiens* a předznamenává nadcházející mytickou kulturu. Díky jazyku směřovala mytická kultura k velmi rychlé integraci znalostí. Řeč umožňovala efektivně konstruovat a dekodovat příběh, čímž se neobyčejně uspišilo a zpřesnilo předávání vědomostí. *Homo sapiens* přestal být odkázaný na zdlouhavou nápodobu, která mohla v některých případech vést v rámci nácviku k opakování nepotřebného chování. Mýtus se stal integrativní složkou lidské zkušenosti, symbolickým modelem lidského vesmíru a prvním pokusem o historickou rekonstrukci minulosti. Zároveň artikuloval jedincovo začlenění ve společnosti a jeho účast na kolektivním vědomí.

Posledním přechodem je vznik teoretické kultury, která je podepřená objevem možnosti vnějšího symbolického uskladnění, např. v písmu. Moderní doba je podle Donalda v podstatě vymezena symboly, jejich užíváním a správou. Tři klíčové kognitivní fenomény – grafická invence, vnější paměť a konstrukce teorií – jsou hlavními hybateli změny mytické kultury

¹⁶ Mimetická kultura je odvozená z řeckého slova *mimesis* (napodobení, zobrazení).

v teoretickou. Grafická invence – schopnost vytvářet a obnovovat vizuální symboly signalizuje posun od auditivní k vizuální reprezentaci. Vnější paměť, která se vyvíjí od obrazů přes ideogramy k písmu, umožňuje sdílení vědomostí bez nutnosti osobního, fyzického kontaktu. Přesto je nejdůležitějším produktem teoretické kultury, i když zdaleka ne zjevným, schopnost teoretického myšlení. Pojmy jako formální argumenty, systematické taxonomie, indukce, dedukce a další, popisují způsob myšlení, který je schopný analyzovat zážitky, zkušenost a pozorování a vytvářet tak systémy umožňujících předpovědi a vysvětlení.

Vědomí v mytologii

V úvodu jedné své harvardské přednášky z let 1967–1968 cituje Borges¹⁷ slova Thomase de Quinceyho¹⁸: „objevit problém je stejně důležité jako nalézt řešení problému starého“^(3,7). O pár řádek dál ale pochybuje, jestli v případě poezie vůbec lze nastínit nějaký nový problém. Protože jsou si mýtus a poezie v ledasčem podobné – mnohý mýtus má kořeny v poezii podobně jako mnohá poezie v mýtu – vyvstává i nad mýtem stejné podezření. Pevná kostra mýtu vypráví věky tentýž příběh, který je ustálený, jako by byl mrtvý ve slovech. Na první pohled se může zdát, že živost může jen předstírat, podobně jako ji podle Sókrata předstírají obrazy^(38,275d). Mrtvý text nalíčený do podoby života. Ale přesto se při každém čtení či výkladu mění a ožívá. Kdo jednou četl mýtus s opravdovým zájmem, musel brzy zjistit, že v něm nastává vzkříšení slova. Proti všem předpokladům je právě mýtus skutečně živou poezií.

Borges si byl jistý, že život je tvořen poezií. Říkal, že „hledáme-li poezii, hledáme život“^(3,8). Zprvu zřejmá nehybnost mýtu je jen fasádou za níž to doopravdy žije. Jestliže zkoumám mýtus, nenacházím stav, ale vývoj. Nekončící, stále probíhají tok lidské zkušenosti. Pravděpodobným pramenem je to, co Eliade nazývá ideálním chováním ponechaným bohy. Mýtus získaný odkazem, který je třeba udržovat rituálním opakováním, protože tím se obnovuje svět ve formě, která je již známá, i když možná ne plně pochopená. Člověk má potřebu vidět svět tak, jak ho zná – má potřebu poznávat. A právě podoba světa zachycená v mýtu je uspořádaná. Mýtus zprostředkovává řád, ve kterém se svět lidí uskutečňuje a propůjčuje světu smysl. Protože je ale lidskými zkušenostmi tvořen, neustále se mění. Jeho kostra, i když poměrně pevná a dobře znatelná, nutí s každým zážitkem k novým projekcím. To dělá z mýtu ideální superprojektivní materiál, který se utváří ve vztahu s lidským vývojem a ve kterém se neustále střídají fáze projekce a reflexe. Superprojektivita je pro mé další zkoumání první vlastnost mýtu.

V mýtu se tedy ukládá opakovaná zkušenost z chování lidí ve světě, která je reflektována a nově projikována na zakoušený svět. Tím se kruh uzavírá a mýtus se neustále vnitřně aktualizuje. Nové zkušenosti však nenahrazují staré, ale jsou ke starým přidávány. Vzniká tak

¹⁷ Jorge Luis Borges (1899–1986) – představitel evropské a argentinské avantgardy, lyrik, literární kritik, prozaik a esejista

¹⁸ Thomas de Quincey (1785–1859) – představitel anglické prózy předviktoriánské a viktoriánské éry, esejista a literární kritik

vnější paměť lidstva obsahující celý známý svět. Pro efektivní fungování je ale potřeba omezit rozsah mýtu, který by brzy nabobtnal do neuchopitelných rozměrů. Zde nacházím druhou vlastnost mýtu a sice, že jde o materiál symbolický. Jedině prostřednictvím symbolu je možné účinně kódovat skutečnost. Symbol je víc než jen popis. Urychluje myšlenkové operace, protože umožňuje abstrahovat a tím komprimuje obsaženou informaci. Zároveň pracuje se světem na vyšší úrovni složitosti. Má i mnohé další přednosti. Lidstvo za dobu své existence vyvinulo celou řadu symbolických systémů. Některé zdědilo po zvířecích předcích – např. gesta a grimasy. Všechny jsou ale bez ohledu na původ rozvíjeny a obohacovány. Nejstarším specificky lidským symbolickým systémem je zřejmě jazyk. Patří i mezi nejrozvinutější a nejkomplicovanější systémy. Protože existuje všeobecná shoda o tom, že jazyk slouží k předávání zkušeností, není obtížné nahlédnout spojitost vývoje jazyka s vývojem mýtu. Při vzniku jazyka se vynořuje mýtus, který zpětně jazyk obohacuje. Ještě dávno před objevem písma tak slouží mýtus ve své nejstarší formě, kterou je báseň nebo rytmizované sdělení, k předávání a uchování zkušenosti, k poznávání světa.

Mýty, se kterými se dnes lze setkat, jsou velmi vyspělé. Představa primitivního mýtu nebo mýtu bezprostředně kódujícího nějakou prvotní zkušenost lidstva je mylná. Navíc se při vědecké práci jen málokdy podaří narazit na mýtus předávaný ústní tradicí. Většina je již dlouhou dobu předávána písemně, a ty ostatní, co byly přepsány z vyprávění domorodců, prošly vědomou nebo nevědomou redukcí zapisovatele. Přesto je jeden nástroj, který využívá obě výše popsané vlastnosti mýtu, aby se dostal k hlubším strukturám. Mám na mysli interpretaci. Superprojektivita mytického textu je při ní využívána k objevování vztahů a symboličnost k nalézání významů. Dospívám tím k další vlastnosti mýtu a sice že mýtus je materiál relační. Tím je míněno, že neexistuje mýtus, který by byl sám o sobě bez vztahu k jiným mýtům, podobně jako neexistuje osamocená zkušenost. Mýty se na sebe navazují, vycházejí jeden z druhého a vytvářejí ucelené systémy.

Zmínil jsem se již, že když hledám mýtus, hledám život. Je to ale život jedince, život individuální, nebo se to týká skupiny, ve které jedinec žije? Zdá se, že nejjednodušší by bylo říci, že osobní zkušenosti jedince se zabývají třeba legendy, zatímco mýtus je zkušeností kultury. Dokonce by se dal najít mezistupeň v podobě ságy, což by byly rodinné nebo rodové zkušenosti. Ale to by nebyl správný přístup. Mýtus umožňuje osobní projekce a začleňuje jedince do společnosti tím, že mu přesně vymezí místo, přesto svou povahou zůstává zcela jistě materiál nadindividuální, kulturně podmíněný.

Jestliže je ale takový, vzniká další problém. A sice, že obsah mýtu je specifický pro danou kulturu. Jak by pak bylo možné mýty porovnávat anebo z nich vyvozovat úvahy o lidské zkušenosti jako celku, když jejich obsah je vázaný na kulturu daného lidského společenství?

Nebudou všechny vývody jen o zkušenosti dané kultury? Určitě ne, protože mýtus je materiál archetypální. Jung definuje archetypy následovně:

„Archetypy jsou cosi jako orgány preracionální psyché. Jsou to věčně děděné, charakteristické základní struktury, zpočátku bez specifického obsahu. Specifický obsah vzniká teprve v individuálním životě, kde se osobní zkušenost zachytí právě v těchto formách.“ ^(24,43)

Stejně tak i obsah mýtu získává svoji specifickou povahu teprve v mezích kultury, ve které se nalézá. To, co má společného s ostatními mýty podobného ražení je mytologéma, která představuje základní a nosnou myšlenku mýtu.

Pro další postup zbývá jen jediné. Proč se zabývat mýtem, aby byl objasněn vznik a vývoj vědomí?

Jak jsem již uvedl v úvodu, Kerényi předpokládá, že jen nadindividuální moc schopná člověka uchvátit a plnit duši obrazy, se může stát předmětem mytologie. Myslím, že málokdo pochybuje nad tím, že vědomí naplňuje duši obrazy. Zcela jistě je jím značná část lidského duševního života ovládána a kontrolována. Ale že by bylo nadindividuální? Jak porozumět tomu, že by vědomí mohlo být zkušeností celého lidstva, když přímou zkušenost s ním má každý člověk jen sám o sobě? Z tohoto pohledu je vědomí čistě individuální. A navíc, vystačí pouhý předpoklad, že když mám vědomí já, budou ho mít i jiní? Myslím, že ano. Vědomí je nadindividuální ve smyslu, že je zažíváno všemi lidmi. A jako taková se pak zkušenost s vědomím musí nutně odrážet v mýtech. Samozřejmě, že se v mýtech odráží i nevědomí, i když se nedá se stejnou jistotou jako u vědomí označit způsob jeho odrazu za prožitek. To ale nepředstavuje žádnou překážku, jestliže přijmu Eliadeho tvrzení, že „mezi nevědomím a vědomím není konflikt, ale kontinuita“. ^(14,103)

Proč ale zkoumat vědomí právě v mýtech o původu ohně? Jak jsem už zmínil, oheň je lidem známý už od dávných hominidních předků. Je pravděpodobně možné, že Homo habilis uměl oheň použít. Ale první nálezy ohořelých kostí, které mohly být spáleny v kontrolovaném ohništi, se datují před 1,5 milionu let. ⁽⁴²⁾ Jedním z důvodů by mohl být fakt, že oheň je zřejmě nejstarší civilizační prvek. Dalším důvodem je skutečnost, jak se člověk vyjadřuje o svém vědomí. V jazyku se používají různé metafory světla a ohně, které jsou spojeny s vyjádřením jasné mysli a vhledu, např. rozsvítilo se mi, pálí mu to, je mi to jasné apod. Tyto metafory jsou přitom sdílené i jinými kulturami. V němčině se používá spojení etwas klar machen znamenající něco objasnit a vysvětlit, i když zde jde o představu prúniku paprsku vodou (klar také ve smyslu čistý a průzračný). V angličtině zase například bright znamená jasný, rozzářený ale i bystrý. Podobně zpracovává i Jung představu vědomí jako světla scintilly – božské jiskry

v člověku. ^(25,45) Představa světla je začleněná i do vědecké terminologie v podobě pojmu jasnosti vědomí.

Metodologie zkoumání mýtů

Pro účely výzkumu jsem zvolil metodologii zakotvené teorie od Anselma L. Strausse a Barneyho G. Glasera. ⁽⁵⁴⁾ Východiskem pro zakotvenou teorii je systematický sběr a analýza takových údajů a jevů, které by při použití jiných postupů byly buď příliš redukované v důsledku předem vytvořených teoretických omezení, nebo jen přesně popsán a okomentované, případně by nebyly vůbec analyzované (tj. byly by jen předloženy k posouzení). Interpretace prostupuje vznik zakotvené teorie a je souběžně probíhajícím procesem. Podle Strausse je zakotvená teorie induktivně odvozená ze zkoumání jevu, který reprezentuje. Výsledná teorie, která se od počátku zvolna vynořuje a formuje, odpovídá poměrně přesně popisované oblasti právě proto, že není apriori omezená představou badatele o její podobě nebo o podobě vstupujících údajů. Protože je k využití všech výhod zakotvené teorie potřeba „jistá míra otevřenosti a pružnosti“ ^(54,16), nelze očekávat nějaká přesná vodítka, která by usnadňovala nadcházející cestu nebo umožňovala přesné rozvržení výzkumu. Takto navržený postup je v souladu s výrokem Heinze Kohuta, že „kloudné teoretické uvažování je opatrné, zkusmé a prozatímní – obsahuje element hravosti“. ^(29,78) Společně s tvořivostí objevující nové vztahy a vhodná pojmenování pro hledané pojmy vzniká teorie, která se za odměnu vyznačuje shodou se zkoumaným jevem, srozumitelností, obecností a kontrolou.

Při tvorbě zakotvené teorie se používá tří základních analytických postupů: a) otevřeného kódování, b) axiálního kódování a c) selektivního kódování. I když postupy nepředstavují přesně vymezené oblasti a lze mezi nimi v průběhu tvorby volně přecházet, existují posloupnosti v použití. Kódováním se ve všech případech myslí analýza údajů.

Prvním a základním postupem pro další analýzu je otevřené kódování. V této fázi je třeba získávané údaje konceptualizovat a kategorizovat. Konceptualizací se myslí krok, ve kterém se vytvoří z nasbíraných údajů o jevech pojmy – tj. jevy se označí pojmy. Ty by neměly být pouhým popisným shrnutím jako spíš volnějším slovním obratem umožňujícím další práci a navozujícím asociace s jinými pojmy. Při kategorizaci se shrnou pojmy pod jednotlivé hlavičky podle toho, jak se zdají k sobě patřit. V procesu seskupování pojmů nejde o vytvoření trvalých kategorií, k tomu budou sloužit až další formy kódování, ale o naznačení prvotních, výchozích a zatím provizorních vztahů mezi podobnými pojmy. Stejně jako při konceptualizaci i zde je třeba najít vhodná pojmenování. Kategorie jsou dále rozvíjeny hledáním vlastností – znaků a charakteristiky, které vymezují jednu kategorii proti ostatním kategoriím. Vlastnosti mohou být uvnitř dimenzovány.

Po stanovení dočasných kategorií nastupuje axiální kódování. Jeho úkolem je vymezit vztahy mezi kategorií a subkategoriemi. Ty už nejsou nahodilé, ale vychází z paradigmatického modelu – tj. přesvědčení o kauzálním průběhu po ose od příčin přes jevy k následkům. U každé kategorie se hledají příčinné podmínky vzniku jevu, kontext jevu – tj. vlastnosti a podmínky výskytu jevu, intervenující podmínky ovlivňující volbu strategie chování nebo interakce, kterou jev vyvolává a konečně i následky jevu. Celá struktura řetězce subkategorií je závislá na zaměření pozornosti – to, co je v jednu chvíli následkem jistého jevu, může být příčinou nebo intervenující proměnnou jiného jevu. Důležitým rysem správně provedeného axiálního kódování je odfiltrování těch vztahů mezi subkategoriemi, které nemají podporu v nasbíraných údajích a zakládají se jen na předpokladech. Podle Strausse právě neustálé střídání navrhování a ověřování vztahů (dedukce a indukce) tvoří teorii zakotvenou.

Závěrečným postupem návrhu zakotvené teorie je selektivní kódování. Hlavním úkolem je nalézt centrální kategorii, kolem které se systematicky uskupí ostatní kategorie podle již zmíněného paradigmatu. Centrální kategorie je dešifrována z konceptualizované kostry příběhu, což je integrované, několikavěté sdělení o tom, co asi bude hlavní problém. Jako taková by měla centrální kategorie být vysoce abstraktní a měla by zahrnovat vše z teorie. Protože další kroky selektivního kódování jsou ještě poměrně komplikované a v této práci se k nim určitě nedostanu, nebudu je dále rozebírat.

Předložená metodologie je obsáhlá a spletitá, protože je navržena pro vytvoření ucelené teorie. Tím samozřejmě překračuje rámec diplomové práce. Pokusím se ale přinejmenším nastínit otevřeným kódováním dočasně kategorie, které se budou objevovat ve vybrané skupině mýtů. V závěru bych chtěl navrhnout výchozí postupy pro další axiální kódování textů.

Interpretace mýtů

Pro účelné vymezení kategorií bude třeba příběh mýtu interpretovat. Jak jsem již popisoval výše, mýtus svojí povahou k interpretaci přímo vybízí. Ale jak má být „správná“ interpretace? Existuje vůbec? Co je možné si v jejím rámci dovolit a co už ne? A patří interpretace do vědeckých způsobů myšlení? Nepřináleží spíš mystikům a šamanům?

Při čtení mytologické literatury se poměrně brzy objevují dva zásadní přístupy: 1) pokud to jde, neinterpretovat a brát sdělení tak, jak je, a 2) neustále pronikat vrstvami mýtu k hlubším sdělením. Toto rozdělení neplatí jen pro literaturu, ale vztahuje se na jakýkoliv projev umění a je známé i v psychologii. Zastánci prvního směru mluví o mýtu jako o historickém dokumentu, ve kterém lze nalézt popis událostí, primitivní vysvětlení přírodních úkazů, života zvířat a nanejvýš původu člověka. Často mluví o pravdivosti mýtu, o historické

opodstatněnosti nebo o pravděpodobnosti vysvětlení obsaženém v mýtu. Patří mezi ně například i Frazer, když v závěru knihy o mytologii ohně píše:

„Navzdory fantastickým prvkům, jež zdánlivě oslabují pravdivost mnoha z nich, jsou základní prvky mýtu o ohni do značné míry pravdivé a jsou našim vodítkem na cestě temnotou nekonečně dlouhé minulosti člověka, jež předcházela vznik civilizace.“ ^(16,228)

Přes omezené chápání mýtu, působivost podobných děl tkví v ohromném množství fakt a mytologického materiálu, které je zejména ve Frazerově případě velmi dobře ověřeno a doloženo. Středověkým zdrojem podobných přístupů je podle Eca učení Tomáše Akvinského o interpretaci Písma svatého a ostatních literárních zdrojů, např. poezie. Již ve středověku bylo zažité rozdělení interpretace Písma ve čtyřech významech – doslovném, alegorickém, morálním a anagogickém či mystickém¹⁹. Aurelius Augustin dokonce vypracoval systém pravidel, která poskytovala vodítka pro použití symbolické interpretace v případech, kdy byl text zjevně doslovný. Jak je ale možné sloučit potencionálně nekonečnou interpretaci ve stanovených rámcích s jedinečností pravdy obsažené v Písmu?

„Hlavní otázkou bylo, jak číst Písmo, aby se v něm objevily nikoli nové věci, nýbrž stejné věčné pravdy řečené novým způsobem: non nova sed nove“ ^(12,19)

Středověk se tomu bránil pomocí encyklopedických repertorií, bestiářů, herbářů a další soupisů a seznamů, ve kterých přiřazoval každé věci „skutečného“ světa symbolický význam. Následně musela být díla okomentována. Každý symbol tak mohl nabývat různých významů, ale v rámci kontextu byl dekodován jediným možným a správným způsobem. Tomáš Akvinský zastával názor, že Písmo se má vykládat zejména doslovně a historicky. Teprve náležitým pochopením doslovného významu se podle něj mohlo proniknout k dalším významům. Tím by ale kladl důraz jen na uspořádání práce s textem, která by nakonec přece jen vyústila v interpretaci. Proto bylo nutné, aby vymezil duchovní a jakýkoliv transcendentní význam jen pro Písmo. Podle něj vše, co se odehrálo po Kristově vykoupení, nemělo žádný symbolický význam, ale bylo jen sledem skutečností. Světské dějiny neměly žádný duchovní význam. A nejen to, žádný duchovní význam neměla ani poezie. Stejně jako dějiny byla obdařena jen doslovným významem. Aby se vyhnul skutečnosti básnických obrazů a alegorii

¹⁹ Základní podoby středověké hermeneutiky – souboru pravidel, umění a teorie interpretace biblických a později i jiných textů.

²⁰ Ne nové ale nově.

stanovil pro poezii navíc druhý – parabolický význam, který byl podřazený významu doslovnému.

Vztaženo na problematiku mýtů právě jen doslovný výklad mýtů je ten správný a vlastně i jediný možný. Pokud se v mýtech objevují skutečnosti, které nejdou na první pohled vysvětlit z doslovného znění, pak jde o parabolický význam, který v podobenství doslovně zastupuje skutečnost. Například v mýtu Marind-Animů z Nové Guineje jednoho dne muž Uaba v průběhu iniciačního obřadu objal svoji ženu Ualiuamb tak pevně, že se nemohli od sebe odtrhnout. Teprve když k nim přišel duch, zatřásl jimi a točil s nimi na jednu i na druhou stranu, oddělil je. Třením obou těl o sebe vyšlehl plamen a tak vznikl oheň. Žena zároveň porodila kasuára a velkého čápa, ale oba dva se při porodu popálili. Proto jeden má rudý zobák a druhý zase nohy. Černé peří pak mají od kouře a sazí.^(16,50) Parabolický význam koitu muže a ženy doslovně zastupuje praktiku rozdělávání ohně pomocí dvou dřev – podložky a vztyčené hůlky, svidříku. Prudkým točením svidříku na podložce vzniká žhavý prach, kterým se zapálí troud. Zvířata jsou do mýtu zahrnuta jen proto, aby se doslovně vysvětlilo jejich zvláštní zbarvení.

Zůstává pak ale problém, v čem by se lišil parabolický význam mýtu či poezie od transcendentního, duchovního významu Písma. Podle Eca jde u Tomáše Akvinského o doslovnost významu nejen věty ale i výpovědi. „Autoři“ mýtu chtěli příběhem o koitu muže a ženy alegoricky vyjádřit původ, resp. zapalování ohně. S tímto záměrem ho i vyprávěli. Na druhé straně bibličtí autoři ve svých historických zprávách nemohli tušit záměr Boha, jenž měl skrze Starý zákon přinést předzvěst Nového zákona. „Autoři Písma psali pod božským vnuknutím, aniž by sami věděli, co píší.“^(12,22) To je důvod, proč z perspektivy Tomáše Akvinského nelze považovat mýty za dokumenty stejné hodnoty jako Písmo svaté a proč by neměly mít jiný než doslovný význam. Samozřejmě, že takto formulovaný závěr zní etnocentricky a popírá religiozitu mýtů. Ale pro svět Tomáše Akvinského jiný náboženský text, kterým by promlouval hlas Boží, nebyl, resp. nebyl brán na stejnou úroveň s Písmem svatým. Otázkou zůstává, nakolik byly a jsou ovlivněny rozborů mýtů etnocentrickým smýšlením, pokud se k neevropské mytologii přistupuje s podmínkou výsadního postavení evropské křesťanské tradice.

Na druhé straně už Theagenés z Rhegia vyslovil názor, že by mýtus mohl mít symbolickou hodnotu, která se nedá pochopit z doslovnosti.^(41,21) Zastánci druhého přístupu k interpretaci mýtů vycházejí z předpokladu „nekonečného“ pronikání vrstvami mýtu k hlubším sdělením. Pro pochopení použití slova nekonečný v tomto kontextu je potřeba seznámit se s paradigmatem, které se začalo výrazně projevovat s humanismem v období nastupující renesance.

Jak již bylo řečeno, tendenci k doslovnému výkladu textů zastával ve středověku například Tomáš Akvinský. Ale ani on nebyl prvním. Kořeny tohoto přístupu se nacházejí už v obecném postoji Židů k psanému slovu a pravděpodobně sahají až ke zkušenosti z Egypta před rokem 1200 př. n. l. Psané slovo vždy znamenalo něco neodvolatelného, slavnostního a konečného. V tomto směru jeden z posledních veršů knihy Zjevení a vlastně z celého Písma není jen varování, ale i kodifikace přístupu k textu:

„Já dosvědčuji každému, kdo slyší slova proroctví této knihy: Kdy k nim něco přidá, přidá Bůh ran popsaných v této knize. A jestliže kdo ubere ze slov knihy tohoto proroctví, tomu Bůh odejme podíl na stromu života a místa ve svatém místě, jak se o nich píše v této knize.“ (Zj 22,18-19)

Po celou dobu ale existuje pojetí, které reflektuje nezměrnou hloubku Písma a tím anticipuje budoucí nadšení pro „neomezenou“ interpretaci. Duchovním otcem druhé výkladové tradice je již zmíněný Augustin. Jeho nadšení pro hlubinné zkoumání duše a paměti, ale také textu Písma je zřetelné:

„Jest to něco tak úžasného, můj Bože, tak hluboká a nekonečná rozmanitost! A to jest můj duch, to jsem já sám! Co jsem tedy, můj Bože? Jaká jsem bytost? Rozmanitý život, plný proměn a přitom nekonečný!“ (53,167)

A právě s takovým zanícením je v období italského humanismu znovuobjevena hermetika²¹. Tak jako předtím mluvili texty v jednoznačném a racionálním diskurzu Boha, nyní se psali v iracionální a dvojznačném diskurzu Herma. Do filosofie a interpretace se dostaly postoje, které byly v opozici ke kauzalitě, principu vyloučeného třetího a dalších zásad prosazovaných scholastikou. Hlavní metodou hermetiky se stalo hledání podobností vedené pod heslem „jak nahoře, tak i dole“ – sicut superius sic inferius. Novoplatónské předpoklady – existence fyzické spřízněnosti každého prvku světa a Jednoho, vnitřní rozporuplnost a coincidentia oppositorum Jednoho, která může být vyjádřena jen negací nebo aproximací, takže stále zůstává tajemná a vzdálená – se staly neodmyslitelnými prvky filozofických pojednání. Jaký vliv to mělo na interpretaci, ukazuje úryvek z Mikuláše Kusánského:

„A nemůže tedy duch, který není pravda, pochopit nikdy pravdu tak přesně, aby nemohla být pochopena ještě přesněji, protože se má k pravdě tak jako mnohoúhelníky ke kružnici, do níž jsou vepsány: čím budou mít více úhlů, tím

²¹ Jeden z proudů mysticismu z počátku tisíciletí. Nazvaný podle Herma Trismegistra (egyp. Thótha) – vynálezce písma, počtů, magie a alchymie.

budou podobnější kružnici. Nikdy však ji nebudou rovny, i kdybychom úhly násobili do nekonečna, ledaže by splynuly s kružnicí v totožnosti.“^(20,73)

V interpretaci textů se začal používat hermetický drift, jak Eco nazývá způsob nahlížení spojitostí na základě univerzální analogie a sympatie, podle nichž je každá věc na světě spojena se všemi ostatními i s věcmi z vyšších světů. Jaký to má význam pro práci s mýty, se ukáže na příběhu obyvatel Tasmánie. Kdysi neměli lidé oheň. Jednoho dne se objevili dva muži, usnuli na úbočí kopce a ráno, když se probudili, stanuli na vrcholku a z nebe shodili oheň podobný hvězdě. Lidé, mezi které oheň dopadl, se polekali a rozutekli. Pak ale viděli, že ti dva přiložili na oheň dřevo. Od těch dob nebyl oheň neznámý. Dva muži zůstali nějaký čas s kmenem. Jednou se nedaleko břehu koupaly dvě ženy. Byly smutné a opuštěné, protože je muži zradili a opustili kvůli jiným dívkám. V díře mezi skalami na ně číhal obrovský rejnok s dlouhým, ostrým bodcem. Jak se ženy potápěly, probodl je, zabil a odtáhl pryč. Po čase se vrátil ke břehu i s oběma mrtvými ženami na bodci. Když se muži vrátili a uviděli, co se stalo, bojovali s rejnokem a zabili ho oštěpy. Pak rozdělali oheň a ženy položili tak, aby hořel mezi nimi. Šli a přinesli několik modrých mravenců, které položili ženám na ňadra. Mravenci ženy pořádně pokousali a ty obživly. Poté přišla velká mlha, tmavá jako noc, ve které muži s ženami odešli. Jejich místo je teď na nebi a září tam jako dvě hvězdy, které jsou v Evropě známé jako Castor a Pollux.^(16,9) Na základě stejných hvězd lze rychle dospět k bratrům Kastorovi a Polydeukovi, z jejichž latinských jmen byly odvozeny názvy hvězd v souhvězdí Gemini. Tito bratři měli dvě sestry Helenu a Klytaimnéstru, což je podobnost podle rodinného uspořádání a regrese do sourozeneckých vztahů. Polydeukés a Helena byly navíc děti nejvyššího boha Dia, protože svedl jejich matku Lédu v podobě labutě. Polydeukés byl po otci nesmrtelný. Na jedné výpravě do Arkádie ukradli bratři Kastór a Polydeukés společně s bratranci Lynkeem a Ídem stádo býků. Bratranci je ale při dělení kořisti podvedli a tak se jim bratři pomstili, vzali celé stádo i s podílem bratranců a nevěstami. Protože jim bylo jasné, že jim to bratranci neodpustí, ukryli se v dutém stromě, aby je ze zálohy přepadli. Jenže Lynkeův zrak pronikl i dřevem a vzápětí zabodl Ídás oštěp do kmene a probodl Kastorovu hrud'. Polydeukés vyskočil z kmene a jednou ranou zabil Lynkea. S Ídem poté dlouho a urputně bojoval, až musel souboj rozhodnout Zeus a bleskem Ída spálil. Polydeukés ale nebyl vůbec šťastný a tak po dlouhém naléhání si vymohl, aby jeden den strávil s bratrem v Hádu a druhý den bratr s ním na Olympu – jeden den živí a druhý den mrtví.^(60,117) Podle způsobu smrti Kastora se dostáváme k vůbec nejsmělejší části interpretace ke smrti Ježíše na kříži. Ježíše – podobnost podle coincidentia oppositorum s nesmrtelným Polydeukem a Kastorem, napůl člověk a napůl bůh – ukřižovali na kříži se dvěma zločinci – podobnost s Lynkeem a Ídem. Když zemřel, jeden z vojáků mu probodl kopím hrud' – podobnost podle způsobu smrti s Kastorem a podle způsobu smrti a

kontrastu s tasmánskými ženami – aby se přesvědčil, že je mrtvý a z něj vyšla krev a voda.^(19,17-33) Druhý den Ježíš vstal z mrtvých – podobnost děje s Kastorem a podle děje a kontrastu se zmrtvýchvstáním tasmánských žen a – a po několika zjeveních vystoupil na nebe – podobnost podle děje a kontrastu s tasmánskými ženami.

Jak je vidět hermetický způsob interpretace nás zavede k velmi zajímavým a inspirujícím závěrům na rozdíl od suchopárné doslovnosti, která by jen konstatovala, že oheň pochází z hvězd. Hermetika je dokonce natolik nosná, že dovoluje vyslovit hypotézu o kontaktu Tasmánců s antickými Řeky a Židy, podloženou následujícím výrokiem: „Tasmánský mýtus obsahuje myšlenky, které byly v oběhu dávno před tím, než staří Řekové vyprávěli mýtus o Dioskúrech, to tedy znamená, že vznikl před ním.“ Z parafráze jednoho z nejslavnějších hermetických důkazů vyvstává otázka, nakolik jsou taková zjištění validní. Eco v této chvíli mluví o interpretaci, která je spíš výsledkem halucinační reakce než snahy pochopit text.

Existují ale i jiné formy významově bohaté interpretace jako je například Peirceova nekonečná sémióza a Derridova dekonstrukce. I v nich se interpretace blíží konečnému významu v nekonečném řetězci dalších interpretací, resp. význam je odložen na nekonečno. Ačkoliv se nejedná o totožné přístupy a nebudu je dále vysvětlovat, pokusím se stručně vystihnout rozdíl od hermetického driftu. Kromě jiného je pro Peirce důležitý princip kontextuality:

„Něco lze pravdivě tvrdit v rámci určitého diskursivního univerza a za daného popisu, ovšem toto tvrzení nevycerpává všechny ostatní, potenciálně nekonečné determinace tohoto objektu. Každý soud je svou povahou dohadem a zdravým rozumem, i pokud je pravdivý, je vždy vágní.“^(12,45)

Sémióza je neomezená v možnostech, ale v kontextu diskurzu je konečná a má jistou referenci k nějakému účelu. Nejde o hru samotnou, ale o hru za daným účelem. Tam, kde hermetika hledá tajemství, které vede jen k dalšímu tajemství, je třeba interpretovat s ohledem na účel. Povaha interpretace založená na účelu bude výchozí i pro další výklad mýtů o ohni.

Výkladové systémy mýtů

Liší-li se způsoby interpretace, není důvod, proč by se nelišily výkladové systémy, ve kterých se používají. Naopak, nachází se zde ještě větší rozmanitost, která ale není bezdůvodná. Souvisí s účelem, pro který byl mýtus použit a vyložen. Přestože jsem již popsal rámeček, ve kterém hodlám interpretovat mýty o ohni, stojí za to, projít si a přehlédnout některé další přístupy. Pro lepší orientaci jsou rozděleny podle vědních oblastí, i když se můžou překrývat ve zkoumaných objektech nebo ve vyvozovaných závěrech.

Starou školu antropologie samozřejmě zastupuje James George Frazer, který definuje mytologii jako filozofii primitivního člověka, první pokus, jak zodpovědět základní otázky

lidstva. Mýty jsou dokumenty o lidském myšlení, které mohou ilustrovat jeho dávné podoby a tak osvětlovat duševní vývoj lidského rodu. Měl pro to své důvody – chtěl sestavit velké dílo *Corpus Mythorum*, ve kterém by byly všechny mýty světa klasifikované a uspořádané. ⁽¹⁶⁾ Franz Boas, který byl u zrodu americké antropologie, považoval mýty za zásobárnu informací o kultuře a kulturních rysech, a také za ukazatele vztahů mezi blízkými skupinami. Bronisław Malinowski, etnolog a zakladatel moderní britské antropologie, pokládal mýty za chartu společenského chování – racionalizace používané ke zdůvodnění a ospravedlnění toho, co lidé dělají, jejich zvyků a chování. Mýty uspokojují praktické potřeby společnosti, v jejímž rámci coby funkčním celku se uskutečňují. ⁽³⁴⁾

„Mýtus v primitivní společnosti, tj. ve své původní živoucí formě, není pouhá pohádka, ale žitá realita. Není to svou povahou výmysl, jaký čteme v našich současných románech, ale živá skutečnost, o níž se věří, že se zjevila v prvotních dobách a od té doby ovlivňuje svět a osudy člověka... Poznání [této skutečnosti] poskytuje lidem na jedné straně motivy pro jejich rituální a morální činy a na druhé straně směrnice pro jejich chování.“ ^(26,11)

Podle Malinowského pro členy společenství s živoucí mytologií nemá mýtus symbolický charakter, protože vyjadřuje primárním a přímým způsobem přesně to, co sděluje. Třetím velikánem moderní antropologie je Claude Lévi-Strauss. Mýtus chápe jako strukturu, ve které je nutné každý člen vyložit ze vztahu ke členům jiným. Obsah mýtu dále rozkládá na jednotlivá mytémata – tématické části příběhu, která seřazena podle času a roztříděna do sloupců podle vztahů, vyjadřují strukturu mýtu. Účelem mýtu pak má být mediace – logický model zprostředkování mezi protikladnými jevy (život a smrt, apod.) vedený touhou protiklady překonat. ⁽⁴⁾ Podobnost záznamu mytémat s notovou osnovou není náhodná. Pro Lévi-Strausse si jsou hudba a mýtus až překvapivě podobné. ⁽³²⁾ Mýty na základě systému jazykových a logických transformací proměňují logické struktury založené na vjemových a citových kvalitách až do struktury vztahů ve společnosti. ^(48,142)

Vedle antropologie se mýty také zabývají religionisté, resp. historikové náboženství. Jak jsem již poznamenal, Mircea Eliade v mýtu vidí ideální chování zanechané bohy. A jde ještě dál, když tvrdí, že mýtus není jen model, podle kterého by se měl člověk chovat, ale že představuje něco, co se skutečně odehrálo. Mýtus ukazuje, jak k dotyčné události došlo a zároveň proč se tak stalo. Vysvětluje vznik a důvod chování a ukládá povinnost chování opakovat. Mýtus má časovou funkci, protože ruší světský čas a přenáší člověka na počátky ke vzniku bytí. Člověk se na mystériu zjevení bytí může spolupodílet. Obnovuje tak svět a vytváří z chaosu kosmos. ⁽¹⁴⁾ Georges Dumézil je dalším představitelem francouzské religionistické školy. Zabýval se indoevropskou mytologií, na jejímž základě vytvořil triadický

strukturní model výkladu. Mýty a teologické systémy, které z mýtů vycházejí, odrážejí tři společenské funkce: náboženskou, vojenskou a hospodářskou. Toto rozdělení, které středověk zrcadlil v hesle *tu rego, tu oro, vos laboro*²², pak nacházel napříč celou indoevropskou civilizací. Tři ideologické rámce – spravování posvátna, moci a práva; fyzická síla; blahobyt a plazení – jsou podle Dumézila společný prehistorický prototyp, ze kterého se vyvinuly a který v sobě obsahují společenské stavy Indoevropanů.⁽¹¹⁾ Dumézilův žák Jaan Puhvel působící na Kalifornské univerzitě spatřuje v mýtech vyjádření myšlenkových modelů. Prostřednictvím mýtů skupina lidí formuje sebekognici a seberealizaci, získává o sobě znalosti a sebedůvěru, vysvětluje příčiny svého bytí, povahu okolí. Posvátná minulost obsažená v mýtech ovlivňuje jak přítomnost, tak i budoucnost lidského společenství. Poselství mýtů určujícím způsobem vypráví o tom, jak to bylo na počátku, jaké to je nyní a jak to bude na věky věků.⁽⁴¹⁾

Při pohledu na psychologii se zdá, že se k mýtům nejvíce vyjadřuje psychoanalýza. To je zajisté pravda, ale kromě ní se mýty zabýval například zakladatel experimentální psychologie Wilhelm Wundt. Mýtus byl pro něj příbuzný s poezií. Pro oba dva pak používal pojem transcendentální apercepce, který vykládal jako „čisté původní vědomí“.^(48,139) Pro Sigmunda Freuda představovali mýty deformované pozůstatky toužebných fantazií celých národů – staleté sny mladého lidstva. Nebyly seslány z nebe, naopak lidé je na nebe projíkovali.⁽¹⁷⁾ Carl Gustav Jung také považoval mýty za projevy projekce, projikovány však byly archetypy. Mýty jsou konkrétním symbolickým a obrazovým naplněním archetypálních forem v podmínkách dané společnosti a kultury. Univerzální v lidské kultuře není mýtus, ale archetyp. Protože jsou archetypy sdíleny celým lidstvem, může docházet k autochtonnímu²³ oživení mýtu například ve snech jedince, přestože ten je vázán ke zcela jinému lidskému společenství. I když to není zjevné, mají podle Junga mýty živoucí a strukturující funkci i v duši moderního člověka. S mýtem, resp. s archetypem člověka spojuje jeho náboženství. Mýty nejsou vymyšleny, ale prožívány:

„Jsou duševním životem primitivního kmene, který se okamžitě rozpadá a zaniká, když ztratí své mytologické dědictví, jako člověk, který ztratil svou duši. Kmenová mytologie je jeho živoucím náboženstvím a jeho ztráta je vždy a všude, i mezi civilizovanými lidmi, morální katastrofou.“^(26,78)

Karla Kerényiho bylo možné zmínit již u religionistů, protože to bylo i jeho hlavní zaměření, ale pro úzkou spolupráci s Jungem v oblasti mytologie, bude namísto zařadit ho k

²² Ty vládni, ty se modli, vy pracujte.

²³ Autochtonní – vyskytující se v místech svého původu nebo vzniku, původní.

psychoanalytikům. Podobně jako Lévi-Strauss spatřuje Kerényi podobnost mezi hudbou a mýtem. Používá i podobný pojem mytologéma, což je základní a nosná myšlenka mýtu. Význam mytologématu nelze vyjádřit nemytologicky bez toho, že by se část informace ztratila. Mytologie nebyla vytvořena za účelem vysvětlování, naopak je jevem, který je sám o sobě vysvětlující. Neodpovídá na otázku „proč“, ale „odkud“. K příčinám se vyjadřuje jen v případě, pokud jde o samotné počátky principů bytí – Aristotelské archai. Mytologémata jsou umístěna v prvotním čase a jsou vždy návratem k prvotnosti, spontánní regresí k základům. ⁽²⁶⁾ Další dva psychoanalytici Otto Rank a Hanns Sachs spatřovali v mýtech analogii se sny. Zatímco sen zastupuje část zaniklého dětského světa v individuálním smyslu, mýtus je reprezentací ve fylogenetickém smyslu. ^(48,140)

Samozřejmě, že existuje i celá řada kritiků mýtů a mytologie. Ti chápou mýty jako překroucenou historii a pokleslé vyprávění o dávných panovnících a hrdinech. Kořeny takového přístupu se nacházejí již v antice u dějepisce Hérodota nebo u sicilského filosofa Euhéméra. Slavná je Xenofánova kritika mýtů obsažených v básních Homéra a Hésioda. Vytýká v ní zobrazeným bohům jejich lidské vlastnosti a chování, které jsou podle něj neslučitelné s pravou podstatou boha nepodobného tělem, ani myslí žádnému z lidí:

*„Všechno to, co je u lidí hanbou a potupou, přirkli Homér a Hésiodos bohům:
krást, cizoložit a navzájem se podvádět.*

...

Bůh je jeden, největší mezi bohy a lidmi, a smrtelníkům není podobný tělem, ani myslí.

*Setrvává stále na témže místě a vůbec se nepohybuje ... myšlenkou svého ducha
bez námahy otřásá vším.*

Celý vidí, celý myslí, celý slyší.“ ^(28,217–218)

Paul Veyne, historik z Collège de France, považuje mýtus za informaci, která není ani zjevením shůry, ani tajemstvím. Mýtus není ani zvláštním způsobem myšlení. Je to poznání na základě informace, které jen opakuje to, co je všeobecně známo a co je jako přirozený zdroj k dispozici všem, kdo z mýtů chtějí čerpat. Toto poznání není ani pravdivé, ani nepravdivé. Nemůže sloužit jako vzor, protože v tu chvíli „by se tento heterogenizovaný svět demaskoval jako čirá fikce a mohli by v něj věřit pouze donkichotové.“ ^(59,36) Mýtus zakládá jazykový akt chvály a to je i jeho hlavní účel, tvrdí Veyne.

Mýty o původu ohně

Výchozím zdrojem pro otevřené kódování byla Frazerova kniha Mýty o původu ohně ⁽¹⁶⁾. Z celkového počtu 205 mytických příběhů z celého světa jsem jich do další analýzy zahrnul

202. Tři mýty jsem odmítnul, protože šlo o velmi zkrácené verze, které už nešly podrobněji rozebírat. Zastoupení jednotlivých kontinentů uvádí Tabulka 3 – Mýty podle světadílů. Austrálii a Oceánii jsem kvůli velkému počtu mýtů rozdělil do dvou kategorií. Nejvíce mýtu spadalo do oblasti Oceánie (55) a Severní Ameriky (51). Nejméně jich bylo z Evropy (6). Mýty pocházely od 155 kmenů či obyvatel jinak specificky ohraničených území. Tabulka 4 – Kmeny podle světadílů uvádí počty kmenů příslušejících k jednotlivým kontinentům. V Evropě se pod pojmem kmen míní obyvatelé nějakého většího územního celku (např. Francouzi z Bretaně).

Z celkového počtu 537 je v ú důležitých pro běh mýtu jsem vytvořil 15 kategorií: Dar/Vědění/Rada, Hra, Krádež/Loupež, Lest, Neštěstí, Oběť, Objev, Pomoc, Proměna, Smích, Strom života, Úkryt, Zápas/Lov, Zrození/Stvoření, Žádost/Vyslání. Každý mýtus musel mít nejméně jednu kategorii. Protože jde zatím o otevřené kódování, kategorie nejsou rozlišeny na strategie chování, příčiny, následky apod. Ale přesto jsem se snažil zachytit provázanost kategorií tím, že jsem čísloval pořadí, v jakém se kategorie objevovaly v průběhu mýtu. Vznikly tak určité vzorce posloupností, které je možné porovnat. Zároveň jsem analyzoval 372 jevů, které sice neovlivňují děj, ale nějakým způsobem dokreslují kvalitu kategorie, ke které se vztahují. Tyto jevy jsem nazval atributy kategorie. Nebyly analyzovány samostatně, protože jsou neodlučitelnou, závislou součástí kategorie. Jedna kategorie mohla mít i několik atributů, ale nemusela mít žádný. Atributy jsem rozdělil do 17 typů: cesta, dvojčata/dvojice, hora, mládí, moře, nebesa/ráj, podsvětí, povodeň/potopa, pronásledování, sen, sex/opačné pohlaví, smrt, stáří, trest, uzdravení, výměna, závist. Rozprostření jevů do kategorií s počty jejich atributů zobrazuje Tabulka 5 – Kategorie s atributy podle typu. Tabulka 6 – Atributy podle typu se vyjadřuje k četnostem jednotlivých atributů.

Dalším způsobem, jak se orientovat v analyzovaných jevech, bylo přisuzovat subjektivně nahlíženou významnost mýtu, kategorie nebo atributu. Významností jsem mínil míru, s jakou mě zaujala originalita, nečekanost řešení nebo zvrát v ději, případně velikost exprese. Označení významnosti bylo na všech úrovních nezávislé, tj. významný atribut nepředpokládá významnost kategorie, stejně jako významná kategorie nepředpokládá významný mýtus. Výsledkem je sekundární uspořádání o různé míře podrobnosti umožňující rychlou orientaci a výběr. Další výhodou je významná redukce množství mýtů vstupujících do následné analýzy, která progreduje s postupem od mýtů k atributům. Navíc se ale pomocí významnosti atributu ve finální fázi dostávám ke kategoriím a tím i k mýtům, které by jinak byly jako nevýznamné vynechány.

V první kroku analýzy významnosti jsem vyhledal 19 mýtů označených jako významných s 53 kategoriemi, z nichž bylo 22 významných, a se 41 atributy, kterých bylo významných 11. (Viz

Tabulka 7 – Významné mýty.) Vedle toho jsem vypátral 36 významných kategorií s 37 atributy (13 významných), ze kterých po odečtení kategorií označených v prvním kroku zbylo 14 kategorií s 16 atributy (4 významné). Tabulka 8 – Rozdělení významných kategorií zobrazuje počty významných kategorií a Tabulka 9 – Významné kategorie (redukované) uvádí přehled ponechaných významných kategorií. A konečně ve třetím kroku jsem našel 30 významných atributů, ze kterých zůstalo 15 atributů po odečtení těch, jejichž kategorie byly označeny v druhém kroku. V Tabulka 10 – Rozdělení významných atributů jsou uvedeny počty významných atributů. Tabulka 11 – Významné atributy (redukované) zobrazuje významné atributy po redukci. Závěrečný souhrn po sdružení duplicit obsahuje 46 mýtů, které budou přednostně zařazeny do podrobnějších analýz, jako je například axiální kódování. To představuje ušetření $\frac{3}{4}$ analytické práce.

Popis kategorií

Kategorie jsou seřazeny podle zastoupení v mýtech od nejpočetnějších dále. Vymezení kategorie se děje pomocí výňatků z mýtů. Zachovány jsou jen nejdůležitější informace, aby byl zachován kontext. Ostatní podrobnosti jsou vynechány.

Dar/Vědění/Rada

V kategorii jsou zahrnuty části mýtů, ve kterých lidé dostanou oheň darem, nebo je jim předáno tajemství rozdělení ohně v podobě vědění či rady. Za předání ohně jsou dárci často potrestáni, ať přímo nebo nepřímo. Afričtí Ekoiové z jižní Nigérie vyprávějí, že oheň ukradl chlapec z domu žen boha oblohy jménem Obassi Osaw. Potom se vrátil na zem mezi lidi a naučil je s ohněm zacházet. Když ale Obassi Osaw uviděl stoupající dým, poslal z nebe svého syna Akpana, aby se zeptal chlapce, zda to nebyl on, kdo oheň ukradl. Chlapec se přiznal a za trest se stal chromým.^(16,124) Někdy je potrestán majitel ohně za to, že se nechce o oheň rozdělit. V mýtu obyvatel Trobriandských ostrovů z Melanésie oheň daruje lidem mladší ze sester, když si ho ta starší, která ho porodila, chce nechat jako výhodu. Mladší sestra ji ho ale vezme, zapálí mnoho stromů a říká: „Nemysli si, že ty budeš jídlo vařit, a my ostatní ho budeme jíst syrové.“^(16,54)

V jiném mýtu domorodců z ostrova Nové Británie v Melanésii, prozradí pes tajné vědění společnosti mužů o rozdělování ohně. Protože měl hlad, zašel za ženami. Ty z něho měly strach, protože byl iniciovaný. On je ale přemlouval a přes jejich odpor nakonec donutil jednu z žen, aby s ním oheň rozdělala pomocí dvou dřev. Objevil se kouř a ženě vstoupil do očí. Ta se rozplakala a řekla, že by se s ním měl oženit. Tak se naučili i neiniciovaní rozdělovat oheň. Psovo štěstí ale netrvalo dlouho. Když se muži dozvěděli, že to byl on, kdo vyzradil tajemství,

dosáhli magií toho, že ztratil řeč a už nikdy nepromluvil.^(16,57) I Murutové, kmen z Kalimantanu v Indonésii, vyprávějí, že to byl pes, který jim předal vědění o ohni. Pes, syn sourozenců, kteří jako jediní přežili potopu, přinesl domů kus kořene a poté řekl chlapci, svému otci, aby uprostřed vydlabal důlek a rychle v něm pohyboval hůlkou. S takto získaným ohněm posílali sourozenci všechny další děti do světa, aby ho osídlovali. Po čase lidi unavilo rozdělovat oheň tímto způsobem, ale pes jim zase pomohl. Když šel s chlapcem do lesa, začal štěkat na strom polur. Když ho porazili, řekl chlapci, aby ze stromu vzal vlákna lulup, ukrytá v luscích. Potom pes zaštěkal na bambus a na kámen. Vlákna lulup pak nechali uschnout a použili je, když rozdělovali oheň pomocí třením kamene o bambus.^(16,98)

Posledním způsobem v této kategorii je rada. Někdy přichází od bohů prostřednictvím snu, jako je tomu v mýtu kmene Bušongů z jižního Konga v Africe. Kerikeri, obyčejný muž, měl jednou v noci sen, ve kterém se mu zjevil bůh Bumba. Přikázal Kerikerimi, aby nalámal větve z jistých stromů a pečlivě je uschoval. Kerikeri tak učinil, a když větve uschly, zjevili se mu Bumba podruhé. Pochválil ho za poslušnost a naučil způsob rozdělování ohně třením.^(16,120)

Krádež/Loupež

Nejčastější taktikou, kterou se lidé či jiní tvorové snaží dostat k ohni je krádež nebo loupež. Mnoho amerických mýtů vypráví o získání ohně pomocí větviček nebo kůry přivázané k ocasu zvířete. Siaoové z Nového Mexika v Severní Americe říkají, že oheň ukradl kojot. Na žádost ostatních zvířat se vypravil do podsvětí. Po cestě musel překonat čtyři dveře hlídané zvířecími strážci, za kterými žil pavouk Sussistinko – vlastník ohně a stvořitel všeho živého. Kojot se protáhl okolo spícího pavouka, přistoupil k ohni a nechal si zažehnout větvičku přivázanou k ohonu.^(16,145) V mýtu vyprávěném severoamerickými Heiltsuky, žijícími na pobřeží v Britské Kolumbii, to byl jelen jménem Nosič pochodně, který kradl pomocí dřeva přivázaného k ocasu.^(16,172) Aové z východní Indie říkají, že kdysi dávno věděl jenom luční koník, kde se skrývá oheň. Bylo to v době, kdy opice i lidé měli srst. Koník o úkrytu pověděl opici a ta oheň z bambusu a z kamene vyhnala. Ale člověk byl všímavý a oheň opici ukradl. Proto opice nemají oheň a musejí se zahřívat srstí, zatímco lidé srst ztratili.^(16,110)

Motiv loupeže a násilí, které často končí smrtí, se skrývá v mýtu lidí z Wagawaga na Nové Guineji. Ve vesnici žila stará žena s deseti mladíky. Sama si jídlo vařila na ohni, který měla schovaný mezi nohama, ale jim ho připravovala jen ohříváním na slunci. Jednou se nejmladšímu z mladíků zamíchal vařený kousek do jídla a on zjistil, že je moc chutný. S ostatními se dohodli, že musí stařeně oheň ukrást. Porazili strom velký jako dům, tak aby jej mohl přeskočit jen nejmladší z nich a následujícího rána se všichni jakoby vypravili na lov. Po chvíli se ale vrátili a nejmladší z nich vytrhl stařeně oharek z ruky, jakmile začala vařit. Utíkal

ke stromu a stařena ho pronásledovala, ale přes strom se nedostala. Když chlapec přeskočil strom, oharek mu popálil ruce a on ho upustil. Tráva vzplanula a od něj i strom. ^(16,48) Indiáni Warrau z rozmezí Guyany, Sutinami a Francouzské Guyany v jižní Americe vyprávějí, že kdysi dávno žila stařena Nanyobo se dvěma sirotky, chlapci-dvojčaty, které s velkou péčí odmalíčka vychovávala. Oheň měla ukrytý v útrokách, a když na to chlapci přišli, rozhodli se ji zabít a oheň vzít. Vyčistili široké prostranství okolo stromu, ke kterému Nanyobo přivázali. Pak kolem ní naskládali dřevo hima-heru a celé to zapálili. Jak plameny trávilý stařenu, oheň z jejího těla přeskočil na dřevo hima-heru, ze kterého indiáni získávají oheň dodnes. ^(16,136)

Lest

Lest je hned po krádeži nejčastější taktikou k získání ohně a často samotnou krádež předchází. Pomocí lsti získávají aktéři znalosti o úkrytu ohně nebo o cestě na místo, kde se oheň skrývá. Aktéři mýtu například předstírají, že odešli pryč, ale pak se nepozorovaně vrací. Předstírání je základním způsobem lsti, která vede k získání vědomosti o rozdělování ohně. V mýtu Toradžů z centrální Sulawesi v Indonésii si lidé vybrali hmyz zvaný tambooya, aby doletěl požádat bohy o oheň, který jim vyhasl. Bohové lidem vyhověli, ale přikázali hmyzu, aby si zakryl oči, zatímco budou rozdělovat oheň. Netušili však, že hmyz měl další oči i v podpaží, kterými vše viděl. Se získaným ohněm i s tajemstvím se vrátil na zem a lidem obojí předal. ^(16,97) V již uvedeném mýtu Bušongů se Kerikeri naučil rozdělovat oheň. Tajemství si ale nechal pro sebe a nikdo ho z něj nemohl vymámit. Tehdejší král Mušu Mašanga měl krásnou a chytrou dceru Katenge. Ta řekla, že tajemství ohně z Kerikeriho dostane, ale že za to chce být členem rady stařešinů, jako by byla muž. Začala Kerikerimu projevovat náklonnost a ten se do ní zamiloval. Jednoho dne nechala uhasit všechny ohně a sama poslala otroka ke Kerikerimu, aby ji očekával. Když k němu přišla, stěžovala si na zimu v chýši, a že se snad její srdce rozhoří, když se podívá, jak zapálí oheň. Kerikeri vyběhl ven, ale nikdo ze sousedů oheň neměl. Protože se mu Katenge nechtěla bez ohně oddat, kapituloval, vyndal hůlky a rozdělal před ní oheň. Katenge se mu ale vysmála, že je hlupák, když si myslí, že ho králova dcera miluje pro nic za nic a odešla. Svůj objev pak sdělila všem lidem a otec-král ji povýšil na nejvyšší místo mezi hodnostáři. ^(16,120)

Velmi zvláštní lest si vymyslel Kumaphari mladší v mýtu Sipajů od řeky Xingú ve střední Brazílii. Sup, který vlastnil oharek ohně, se hrdinovi vysmíval, že nemá vlastní. Kumaphariho napadlo, že kdyby zemřel a začal tlít, sup by určitě přiletěl a on by se oharku zmocnil. A taky hned svůj plán provedl. Sup a ostatní dravci opravdu přiletěli a začali pojídat hnjící maso. Jenomže sup zanechal oheň na vzdáleném pahýlu stromu, kam na něj Kumaphari nemohl. Ptáci sežrali všechno maso a nechali jen kosti. ^(16,134)

Lstí je někdy připraven o život vlastník ohně. Lilluetové od řeky Fraser na severozápadním pobřeží severní Ameriky vyprávějí, že se Malá Vydra vydal za duchy, aby získal oheň. Bobr jim totiž kdysi oheň dal. Lidé ho neměli a nevěděli, jako ho rozdělat. Pod ocas si schoval nůž své babičky a přišel do domu duchů, kde se díval, jak duchové tančí. Když přestali a chtěli se jít vykoupat, nabídl se, že jim vodu přinese. Cestou nazpět předstíral, že zakopl a uhasil jeden z ohňů. Takto uhasil i další ohně. Když nastala tma, uřízl náčelníkovi duchů hlavu, posypal ji popelem, aby zastavil krvácení a než duchové zapálili oheň, nepozorovaně odešel. ^(16,181)

Někdy se však za pomoci lsti snaží hrdina zbavit ohně svých ženských předků, jako to učinil Maui v mýtu Maorů z Nového Zélandu. Jednoho rána si usmyslel, že zničí oheň své babičky Mahu-iky a proto v noci vstal a uhasil veškeré ohně ve vesnici. Ráno, když se probudil, zavolal otroky a chtěl jídlo. Ti ale nemohli najít žádný oheň, ať hledali sebelépe. Když to uslyšela Mauiho matka, vyslala je za Mahu-iky, ale otroci se tam báli jít. A tak se nabídl Maui, že půjde sám. Po široké cestě došel ke stařeně, svému předku, která měla oheň ukrytý v nehtech. Lstí a trikem ji připravil o všechny nehty sohněm, které mu dala, když každý z nich uhasil. Nakonec, když stařeně zbýval jen nehet na palci, konečně ji došlo, že mladík si z ní dělá blázný a poslední nehet hodila na zem. Zem začala ohromnou rychlostí hořet a Maui měl co dělat, aby utekl. ^(16,59)

Žádost/Vyslání

Lidé si často nedokážou sami obstarat oheň a tak musí požádat nějaké zvíře, aby jim s tím pomohlo. Ve vyprávění Korů z Mexika odnesl iguan (druh ještěra) po hádce se ženou a tchýní oheň na nebesa. Lidé se po dlouhém pěti denním přemýšlení rozhodli požádat havrana, aby na oblohu vyletěl. Nedaleko stála skála. Havran po ní začal šplhat, ale ani ne v půlce cesty uklouzl a celý polámaný dopadl na zem. Podobně se vedlo kolibříkovi i ostatním ptákům. Teprve vačiči opossum, se podařilo vyšplhat až na vrchol. ^(16,141) Koasatové z jihovýchodní oblasti severní Ameriky vyprávějí, že když lidé neměli oheň a jeho majitelé jim ho nechtěli půjčit, rozhodli se vyslat někoho, aby oheň přinesl bez dovolení. Muž, který měl mnoho dcer, nabídl jednu z nich tomu, kdo překročí velkou vodu na východě a vrátí se s ohněm. Králík, který se předtím hlásil, ale řekl, že mu jedna žena nestačí. Pak vystoupil Velký lidojed, který chtěl mít ženu, a slíbil, že oheň donese. Vrhel se do vody a už se nevrátil. Muž musel poslat pro králíka, protože ten jediný tvrdil, že ví, jak oheň donést. Králík si ale vymíňoval, že bude spát se všemi dcerami a muži nezbylo než s tím souhlasit. ^(16,153)

Některé mýty obracejí okolnosti žádosti potom, co hlavní postava unese majiteli ohně něco cenného a chce oheň jako výkupné. V již uvedeném mýtu Lilluetů se Malá Vydra na výpravě za ohněm lstivě zmocnil náčelníkovy hlavy. Duchové za ním vyslali vyjednávače, aby od něj

hlavu získali. Nabízeli babičce Malé Vydry příkrývky, luk a šípy, ale babička to vždy odmítla s tím, že to vnuk nepotřebuje. Duchové celí smutní se dali do pláče a s nimi plakaly i stromy, až to vypadalo jako déšť. Teprve, když nabídli dřevo na rozdělání ohně, babička jim hlavu vrátila. ^(16,182) V jiném lilliuetském mýtu havran se svými sluhy ukradli malou holčičku rybím lidem, kteří měli oheň. Když se rodina dozvěděla, kde dítě je, vypravili se za havranem s dary. Havran je ale vždy odmítl, i když nosili stále cennější věci. Nakonec se ho zeptali, co by vlastně chtěl. Když řekl, že chce oheň, velice se zaradovali, protože ohně měli mnoho a málo pro ně znamenal. Napříště mu ho donesli a ještě ho naučili oheň rozdělávat. ^(16,180)

Neštěstí

První použití ohně často vede k neštěstí jako například v již zmíněném mýtu Marind-Animů, kdy oheň vzniklý v Uabově chýši zapálí celý kraj. Lidem padaly na hlavu hořící listy a proto je dneska tolik jejich potomků holohlavých. Východní monzun hnal oheň podél pobřeží, kde vznikl pás bez stromů, a mnohá zvířata získala od plamenů červenou barvu. ^(16,50) V mýtu Wašagů z úpatí hory Kilimandžáro v Africe chlapci při hře nechtěně zapálili buš. Oheň se šířil v podobě rychlého ohnivého víru a všechno ničil. Lidé se seběhli a křičeli: „Kdo přinesl tohle kouzlo?“ Pak našli chlapce a velice se na ně zlobili. Starci jim říkali: „Víte, co jste udělali? Objevili jste věc, která sežere všechnu naši trávu a stromy!“ ^(16,126)

Druhým typem neštěstí bývá povodeň, při které všechen nebo skoro všechen oheň zhasne. V již zmíněném maorském mýtu o Mauim, musí hrdina porosit předky Tawhiri-ma-tea a Whatitirimatakataka, aby na svět seslali velké množství vody, protože ho pronásledoval oheň jeho babičky Mahu-iky. Déšť byl tak prudký, že v něm Mahu-iky málem zahynula a všechen její oheň zhasl. ^(16,61) V dalším zmíněném mýtu kmene Murutů se z potopy zachrání jen chlapec a děvče, sourozenci. Poté co uzavrou sňatek, z jejich spojení se zrodí pes, který je naučí oheň rozdělávat. ^(16,98) V mýtu Haidů z ostrova královny Charloty na severozápadním pobřeží severní Ameriky se vypráví o potopě, kterou nepřežil nikdo, jen jeden zvláštní havran. ^(16,188)

Úkryt

Oheň se může skrývat na mnohých místech jako v dutinách stromů, v dírách v zemi. Nalézají se také v pohlavních orgánech – častěji v ženských – nebo na jiných místech těla (v nehtech). V havajském mýtu o Mauim se vypráví, že ho matka jménem Hina-akeahi poslala za otcem náčelníkem oblasti Hilo, aby ho uznal jako svého syna. Když poté jednou šel na lov s nevlastními bratry, uviděl kolonii ptáků alae, z nichž jeden měl oheň a domlouval se svými druhy, že si na ohni opečou taro nebo banány. Maui byl velmi překvapený, protože oheň znal

jen z matčiny kuchyně, která ho měla ve pokožce a vše, čeho se dotkla, žhnulo. ^(16,89) Ve výše zmíněném mýtu indiánů Warrau chrlila stařena oheň z úst, jídlo upekla a než se chlapci-dvojčata vrátili domů, oheň zase spolkla. ^(16,137)

Oheň je často ukrýván ve stromech, když je jeho zloděj pronásledován. V již uvedeném mýtu Wagawagů zapálil oharek pandánový strom, ve kterém se žil had Garubuiye. Hadův ocas se vznal a hořel jako pochodeň. Pak ale přišel déšť a všechen oheň zhasl, až na hadův ocas. Tam ho i mladíci našli, ocas usekli a oheň si odnesli. ^(16,49) Obyvatelé ostrova Dobu u pobřeží Nové Guineje si vyprávějí podobný příběh o stařeně, která ukrývala oheň mezi nohama. Když ji ho vzali a podpálili trávu, umřela. Oheň se začal šířit do buše a ničil vše, dokud nepřišel déšť a celý ho neuhasil. Lidé pak dlouho oheň hledali, až narazili na hada, pod kterým byl oheň schovaný. ^(16,50)

Objev

Do této kategorie byly zařazeny situace, kdy lidé buď šťastnou náhodou, nebo jen díky postřehu zjistí způsob rozdělávání ohně. Danajové z ostrova Kalimantan v Indonésii vyprávějí mýtus o ženě, která jediná přežila velkou potopu. Když šla do pralesa, uviděla pod keřem spícího psa. Protože kořeny byly teplé, pomyslela si, že se v nich skrývá oheň. Vzala dva kusy dřeva a třela jimi, až se oheň rozhořel. ^(16,98) Podle kalifornských Gallinomerů to byl kojot, který první rozdělal oheň tím, když v tlapách třel o sebe dva kusy dřeva. ^(16,160) V jednom čínském mýtu se povídá, že se jeden slavný mudrc vydal na procházku až za hranice měsíce a slunce. Na stromě tam uviděl ptáka, který kloval do větve, až se objevil oheň. Mudrce to překvapilo, vzal větev ze stromu a rozdělal oheň. Díky tomu činu se mudrc nazývá Suy-jin-she, ten první, kdo rozdělal pro potřeby člověka oheň. ^(16,108)

Někdy objev pozůstatku ohně vede k uspořádání výpravy za jeho získání. Uinta Uteové z oblasti Velké pánve v Severní Americe vyprávějí dlouhý příběh o zcizení ohně. Začíná tím, že jednoho dne kojot, tehdejší náčelník lidí, našel na zemi kousek ohořelého rákosu. Přinesl ho vítr a ještě se z něho kouřilo. Kojot svolal radu starších, ale nikdo nevěděl, co to je. ^(16,148) Maidové, indiánský kmen z Kalifornie, říkají, že kdysi dávno spolu lidé žili v potním domě, velkém jako hora. Žila s nimi i ještěrka se svým bratrem. Každé ráno vycházeli jako první a slunili se na střeše. Jednoho dne, když se podívali na západ směrem k Pobřežnímu pohoří, uviděli stoupat kouř. Zavolali ostatní lidi, ale ti jim nevěřili a kojot je dokonce poházel prachem a špinou. Naštěstí se jich jeden člověk zastal a kojotovi vyčinil za jeho chování. Potom se i ostatní lidé zastyděli a znovu se zeptali ještěrek, co vlastně viděli. ^(16,162)

Zápas/Lov

V mnoha mýtech spolu zápasí voda a oheň. Již zmínění Aové říkají, že před mnoha a mnoha lety spolu voda a oheň bojovali. Ohni se nedařilo zvítězit, utekl a schoval se v bambusu a v kamenech. Jediný, kdo byl svědkem potupného úkrytu ohně, byl luční koník. Jednoho dne ale oheň povstane, vynaloží všechnu svoji sílu a Velký oheň spálí vše živé. Voda ale nakonec stejně zvítězí, protože zatopí navždy celý svět.^(16,110) Sakalavové a Čimehetové ze severozápadu Madagaskaru sdílejí mýtus o dlouhé bitvě plamenů s Bouřňákem, nejvyšším vládcem nad zemí. Původně byly plameny všude, protože je Slunce seslalo, aby zem chránily. Byli to vojáci Slunce, ale zpychli a byli krutí. Jednoho dne plameny slyšely, jak si Bouřňák bouřil a rozhodly se mu vyhlásit válku. Sešli se na dohodnutém místě na velké plošině vrcholku hory. Bouřňák třikrát plameny rozehnal blesky, ale stejně je neuhasil a ony se stále znovu vrhaly do útoku. Nakonec museli vyčerpaní protivníci dohodnout dočasné příměří. O pár dnů později se znovu střetli, ale opět bez výsledku. Až napotřetí se Bouřňák vzpomněl na své přátele mraky a požádal je o pomoc. Do bitvy šel schovaný za mraky a jen občas vypustil blesk. Plameny byly nejdříve vystrašené. Pak se přece jen odhodlaly k útoku, ale v tu chvíli je mraky zalily sloupy vody. Velitelé ohňů vzali do zaječích a zalezli pod zem a do sopek, zatímco prostí vojáci se poschovávali ve dřevu a v kamenech.^(16,114)

Arandové ze střední Austrálie vyprávějí příběh o muži ze kmene Arunga, který se vydal na východ po stopách gigantického klokana nesoucího na svém těle oheň. I když měl muž u sebe hůlky čuringy k rozdělání ohně, nedařilo se mu oheň zapálit. Až po čase klokana skolil čuringou a při důkladné prohlídce těla našel oheň v dlouhém mužském rozmnožovacím orgánu. Když ho rozkrojil, zjistil, že obsahuje červený oheň. Když mu oheň došel, za zpěvu písňe se mu podařilo ho s pomocí hůlek rozdělát.^(16,26)

Zrození/Stvoření

V některých mýtech oheň porodí žena, jako v již zmíněném mýtu obyvatel Trobriandských ostrovů. Lukwasisigova žena ve vesnici Moligilagi porodila slunce, měsíc a nakonec i kokosový ořech. Porodila i oheň, ale ten zůstal ukrytý mezi nohama a čekal.^(16,54)

Čipevové ze severovýchodu severní Ameriky vyprávějí, že na počátku lidé nebyli moudří. Neoblečení jen posedávali a neměli co dělat. Duch stvořitel k nim vyslal muže-posla, aby je učil. Posel viděl, že na jihu je teplo a že tam lidé mohou žít bez oblečení a domova, a proto je nechal jejich osudu. Potom šel dál na sever, kde lidé trpěli a zeptal se jich: „Proč tady sedíte neoblečení?“ „Protože nevíme, co máme dělat.“, odpověděli mu lidé. A tak první věci, co je naučil, bylo rozdělát oheň pomocí luku, hůlky a ztrouchnivělého dřeva.^(16,156)

Zvláštní havran z výše uvedeného mýtu Haidů, poté co přežil potopu, si vzal za ženu mlže srdcovku. Srdcovka mu porodila holčičku, kterou si havran vzal za další ženu a znovu zalidnil zemi. Jeho potomci si přáli mnoho věcí, protože neměli oheň, denní světlo, tekoucí vodu ani ryby oolachan. To vše vlastnil náčelník nebo bůh Setlin-ki-jash. Aby se k němu dostal, nechal se náčelníkovou dcerou vypít v podobě jedlové jehlice. Ta počala a porodila ho v otcově domě. Jednoho dne havran využil příležitosti, sebral žhavý oharek a vyletěl otvorem pro kouř do světa. Oheň se pak šířil všude, kam přišel. ^(16,188)

Pomoc

Do této kategorie patří již výše zmíněný mýtus Marind-Animů, ve kterém nadpřirozená bytost pomohla zaklíněnému muži odtrhnout se od jeho ženy tím, že s nimi prudce točil. ^(16,50) Navahové z jihozápadní oblasti Severní Ameriky vyprávějí, že se kdysi kojot, netopýr a veverka rozhodli pomoci právě zrozeným lidem. Lidé, šest mužů a šest žen, totiž zrovna vystoupili z podzemí uprostřed jezera a oheň neměli. ^(16,145) V mýtu Toradžů z ostrova Sulawesi v Indonésii prosí o pomoc oheň, který po válce s vodou musel uprchnout a schovat se v bambusu a kameni. Když ho pak první člověk Pong Moola hledal, poradil mu bambus i kámen, jak z každého z nich oheň dostat. ^(16,98) Obyvatelé ostrova Yap v Mikronésii říkají, že bůh Yalafata seslal na žádost lidí z nebe velký, do ruda rozžhavený blesk, který zasáhl pandánový strom. Jak žhnoucí element rozčísil strom, bůh bouřky Dessra zůstal uvnitř uvězněný a plačtivým hlasem volal o pomoc. Naštěstí nedaleko opékala na slunci žena jménem Guaretin taro a bohovi pomohla. ^(16,92)

Patří sem i mýty, kdy je potřeba pomoci s rozběsněným živlem. Mexičtí Korové vyprávějí, že když opossum²⁴ shodil z vysoké hory oharek ukradený starci, lidé ho nedokázali zachytit do připravených pokrývek. Oharek spadl na zem a celou ji zapálil. Lidé naříkali, že ho nedokážou uhasit, ale pak zavolali svou matku, bohyni země. Ta uhasila oheň svým mlékem. ^(16,143)

Proměna

Za účelem získání ohně se hrdinové mýtů musejí občas proměnit. Berou na sebe podobu zvířat, ale i rostlin nebo neživých předmětů. Severoameričtí Sališové od řeky Thomson vyprávějí, že se Bobr, Lasička a Orel dohodli ukrást oheň lidem žijícím v Lyttonu nedaleko ústí Thomsonu, protože ho sami neměli a dřevo nehořelo. Bobr odešel jako první přehradit řeku hrází. Orel a Lasička se šli připravit do hor. Čtvrtého dne, když byli v parní lázni, přistoupili

²⁴ Opossum (též oposum) – americká vačice

k nim strážní andělé v podobě orla a lasičky, rozřízli svá těla a jak Lasička, tak i Orel do nich vstoupili a přijali zvířecí podobu.^(16,175) Ve zmíněném mýtu Warrau se jeden z chlapců promění v ještěrku a ze střechy chýše pozoruje, jak stařena, která ho s bratrem vychovává, chrlí a zase polyká oheň.^(16,137) Haidové v již uvedeném mýtu říkají, že havran, který jediný přežil potopu, se musel proměnit v jedlovou jehlici. Dcera boha Setlin-ki-jasha ho v této podobě vypila a pronesla do domu svého otce. Kromě toho dokázal odložit svůj oblek z per, kdykoli se mu zachtělo.^(16,188)

Obyvatelé polynéského ostrova Mangaia přisuzují Mauimu, že se dokázal proměnit v holuba nebo malou vážku. Když se jednoho dne vypravila jeho matkou Buataranga, strážkyně cesty do neviditelné světa, do podsvětí, Maui ji opatrně sledoval. Slyšel ji pronášet magická slova otvírající skálu a zapamatoval si je. Potom šel za bohem Tane a vyprosil si na něm nejlepšího holuba. Před skálou vyslovil magická slova, skála se otevřela, Maui vstoupil do holuba (nebo se proměnil v malou vážku) a vletěl do skály. U vchodu ale stáli dva strážní démoni, kteří je málem zahubili. Naštěstí jen vytrhli holubovi pár ocasních per.^(16,78)

Jak jsem již popisoval v mýtu Sipajů hrdina Kumaphari mladší zemřel, aby mohl získat oheň. Jenomže poprvé se mu to nepovedlo. A tak se proměnil v jelena a znovu zemřel. Dravci se na něho opět vrhli, ale sup už byl opatrný. Nezdálo se mu, že by Kumaphari skutečně zemřel a tak se k němu ani nepřiblížil. A když pak hrdina pootevřel oči, sebral oharek a uletěl. Nakonec Kumaphari zemřel na kamení, ruce rozhodil do stran a nechal je zakořenit. Prsty se objevili o kousek dál v podobě keřů s pěti větvičkami. Sup, který přiletěl hodovat, si řekl, že ty keře jsou nádherné místo pro uschování oharku. Jakmile na keř oharek položil, Kumaphari oharek uchopil a vyskočil. Sup se na něj zlobil a volal: „Ty tvrdíš, že jsi synem Kumaphari staršího a přitom nevíš, jak rozdělat oheň? Dělá se to tak, ...“ A tajemství mu vyradil. Kumaphari se tak dozvěděl jak oheň znovu rozdělat, ale supovi oharek už nedal.^(16,134)

Oběť

Získání ohně s sebou často v mýtech přináší i nutnost oběti. Někdy zahyne ten, kdo oheň přinesl, jindy jeho příbuzní nebo blízcí. Warramungové ze střední Austrálie říkají, že jako první oheň uměli rozdělat jejich předkové, jestřábi Kirkalanji a Warra-pulla-pulla. Jednoho dne ale Kirkalanji zapálil oheň mnohem větší než on sám a v tom ohni uhořel. Potom na tom místě procházel měsíc, který byl v té době mužem. Potkal bandikutí ženu, dlouho si povídali a pak se posadili na břeh zády k ohni. Protože byli zabraní do hovoru, nevšimli si, že oheň je už těsně za nimi. Žena se těžce popálila a umřela. Ale měsíc ji dokázal oživit a odvedl si ji s sebou na oblohu.^(16,15) V tasránském mýtu zase dva muži oživilí své ženy, které najednou probodl obrovský rejnok. Muži, kteří předtím stáhli oheň z hvězdy, nyní rozdělali oheň mezi ženami a

nechali jim nádra pokousat mravenci. Ženy obživly a odešly s muži mlhou na oblohu, kde se z mužů staly hvězdy. ^(16,10)

Domorodci z Ongtong Javy v Melanésii vyprávějí, že Pa'eva, bůh moře, měl za syna Ke Ahiho – oheň. Jednou se Pa'eva na syna bezdůvodně rozzlobil a ten utekl z domova. Vystoupil na hladinu a zamířil do Leuaniuy, hlavní vesnice Ongtong Javy. Protože ale zapálil, na co sáhl, musel utéct na malý ostrov patřící krásné ženě jménem Kapa'ea. Ta, aby uchránila majetek, ho umlátila holí. Po čase se bůh moře uklidnil a vydal se syna hledat. Když pochopil, že je to marné a že syn zemřel, rozhodl se pomstít. Došel až k ženě Kapa'ea a ta mu nabídla, že výměnou za synův život bude jeho ženou. Bůh přijal, ale přesto se rmoutil nad ztrátou syna. Kapa'ea mu vyprávěla, co se stalo a jak Ke Ahiho umlátila holí. Bůh v zármutku objal vražednou hůl a najednou syn znovu ožil. Pa'eva se s radostí vypravil do moře, ale jen co se ponořil, Ke Ahi umřel. Když se vracel na břeh, Ke Ahi zase obživl a vysvětlil otci, že se do moře už nikdy nevrátí. ^(16,58) Podobný osud potkal i Te-Ika ve vyprávění obyvatel ostrova Beru v Mikronésii, když musel opustit říši svého otce, boha moře, poté, co ukousl paprsek slunce. Vydal se pak do Tarawy – na zem, kde vládl Tabakea. Kamkoliv ale vstoupil, všechno spálil a tak se Tabakea rozhodl vyhnat ho. Protože se mu to nepovedlo, začal ho mlátit větvemi a dalším dřevem až jeho tělo i se slunečním paprskem roztloukl na kousky a ty se rozletěly po celé zemi. Bakoa, kterému se mezitím začalo stýskat, se vydal syna hledat. Došel až k Tabakeovi, který mu řekl, co se stalo. Když viděl, jak moc je Bakoa smutný, nabídl mu Tabakea, že syna oživí. Vzal hůl a dřevo, se kterými Te-Ika zabil, a začal jimi třít o sebe. Vzplanul oheň a Bakoa poznal, že to je jeho syn, ale stejně jako Ke Ahi do moře se už vrátit nemohl. ^(16,91)

Strom života

Kategorie převzatá z Eliadeho konceptu symboliky středu. Je to místo, kde dochází ke spojení nebe a země, kudy je možné vystoupat na nebe nebo sestoupit na zem. Často tvoří tzv. osu světa, centrum dění a místo vzniku. Vesmírný strom, kosmická hora a jiné podobné symboly podpírají nebe, resp. kořeny mají hluboko v nejnižší úrovni a vrcholkem se dotýká úrovně nejvyšší. ⁽¹⁵⁾

Okanakenové z Britské Kolumbie v Severní Americe říkají, že kdysi lidé neměli oheň a tak se sešli, aby se poradili, jak ho získat z horního světa. Dohodli se, že se tam nejlépe dostanou, když vytvoří řetězec ze šípů. Jeden po druhém pak zkoušeli vstřelit šíp do oblohy, ale nikomu se nepodařilo zabodnout ho dostatečně pevně. Teprve malému ptákovu jménem Tsiskakena se poslední šíp zachytil natolik pevně, že k němu mohli ostatní připojit své šípy. Když byl řetězec hotový, vyšplhali po něm na oblohu. ^(16,183) U Austrálců od jezera Condah v

jihozápadní Viktorii to byl muž, který hodil do mraků oštěp s přivázaným provazem. Po tom provaze pak vylezl nahoru a přinesl na zem oheň přímo ze slunce.^(16,25) Obyvatelé Loangu z Gabonu ve střední Africe říkají, že kdysi upředl pavouk dlouhé vlákno, které pak uchopil vítr a odnesl až na oblohu. Po vláknu vyšplhal datel a vykloval v nebeské klenbě otvory pro hvězdy. Po datlovi vyšplhal člověk a přinesl oheň. Někteří ale tvrdí, že oheň našel na místech, kam dopadly žhavé slzy.^(16,123)

Jiný mýtus vyprávějí obyvatelé Herveyových ostrovů v Polynésii. Hrdina Maui, tentokrát už v podsvětí, našel slepou stařenu, která se snažila připravit na ohništi jídlo. Byla to jeho babička Inaporari. Moc se jí to nedařilo, protože nedokázala rozeznat uhlíky od jídla, a Maui ji za to litoval. Nedaleko stařeny rostly čtyři stromy. Maui přistoupil k prvnímu a udeřil do něj klackem. Stařenu to rozčílilo a vzkřikla: „Kdy je tak nešetrný k nono, které patří Mauimu Nejstaršímu?“ Takto Maui udeřil ještě i do ostatních stromů a teprve u čtvrtého stromu se dozvěděl, že patří jemu. Potom se babičce představil. Jakmile Inaporari řekla, že je její vnuk a strom mu patří, do té chvíle holý stromek se zazelenal a obrostl plody. Maui na strom vylezl, utrl plod a kousl do něj. Potom jím hodil po Inaporari a trefil ji do oka. Bolest byla nesnesitelná, ale slepé oko začalo vidět. Maui utrl ještě jeden plod a hodil jím do stařenčina druhého oka. I to začalo vidět. Inaporari mu z vděčnosti přiřkla vše, co je nahoře i dole.^(16,83)

Smích

Kategorie smíchu se nachází například v mýtu Kabiů z teritoria Queensland v Austrálii. Podle nich oheň kdysi patřil smrtonoši zmijimu, který ho bezpečně ukrýval v těle. Všichni ptáci se marně snažili oheň získat, až přišel malý jestřáb a tak směšně se pitvořil, že had už nedokázal zůstat vážný a začal se smát. Oheň z něho unikl a od té doby patří všem.^(16,14) V jiném mýtu Australců z Queenslandu se drobnému střízlíkovi Bin-jir Bin-jir podařilo vystoupat na oblohu pro oheň. Nechtěl se o něj rozdělit a tak si ho schoval pod ocas. Po návratu tvrdil, že oheň nezískal a poradil příteli, ať zkusí získat oheň z různých stromů. Přítel se dal do práce a pomocí točení jednoho kusu dřeva na povrchu druhého se snažil oheň rozdělat, ale marně. V zoufalství se na střízlíka otočil a začal se smát. Když se ho Bin-jir Bin-jir ptal, proč se směje, řekl: „Máš na ocase ohnivou skvrnu.“ Střízlík musel s pravdou ven a nakonec příteli ukázal, ze kterého dřeva lze oheň získat.^(16,12)

Mnohem častější je ale výsměch. Tatarové z jižní Sibíře si vyprávějí příběh, ve kterém se stvořitel Kudai rozhodne nechat člověka objevit oheň, protože je nahý. Zajde za mužem jménem Ulgon, který měl tři dcery. Ty se ale Kudaiovi posmívali, protože měl tak dlouhé vousy, že si na ně šlapal. Stvořitel se rozzlobil, uraženě odešel a cestou si brblal, že se mu smějí, aniž by věděli, jak ostrý je kámen a tvrdá ocel. Ulgonovy dcery ho ale následovaly, protože

chtěly slyšet, co si bude povídat. Pak se vrátily domů a oheň pomocí kusu železa a kamene rozdělaly. ^(16,108) V již zmíněném mýtu Bušongů se princezna Katenge vysmívá Kerikerimu, poté co ji předvedl tajemství rozdělání ohně, že byl bláhový, když si myslel, že by jej králova dcera milovala zadarmo. ^(16,121)

Hra

Oheň může také být získán hrou, jako třeba v již uvedeném mýtu z ostrova Beru. Bakoa, vládce Marawy – moře, zplodil dítě jménem Te-Ika. Ten stále ležel na hladině moře a pozoroval východ slunce. Každý den se snažil zachytit sluneční paprsky v puse. Až se mu to jednou podařilo a paprsek ukousl. S uloveným paprskem šel za otcem, ale ten překvapený náhlým horkem a kouřem ho vyhnal. Te-Ika pak odešel na zem. ^(16,91)

Jednoho dne vyhnali dorostlí chlapci dobytek na pastvu, vyprávějí Wašagové ve výše zmíněném mýtu. Nařezali si z prutů šípů a hráli si s nimi. Jeden z nich zasadil šíp do kmene a prudce s ním točil. Hrot šípů se zahřál a on s ním píchal ostatní. Ostatní nejdřív s křikem utekli, ale pak ho povzbuzovali, aby šíp zahřál ještě víc. Od šípů začal stoupat kouř, protože se vznítily suchá tráva ležící okolo. Chlapci pak přinesli další suchou trávu, najednou se objevil plamen, oheň přeskočil na buš a za ohromného hučení se do ní pustil. ^(16,126)

Whulemučové z pobřeží Britské Kolumbie v Severní Americe vyprávějí, že jejich předky kdysi navštívil krásný pták, který měl na ocasních perech oheň. Řekl jim, že ho mohou získat, ale aby si ho zasloužili, nesmí se nikdo dopustit zlého skutku a ani se o žádný podlý čin pokusit. Druhý den si měl každý vzít sosnu chummuch a pokusit se odcházejícího ptáka dostihnout. Kdokoli ho dohonil a dotkl se ocasních per, dostal oheň. Někteří neměli dost vytrvalosti a vzdali to. Jednomu muži odmítl pták oheň dát, protože byl sobecký a jinému zase proto, že ukradl sousedovi ženu. ^(16,164)

Popis atributů

Jak jsem již zmínil, atributy jsou kvalitativním rozšířením kategorie a jako takové nejsou od kategorie oddělitelné. Z toho vyplývá, že se nedají analyzovat samostatně. V průběhu otevřeného kódování slouží jen k nástínu budoucích možných vazeb mezi kategoriemi a subkategoriemi. Skutečně významné se atributy stanou až při aplikaci axiálního kódování, kdy budou základním stavebním prvkem pro paradigmatický model. Ale to je mimo rámec práce. Prozatím musí stačit neurčité tušení umístění v modelu, i když přesné vymezení vztahu ke kategorii není možné. Například atribut cesty je následkem v kategorii Žádost/Vyslání v mýtu Kačinů z Barmy. Lidé, říká se v příběhu, kdysi neznali oheň a vyslali muže, aby na voru přeplul řeku a poprosil velkého otce Wun Lawa Makama o vzácný dar. ^(16,108) Ale je motivem

(antecedentem, příčinnou podmínkou) v kategorii Objev, když se v mýtu Jakutů ze severní Sibíře stařec putující v horách posadí k odpočinku a jen tak z dlouhé chvíle začne tlouct dvěma kameny o sebe, čímž vznikne oheň. ^(16,109) Kromě toho může být atribut také intervenující podmínkou, vlastností nebo kontextem kategorie, prostě vším, co obohacuje a rozšiřuje kategorii.

Přesto je ale možné určit skupiny podobných atributů a podle toho i kterou kvalitu kategorie rozšiřují. Atributy typu podsvětí, hora, nebesa/ráj, moře, ale i sen a cesta označují často místo, kde se jev zachycený kategorií odehrává. Naopak duševní a fyzický stav hrdiny je zachycen v attributech mládí, stáří, smrt a závist, případně v atributu uzdravení. Způsob interakce je zachycen v atributu sex/opačné pohlaví, pronásledování, výměna a uzdravení. Je třeba zdůraznit, že atribut sex/opačné pohlaví není míněn jen ve smyslu sexuálního kontaktu, ale obecně kontaktu příslušníků opačného pohlaví. V této konotaci je možné rozumět atributu sex/opačné pohlaví jako odhalujícímu rodinné konstelace společně s atributem dvojčata/dvojice. Atributy povodeň/potopa a trest představují často pohromy seslané nadpřirozenými bytostmi.

Protože kategorie nejsou dostatečně rozvinuty ve smyslu axiálního kódování, jakákoliv statistika by vedla ke zkresleným údajům. O tomto faktu svědčí i poměr mezi kategoriemi s a bez atributů, který je zhruba 1:1. Nicméně Tabulka 12 Tabulka 11 podává alespoň rámcovou představu dosavadního rozdělení atributů v jednotlivých kategoriích. Dá se z ní vyčíst inklinace v dimenzi všeobecný / specifický atribut. Všeobecným atributem je míněn ten, který je zastoupen v nejméně 10 kategoriích. Specifickým atributem je naopak vázán na 5 a méně kategorií. Za všeobecné lze považovat atributy sex/opačné pohlaví (14), cesta (14), dvojčata/dvojice (12) a smrt (10). Naopak hranici specifických atributů nepřekročily povodeň/potopa (4), pronásledování (3), mládí (3), moře (3), závist (3), výměna (1), sen (1), uzdravení (1). Objevují se i první hypoteticky silné vazby mezi kategorií Krádež/Loupež a atributem pronásledování, a mezi kategorií Neštěstí a atributem povodeň/potopa ve směru od atributů ke kategoriím. Obě vazby nejsou příliš překvapivé a vyplývají z logiky věci.

Závěr

Na začátku práce jsem si položil otázku týkající se vývoje vědomí. Odpovědi jsem hledal v teoriích o podstatě vědomí, i v teoriích o vývoji vědomí. Při zpětném hodnocení ale nemohu říct, že by se některá z nich setkala s mým předporozuměním samotného pojmu. Nastal ne úplně neočekávaný efekt změti hlasů, ve kterém se jednotlivé teorie přou o místo na slunci. Důvodem takového stavu je zřejmě významová mnohoznačnost pojmu, která ho provází již od vzniku z latinského slova conscientia a řeckého synderesis. Vědomí bylo vymezováno duší, rozumem, zážitkem i uvědoměním zážitku. V moderních teoriích se na vědomí pohlíží jako na neurální substrát, specifické propojení neuronů, ale také jako na mentální reprezentaci nebo intencionalitu. Vyřešení problému definice vědomí ale prozatím nenastalo a pojem je nadále enigmatický.

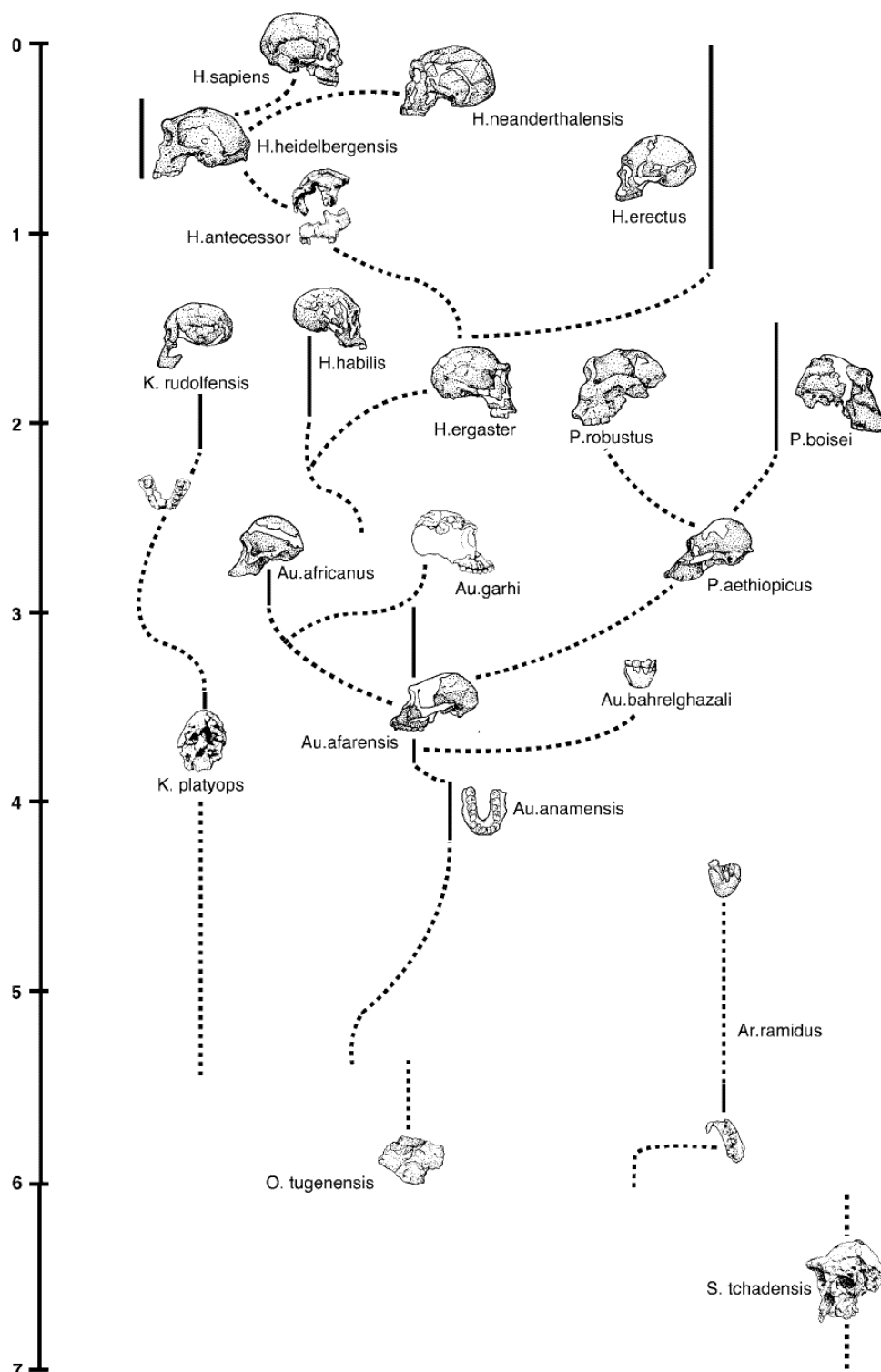
Ale výsledek zkoumání v první části nebyl jenom negativní. Podařilo se mi zmapovat vývoj kognitivních funkcí u hominidů. Nalezl jsem vývojové teorie, které se vztahují k mnou očekávanému ekvivalentu vědomí – ke kultuře. Teorie kognitivní evoluce Merlina Donalda a teorie memů Richarda Dawkinse společně s filozofickým pojetím kategorií světa Karla Poppera poukázaly na spojitost mezi vývojem symbolických forem jako hmatatelného důkazu vývoje vědomí. Díky zanechaným objektivním symbolům je možné uvažovat o niterných pochodech vědomí dávných předků. Některé zajímavé koincidence mezi vznikem vědomí, jazyka a mytické kultury podpořily předpoklad hledání odrazů vědomí v mýtech.

V druhé části jsem definoval mýtus způsobem, který mě oprávnil k použití metodologie zakotvené teorie. Vymezené vlastnosti mýtu – superprojektivita, symboličnost, relace s ostatními mýty, archetypálnost, nadindividualita a kulturní podmíněnost, byly východiskem pro další rozbor. Zároveň jsem se snažil očistit způsob interpretace mýtu jak od pouhého popisu, tak i od nepřiměřeného hermetického driftu. Na základě metafory jazyka jsem vybral mýty o původu ohně, jako dobré počáteční stanoviště pro analýzu. Vybral jsem celkem 202 mýtů, ve kterých jsem sledoval jevy důležité pro běh mýtu, jež jsem označil jako kategorie. Z celkového počtu 537 jevů jsem vytvořil 15 kategorií a k nim přílehlých 17 atributů. Šlo o způsoby získání ohně. Jsou v mýtech navzájem provázány určitou posloupností, pořadím, ve kterém se vyskytují. Aby však bylo možné uvažovat o jejich metaforickém spojení s rozbřeskem lidské mysli, bude potřeba dále kategorie sledovat axiální kódováním.

Ilustrace

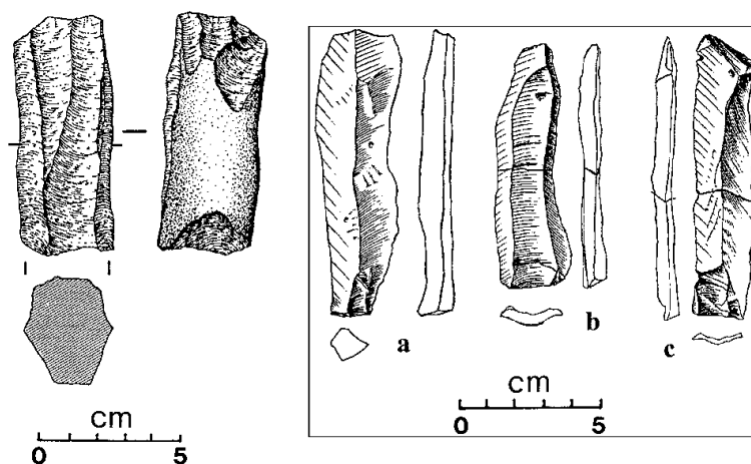
Ilustrace 1 – Vývoj hominidů

Jedno z možných schémat vztahů mezi druhy řazenými do čeledi Hominidae. Osa představuje miliony let. Převzato z Tattersall, Ian: *What Happened in the Origin of Human Consciousness?* (56,21)

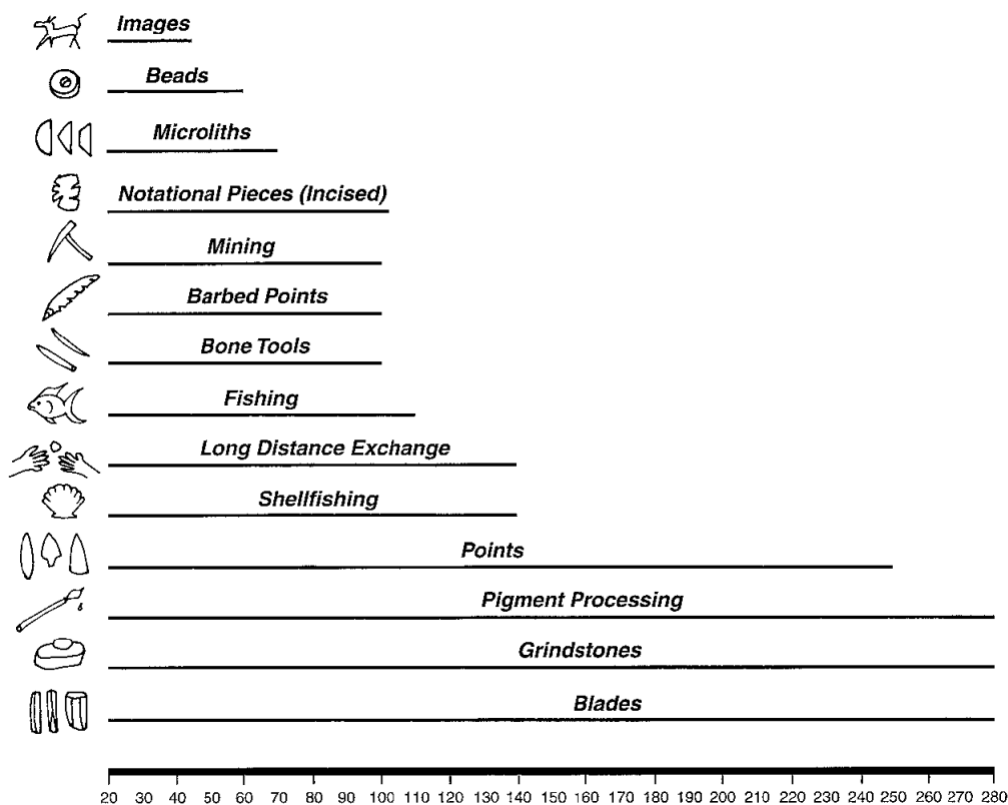
Ilustrace 2 – Výrobky pozdního Acheuliánského průmyslu

Trachytová ostří nalezená na pláni Kapthurin v Keňi, ležící mezi Viktoriinim jezerem a horou Mt. Egon. Pravděpodobné stáří je 280 000 let. Převzato z McBrearty, Sally – Brooks, Alison S.: The revolution that wasn't: a new interpretation of the origin of modern human behaviour. (33.496)

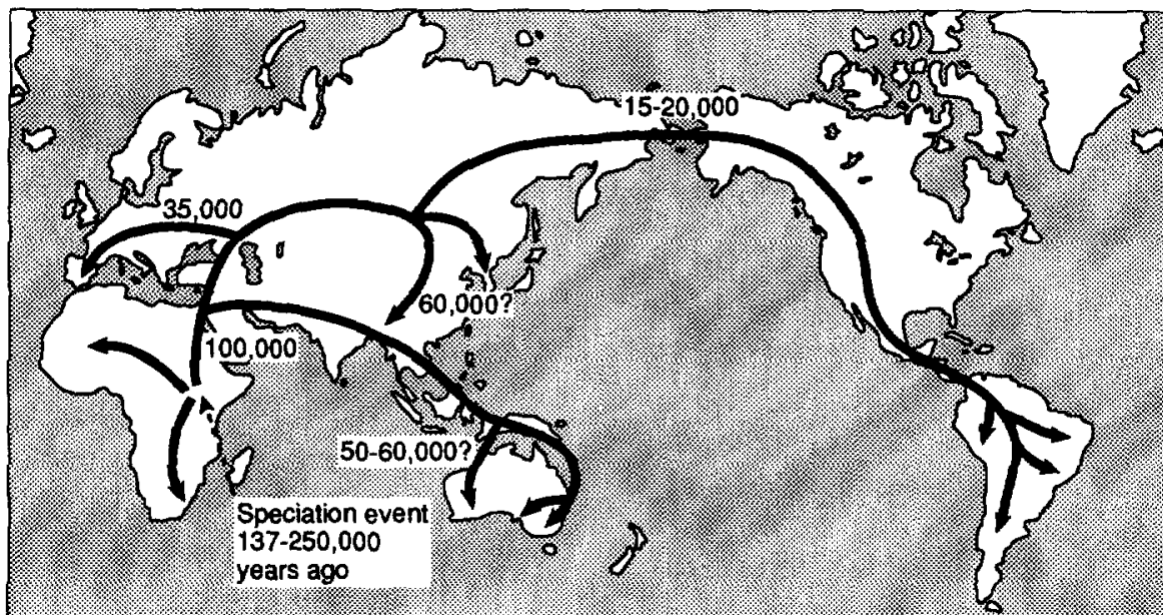
Ilustrace 3 – Inovace lidského chování v průběhu střední doby kamenné v Africe

První dochované archeologické pozůstatky dokumentující dobu vzniku a trvání jednotlivých modů lidského chování. Osa představuje tisíce let. Převzato z McBrearty, Sally – Brooks, Alison S.: The revolution that wasn't: a new interpretation of the origin of modern human behaviour. (33.530)

Ilustrace 4 – Vznik a šíření druhu Homo sapiens

Hlavní směry šíření druhu *Homo sapiens* po speciální události ve střední Africe a datování prvních kosterních nálezů v cílových lokalitách. Převzato z Crow, Tim J: Is schizophrenia the price that *Homo sapiens* pays for language? ^(5,131)

Ilustrace 5 – Kostěné nástroje druhu Homo sapiens

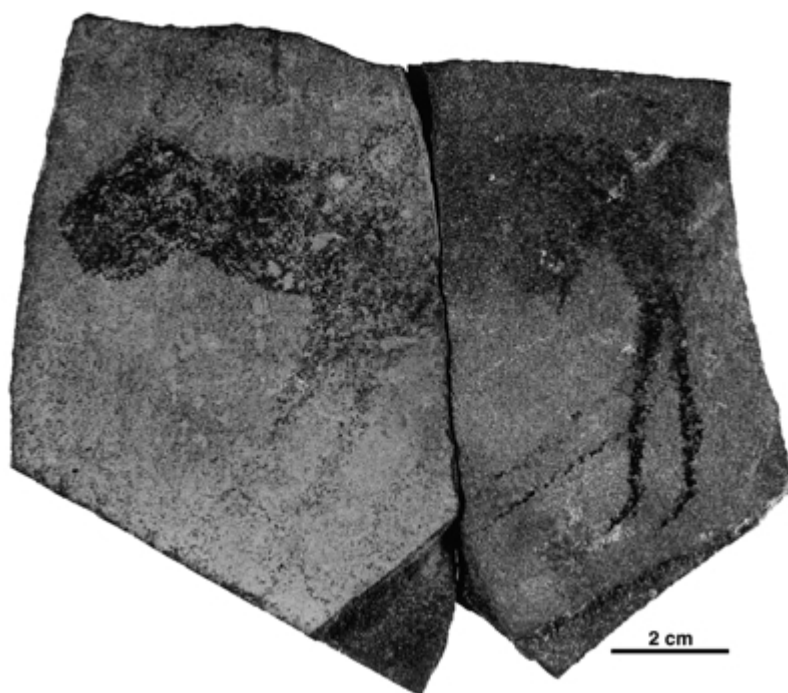
Série kostěných hrotů z africké střední doby kamenné objevených u města Katanda v jižním Kongu. Předměty pochází z rozmezí 172 000 až 82 000 let. Převzato z McBrearty, Sally – Brooks, Alison S: The revolution that wasn't: a new interpretation of the origin of modern human behaviour. ^(33,505)

Ilustrace 6 – Deska s antilopou

Žulová deska s vyobrazenou antilopou z jeskyně Nswatugi, v jihovýchodním Zimbabwe, datovaná do období před 28 000 lety. Převzato z McBrearty, Sally – Brooks, Alison S: The revolution that wasn't: a new interpretation of the origin of modern human behaviour. ^(33,526)

Ilustrace 7 – Bizon ze stěny jeskyně

Malba rudkou nalezená na stěně slavné jeskyně Altamira ve Španělsku z doby před 12 000 lety. Snadnost a lehkost tahů, použití a stínování barev, přesnost zachycených tvarů jsou známkami plně vyvinuté kreativity, představivosti a individuálního, postupně vyvíjeného uměleckého stylu. Převzato z Oró, John J.: *Evolution of the Brain: from Behavior to Consciousness in 3.4 billion Years.* ^(36,1294)

Ilustrace 8 – Soška s hlavou kočkovité šelmy

Soška z mamutiho klu vysoká 30 centimetrů, nalezená v Hohlenstein-Stadelu, jižní Německo, stará přes 30 000 let. Stylizace do antropomorfní postavy s kočičí hlavou prozrazuje symbolickou funkci a schopnost abstrakce. Převzato z Oró, John J.: *Evolution of the Brain: from Behavior to Consciousness in 3.4 billion Years.* ^(36,1294)

Tabulky

Tabulka 1 – Archeologické znaky moderní lidského chování^(33,492)

Oblasti lidského chování

Ekologie

Rozšiřování teritoria do neobývaných oblastí

Vzrůstající potravní různorodost

Technologie

Nové technologie využívající kámen: ostří, mikroostří, podezdívky

Standardizace formálních nástrojových kategorií

Násady a složené nástroje

Nástroje z nových materiálů (kosti, parohy)

Nástroje pro speciální použití (projektily šípů, geometrické pomůcky)

Vzrůstající počet nástrojových kategorií

Geografická variace formálních kategorií

Variace formálních kategorií v čase

Větší kontrola ohně

Ekonomie a sociální organizace

Zprostředkování a výměna surovin na dlouhé vzdálenosti

Zpracování exotických surovin

Specializace na lov velkých a nebezpečných zvířat

Plánování a sezónnost ve využití zdrojů

Migrování mezi ustálenými stanovišti

Zlepšené využívání zdrojů, zejména vodních a rostlinných

Síť obchodování na dlouhé vzdálenosti

Skupinová a individuální identifikace prostřednictvím artefaktových stylů

Strukturování obývaného prostoru

Symbolické chování

Regionální styl artefaktů

Zdobení vlastní osoby (korále a ornamenty)

Použití barviv

Vroubkované a vyrývané objekty (kosti, skořápky velkých ptáků, hlínky, kámen)

Obrazy a znázornění

Pohřby se záhrobními dary, použití hlinek, rituální objekty

Tabulka 2 – Znamky mimetické kultury ^(10,198)**Složky mimetické kultury****Epizodická kultura (primáti)**

+

Mimetická schopnost

Intencionální reprezentace

Tvořivá a neomezeně opakovatelná schopnost nápodoby

Úmyslný a sdílený systém komunikace

Rozlišení vztahů

Neomezené modelování epizodických událostí

Úmyslné, vnější situací nepodmíněné učení opakováním a nácvikem

+

Sociální důsledky

Sdílený systém sociálních zvyků a hierarchií

Reciproční mimetické hry

Zvýšená konformita a koordinace

Skupinové mimetické hry

Zdlouhavá inovační kapacita

Základy jednoduché pedagogiky a sociální atribuce

=

Mimetická kultura

Vyrábění nástrojů a možná i používání ohně

Koordinovaný sezónní lov

Rychlá adaptace na změny klimatu a ekologie

Složitá sociální struktura

Primitivní rituály (skupinové mimetické činy)

Tabulka 3 – Mýty podle světadílů

<i>Světadíl</i>	<i>Počet mýtů</i>
Afrika	16
Asie	33
Austrálie	25
Evropa	6
Jižní Amerika	16
Oceánie	55
Severní Amerika	51

Tabulka 4 – Kmeny podle světadílů

<i>Světadíl</i>	<i>Počet kmenů</i>
Afrika	16
Asie	22
Austrálie	20
Evropa	5
Jižní Amerika	16
Oceánie	36
Severní Amerika	40

Tabulka 5 – Kategorie s atributy podle typu

<i>Typ kategorie</i>	<i>Počet jevů</i>	<i>Počet atributů</i>
Dar/Vědění/Rada	116	60
Krádež/Loupež	99	68
Lest	64	42
Žádost/Vyslání	48	49
Neštěstí	47	45
Úkryt	31	10
Objev	24	18
Zápas/Lov	23	14
Zrození/Stvoření	23	17
Pomoc	18	13
Proměna	16	10
Oběť	15	14
Strom života	9	11
Smích	8	4
Hra	7	4

Tabulka 6 – Atributy podle typu

<i>Typ atributu</i>	<i>Počet jevů</i>
cesta	66
sex/opačné pohlaví	60
dvojčata/dvojice	43
smrt	36
trest	34
podsvětí	25
nebesa/ráj	24
pronásledování	20
povodeň/potopa	19
hora	17
stáří	15
mládí	5
závist	4
moře	4
výměna	4
sen	2
uzdravení	1

Tabulka 7 – Významné mýty

<i>Kmen</i>	<i>Světadíl</i>	<i>Kategorií</i> <i>(významných)</i>	<i>Atributů</i> <i>(významných)</i>
Bušongové z jižního Konga	Afrika	4 (1)	4 (1)
Obyvatelé Loangu (Gabon)	Afrika	1 (1)	2 (0)
Muratové z Kalimantanu	Asie	2 (1)	4 (2)
Tatarové	Asie	2 (1)	1 (0)
Toradžové ze Sulawesi	Asie	4 (1)	3 (0)
Arandové	Austrálie	1 (1)	2 (1)
Austrálci od jezera Condah	Austrálie	1 (0)	0 (0)
Sipajové od řeky Xingú	Jižní Amerika	6 (3)	3 (1)
Warrau	Jižní Amerika	4 (0)	5 (0)
Maorové	Oceánie	7 (1)	5 (1)
Marind-Animové	Oceánie	2 (1)	1 (1)
Obyvatelé Dobu	Oceánie	4 (2)	1 (1)
Obyvatelé Nové Británie	Oceánie	1 (1)	2 (1)
Obyvatelé Ongtong Javy	Oceánie	2 (1)	2 (0)
Obyvatelé ostrova Beru	Oceánie	4 (2)	3 (0)
Obyvatelé Trobriadských ostrovů	Oceánie	5 (2)	2 (2)
Obyvatelé Wagawaga	Oceánie	5 (1)	4 (1)
Čipevové	Severní Amerika	2 (1)	0 (0)
Haidové z ostrova královny Charloty	Severní Amerika	5 (3)	3 (0)

Tabulka 8 – Rozdělení významných kategorií

<i>Typ kategorie</i>	<i>Počet</i>
Dar/Vědění/Rada	5
Oběť	5
Proměna	5
Krádež/Loupež	4
Lest	4
Zrození/Stvoření	4
Hra	3
Strom života	3
Pomoc	2
Smích	1
Úkryt	1
Zápas/Lov	1
Žádost/Vyslání	1

Tabulka 9 – Významné kategorie (redukované)

Kmen	Světadíl	Kategorie	Atributů (významných)
Ekoiové z jižní Nigérie	Afrika	Dar/Vědění/Rada	1 (1)
Wašagové z Kilimandžára	Afrika	Hra	1 (1)
Whulemučové	Severní Amerika	Hra	1 (0)
Siaové	Severní Amerika	Krádež/Loupež	2 (0)
Heiltsukové	Severní Amerika	Krádež/Loupež	0 (0)
Tasmánci	Austrálie	Oběť	1 (0)
Warramunga	Austrálie	Oběť	1 (0)
Korové z Mexika	Severní Amerika	Pomoc	2 (2)
Obyvatelé ostrova Mangaia	Oceánie	Proměna	2 (0)
Sališové od řeky Thomson	Severní Amerika	Proměna	0 (0)
Obyvatelé Herveyových ostrovů	Oceánie	Strom života	2 (0)
Okanakenové	Severní Amerika	Strom života	2 (0)
Havajané	Oceánie	Úkryt	1 (0)
Havajané	Oceánie	Zrození/Stvoření	0 (0)
Tlatlasikoalové z ostrova Vencouver	Severní Amerika	Žádost/Vyslání	0 (0)

Tabulka 10 – Rozdělení významných atributů

Typ atributu	Počet
sex/opačné pohlaví	22
smrt	5
mláďi	1
povodeň/potopa	1
stáří	1
trest	1

Tabulka II – Významné atributy (redukované)

Kmen	Světadíl	Atribut	Kategorie
Kačínové	Asie	sex/opačné pohlaví	Dar/Vědění/Rada
Taulipangové	Jižní Amerika	sex/opačné pohlaví	Krádež/Loupež
Tarumové	Jižní Amerika	sex/opačné pohlaví	Krádež/Loupež
Maidové	Severní Amerika	sex/opačné pohlaví	Krádež/Loupež
Ekoiové z jižní Nigérie	Afrika	sex/opačné pohlaví	Lest
Maidové	Severní Amerika	sex/opačné pohlaví	Neštěstí
Kakaduové	Austrálie	sex/opačné pohlaví	Oběť
Havajané	Oceánie	sex/opačné pohlaví	Zrození/Stvoření
Taulipangové	Jižní Amerika	sex/opačné pohlaví	Žádost/Vyslání
Koasatové	Severní Amerika	sex/opačné pohlaví	Žádost/Vyslání
Lilluetové	Severní Amerika	smrt	Lest
Haidové z o. královny Charloty	Severní Amerika	smrt	Objev
Obyvatelé Markéz	Oceánie	smrt	Proměna
Korové z Mexika	Severní Amerika	smrt	Zápas/Lov
Wašagové z Kilimandžára	Afrika	stáři	Neštěstí

Tabulka 12 – Kontingenční tabulka kategorií a atributů

	cesta	dvojčata/dvojice	hora	mládí	moře	nebesa/ráj	podsvětí	povodeň/potopa	pronásledování	sen	sex/opačné pohlaví	smrt	stáří	trest	uzdravení	výměna	závist	<i>Celkový součet</i>	Kateg. s atributy	Kateg. bez atributů
Dar/Vědění/Rada	10	4	3	0	2	4	1	1	0	2	16	2	1	13	0	0	1	60	44	72
Hra	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	0	0	0	4	4	3
Krádež/Loupež	11	5	2	3	0	1	4	1	18	0	6	7	2	6	0	0	2	68	50	49
Lest	8	2	1	0	0	2	6	0	0	0	9	7	4	2	0	0	1	42	29	35
Neštěstí	4	8	4	0	0	3	0	16	1	0	4	0	1	4	0	0	0	45	25	22
Oběť	1	4	0	0	0	0	0	0	0	0	3	4	0	2	0	0	0	14	10	5
Objev	4	5	3	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	2	0	0	0	18	12	12
Pomoc	2	3	0	0	0	4	0	1	0	0	2	0	0	1	0	0	0	13	9	9
Proměna	2	1	0	0	0	0	2	0	1	0	1	3	0	0	0	0	0	10	6	10
Smích	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	4	4	4
Strom života	4	1	0	0	0	4	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	11	6	3
Úkryt	2	2	0	0	0	0	1	0	0	0	2	1	0	2	0	0	0	10	9	22
Zápas/Lov	2	0	4	0	0	0	1	0	0	0	1	6	0	0	0	0	0	14	12	11
Zrození/Stvoření	1	6	0	0	0	1	5	0	0	0	3	1	0	0	0	0	0	17	11	12
Žádost/Vyslání	14	2	0	0	1	5	4	0	0	0	9	4	6	0	0	4	0	49	30	18
<i>Celkový součet</i>	66	43	17	5	4	24	25	19	20	2	60	36	15	34	1	4	4	261	287	

Literatura

Články z časopisů s elektronickou mutací poskytovanou ve fulltextových databázích jsou uváděny pod katalogovým označením DOI (The Digital Object Identifier), které lze použít z webových stránek organizace International DOI Foundation (<http://www.doi.org>) nebo přímým odkazem (http://dx.doi.org/<citované_číslo_Doi>).

1. Bible. Ekumenický překlad. 2. vyd. Praha: Ekumenická rada církví, 1984. 987 s.
2. BLACKMOREOVÁ, Susan. *Teorie memů: kultura a její evoluce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 236 s. ISBN 80-7178-394-3
3. BORGES, Jorge L. *Ars poetica*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2005. 120 s. ISBN 80-204-1241-7
4. BUDIL, Ivo T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. 3. vyd. Praha: Triton, 1999. 259 s. ISBN 80-7254-001-7
5. CROW, Tim J. Is schizophrenia the price that Homo sapiens pays for language? *Schizophrenia Research*. 1997, vol. 28, no. 2-3, p. 127-141.
DOI: 10.1016/S0920-9964(97)00110-2
6. CROW, Tim J. Schizophrenia as the price that Homo sapiens pays for language: a resolution of the central paradox in the origin of the species. *Brain Research Review*. 2000, vol. 31, no. 2-3, p. 118-129.
DOI: 10.1016/S0165-0173(99)00029-6
7. DAMASIO, Antonio. *Hledání Spinozy: radost, strast a citový mozek*. 1. vyd. Praha: Dybbuk, 2004. 350 s. ISBN 80-903001-9-7
8. DAWKINS, Richard. *The selfish gene*. 1st ed. Oxford: Oxford University Press, 1989. 352 s. ISBN 0-19-286092-5
9. DENNETT, Daniel C. *Druhy myslí. K pochopení vědomí*. 1. vyd. Praha: Academia, 2004. 174 s. ISBN 80-200-1177-3
10. DONALD, Merlin. *Origins of the modern mind: three stages in the evolution of culture and cognition*. vyd. neuv. Cambridge: Harvard University Press, 1991. 413 s. ISBN 0-674-64483-2
11. DUMÉZIL, Georges. *Mýty a bohové Indoevropanů*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1997. 263 s. ISBN 80-86005-25-9
12. ECO, Umberto. *Meze interpretace*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. 330 s. ISBN 80-246-0740-9
13. EDELMAN, Gerald M. Naturalizing consciousness: A theoretical framework. *Proceedings of National Academy of Science*. April 29, 2003, vol. 100, no. 9, p. 5520-5524.
DOI: 10.1073/pnas.0931349100

14. ELIADE, Mircea. *Mýty, sny a mystéria*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1998. 195 s. ISBN 80-86005-63-1
15. ELIADE, Mircea. *Obrazy a symboly. Esej o magicko-náboženských symbolech*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2004. 179 s. ISBN 80-722-6902-X
16. FRAZER, James G. *Mýty o původu ohně*. 1. vyd. Praha: Garamond, 2000. 256 s. ISBN 80-86379-06-X
17. FREUD, Sigmund. *O člověku a kultuře*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1990. 444 s. ISBN 80-207-0109-5
18. FREUD, Sigmund. *Vybrané spisy I*. 1. vyd. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1969. 500 s.
19. GOLDBERG, Elkhonon. *Jak nás mozek civilizuje: čelní laloky a řídicí funkce mozku*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2001. 257 s. ISBN 80-246-0713-1
20. GORFUNKEL, Alexandr Ch. *Renesanční filozofie*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1987. 377 s.
21. HOGAN, R. Edward – KAIBORIBOON, Kitti. The "Dreamy State": John Hughlings-Jackson's Ideas of Epilepsy and Consciousness. *American Journal of Psychiatry*. 2003, vol. 160, no. 10, p. 1740-1747.
DOI: 10.1176/appi.ajp.160.10.1740
22. HOSKOVEC, Jiří – NAKONEČNÝ, Milan – SEDLÁKOVÁ, Miluše. *Psychologie XX. století*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. 295 s. ISBN 80-0300-4
23. JAYNES, Julien. *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*. vyd. neuv. Boston: Houghton Mifflin Company, 1976. 467 s. ISBN 0-395-20729-0
24. JUNG, Carl G. *Člověk a duše*. 1. vyd. Praha: Academia, 1995. 277 s. ISBN 80-200-0543-9
25. JUNG, Carl Gustav. *Výbor z díla II*. 1. vyd. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 437 s. ISBN 80-85880-16-4
26. KERÉNYI, Karl – JUNG, Carl G. *Věda o mytologii*. 1. vyd. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1995. 231 s. ISBN 80-85880-06-7
27. KERÉNYI, Karl. *Mytologie Řeků I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996. 247 s. ISBN 80-86005-14-3
28. KIRK, Geoffrey S. – RAVEN, John E. – SCHOFIELD, Malcolm. *Předsokratovští filosofové*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2004. 663 s. ISBN 80-7298-110-2
29. KOHUT, Heinz. *Obnova Self*. 1. vyd. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1991. 137 s.
30. KOUKOLÍK, František. *Já. O vztahu mozku, vědomí a sebevědomování*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2003. 382 s. ISBN 80-246-0736-0
31. LANGSOFT & SOFTEX SOFTWARE. PC Translator [počítačový program]. Ver. 2004.20. Korytná: LangSoft, 2004. Licence Fakultní nemocnice Hradec Králové.

32. LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica**. *Syrové a vařené*. 1. vyd. Praha: Argo, 2001. 425 s. ISBN 80-7203-644-0
33. MCBREARTY, Sally – BROOKS, Alison S. The revolution that wasn't: a new interpretation of the origin of modern human behaviour. *Journal of Human Evolution*. 2000, vol. 39, no. 5, p. 453-563.
DOI: 10.1006/jhev.2000.0435
34. MURPHY, Robert F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1999. 267 s. ISBN 80-85850-53-9
35. NAKONEČNÝ, Milan. *Encyklopedie obecné psychologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1997. 437 s. ISBN 80-200-0625-7
36. ORÓ, John J. Evolution of the Brain: from Behavior to Consciousness in 3.4 billion Years. *Neurosurgery*. June 2004, vol. 54, no. 6, p. 1287-1297.
DOI: 10.1227/01.neu.0000124742.36274.5c
37. PEREGRIN, Jaroslav. Je vědomí záhada, nebo „řešitelný problém“? *Vesmír*. Zář 2004, roč. 83, č. 9, s. 535-537. ISSN 0042-4544
38. PLATÓN. *Faidros*. 5. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000. 85 s. ISBN 80-7298-015-7
39. POPPER, Karl R. – ECCLES, John C. *The Self and Its Brain*. vyd. nev. Berlin: Springer International, 1977. 597 s. ISBN 3-540-08307-3
40. POTTS, Timothy C. *Conscience in medieval philosophy*. 1st ed. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1980. 152 s. ISBN 0-521-23287-2
41. PUHVEL, Jaan. *Srovnávací mytologie*. vyd. nev. Praha: Lidové noviny, 1997. 395 s. ISBN 80-7106-177-8
42. RINCON, Paul. *Bones hint at first use of fire* [online]. Publikováno 22. 3. 2004, citováno 21. 11. 2006.
WWW: <<http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/science/nature/3557077.stm>>
43. RINCON, Paul. *Early human fire skills revealed* [online]. Publikováno 29. 4. 2004, citováno 21. 11. 2006.
WWW: <<http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/science/nature/3670017.stm>>
44. RINCON, Paul. *Evidence of earliest human burial* [online]. Publikováno 26. 3. 2003, citováno 21. 11. 2006.
WWW: <<http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/science/nature/2885663.stm>>
45. SARTRE, Jean-Paul. *The transcendence of the ego*. 1st ed. New York: The Noonday Press, 1957. 119 s.
46. SEDLÁČEK, Josef. *Kapesní slovník latinsko-český a česko-latinský. Díl I, II, III*. 5. vyd. Třebíč na Moravě: Nakladatel Jindřich Lorenz, 1926. 692 s., 62 s., 354 s.

47. SINGER, Jerome L. Daydreaming, Consciousness, and Self-Representations: Empirical Approaches to Theories of William James and Sigmund Freud. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*. October 2003, vol. 5, no. 4, p. 461–483.
DOI: 10.1023/a:1026075732578
48. *Sociální a kulturní antropologie*. Rediguje Alena Vodáková. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1993. 157 s. Sociologické pojmosloví. 3 sv. ISBN 80-901424-1-9
49. SOKOLOV, Vasilij V. *Středověká filozofie*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1988. 479 s.
50. SPINOZA, Benedictus de. *Etika*. 2. vyd. Praha: Dybbuk, 2004. 285 s. ISBN 80-86862-02-X
51. START-HAMILTON, Ian. *Psychologie stárnutí*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. 320 s. ISBN 80-7178-274-2
52. STAVĚL, Josef. *Antická psychologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972. 140 s.
53. STÖRIG, Hans J. *Malé dějiny filozofie*. 2. vyd. Praha: Zvon, 1992. 559 s. ISBN 80-7113-058-3
54. STRAUSS, Anselm – CORBINOVÁ, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu*. 1. vyd. Boskovice: Albert, 1999. 228 s. ISBN 80-85834-60-X
55. ŠENKOVÁ, Silva. *Latinsko – český česko – latinský slovník*. 2. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1999. 262 s. ISBN 80-7182-087-3
56. TATTERSALL, Ian. What Happened in the Origin of Human Consciousness? *The Anatomical Record Part B: The New Anatomist*. 2004, vol. 276B, no. 1, p. 19–26.
DOI: 10.1002/ar.b.10041
57. TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení. Od Thaléta k Rousseauovi*. 4. vyd. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 2002. 376 s. ISBN 80-7185-171-X
58. VAN GULICK, Robert. Consciousness. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2004 Edition)* [online]. Editor Edward N. Zalta. Publikováno 16. 8. 2004, citováno 14. 7. 2006.
WWW: <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2004/entries/consciousness/>>
59. VEYNE, Paul. *Věřili Řekové svým mýtům?* 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1999. 166 s. ISBN 80-86005-78-X
60. ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Bohové a hrdinové antických bájí*. 3. vyd. Praha: Mladá fronta, 1982. 480 s.
61. ZEMAN, Adam. Consciousness. *Brain*. 2001, vol. 124, no. 7, p. 1263–1289.
DOI: 10.1093/brain/124.7.1263

Resumé

Jaký je vlastně vývoj vědomí moderního člověka, tj. u druhu *Homo sapiens sapiens*? Protože už první krok výzkumu – definice zkoumaného objektu – přináší značné problémy a rozpory mezi různými koncepcemi, je nutné nejprve zodpovědět jinou otázku. Jak vymezit vědomí? V části Teorie vědomí, v kapitole Vznik pojmu se snažím podat stručnou genezi jednotlivých koncepcí vědomí a přehled stávajících teorií vědomí doplněný o kritickou úvahu. Protože mě zajímá zejména vývoj, v kapitole Vývoj vědomí shrnuji dosavadní poznatky o evoluci hominidů až k vrcholné formě *Homo sapiens*. Společně s tím uvádím některé teoretické přístupy a opět kritické zhodnocení pojmů. V poslední kapitole první části hledám důvody pro vymezení kultury jako možného ekvivalentu vědomí. Kulturu ustanovuji jako srovnatelné a do historie i prehistorie sledovatelné vyjádření vědomí ve vnějším světě. To, co lze z vědomí sledovat, jde obecně popsat jako chování a produkty psychiky (není myšleno jen v úzce behaviorálním smyslu).

Předpokládám-li, že vědomí je celek, který obsahuje všechny psychické funkce, ale kvalitativně je přeměňuje v novou, celistvou a jednotnou entitu, která se již nedá vysvětlit vyjmenováním podružností, pak i hledaný ekvivalent musí obsahovat výše zmíněné chování a produkty psychiky na komplexní bázi se stejně širokým polem významů. Druhou část práce Vědomí v mytologii proto uvádím definicí mýtu, který svojí superprojektivní povahou nejlépe odpovídá mým potřebám z celkové sumy projevů kultury. V tomto bodě se opírám o Eliadovo vymezení mýtu jako vzorového chování, ideální božské předlohy, kterou je nutné opakovat a stále znovu naplňovat, aby člověk mohl být člověkem a svět nezanikl. Zároveň pro mě mýtus představuje průnik prehistorických událostí do dnešní historické doby. Pozorování vývoje mýtu v jednotlivých kulturách a jeho proměn je tím potřebným citlivým měřítkem pro sledování vývoje. Z možné škály mytických předloh vybírám mytologii o původu ohně.

Další pátrání, které navazuje na široce postavenou výzkumnou otázku, je tím pádem kvalitativního rázu. V kapitole Metodologie zkoumání mýtů popisuji jak samotnou metodu, tak i omezení při interpretaci mýtů. Využívám metodu zakotvené teorie vypracovanou Strausem a Glaserem pro druh kvalitativního výzkumu, ve kterém je nejprve nutné vymezit vlastní pojmy a teprve poté je aplikovat na zkoumaný jev. V kapitole Mýty o původu ohně shrnuji výsledky otevřeného kódování, první fáze zvolené metodologie.

Summary

What is a development of consciousness of modern human being, i.e. with species *Homo sapiens sapiens*? The beginning step alone, how to define the inquired object in the research, brings considerable problems and discrepancies in different conceptions and approaches, there is the reason why it is important to answer another question at the first. How to qualify consciousness? In the part “Theories of consciousness”, in the chapter “Formation the term” I try to give a brief succession of particular conceptions about consciousness and a view of contemporary theories of consciousness posted up with the critical reflection. I am interested especially of the development so in the chapter “Development of consciousness” I summarize the up to now findings about evolution of hominids till the top species *Homo sapiens*. I mention some theoretical approaches there and critical survey of terms. In the last chapter of the first part, I inquire after reasons to qualify the culture as potential equivalent of consciousness. I appoint the culture as an expression of consciousness in outer world that is comparable as well as deducible into history and pre-history. What is possible to deduce from consciousness is possible generally to describe as products of psychic behavior (not only in pure behavioral sense).

If I suppose, the consciousness is a complex contenting all psychic functions and changing them qualitatively into the new integrated compact entity not to be able explained by listing the mere subsidiary points, then also inquired equivalent must content mentioned products of psychic behavior on a complex basis with wide range of meanings and senses. I preface the second part of my work “Consciousness and mythology” by definition of myth that it is the best corresponding to my conditions by its super-projective nature in the sum of cultural signs. I hold onto Eliade’s qualification of myth as a behavioral pattern, the ideal godlike model that a human being has to ingeminate and to fulfill to be a human being and the world not to perish. I regard the myth as an intersection of pre-historical events into present historical time. The looking-out of the myth development in particular cultures and its changes is this sensible criterion for keeping in touch with development of consciousness. I choose the myths of origin of fire from the range of mythological patterns.

The following investigation continues on widely appointed research question and it is qualitative. I describe in the chapter “Methodology of research” both the method alone and the limits in interpretation of myths. I use the method by Strauss and Glaser worked up for such kind of qualitative research. The most important is to set up proper terms and then to apply them on a surveyed phenomenon. I summarize results of open encoding – the first phase of chosen methodology in the chapter “Myths of origin of fire”.